

MINISTERUL EDUCAȚIEI
ȘI CERCETĂRII
AL REPUBLICII MOLDOVA

УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА

Підручник для

5

класу

АЛЛА НІКІТЧЕНКО • СВІТЛАНА ПОДЛЕСНАЯ
ОЛЬГА КУРЛЯНЦЕВА • АНЖЕЛА ЧЕБАН

ШІИՃԱ

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII AL REPUBLICII MOLDOVA

УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА

Підручник для

5

класу

АЛЛА НІКІТЧЕНКО • СВІТЛАНА ПОДЛЕСНАЯ • ОЛЬГА КУРЛЯНЦЕВА
АНЖЕЛА ЧЕБАН

Știința, 2023

CZU 811.161.2 (075.3)
Y 455

Acest manual este proprietate publică, editat din bugetul de stat, sursa Ministerul Educației și Cercetării, și transmis cu titlu gratuit.

Manualul școlar a fost elaborat în conformitate cu prevederile Curriculumului la disciplină, aprobat prin ordinul ministrului educației și cercetării nr. 906 din 17 iulie 2019.

Manualul a fost aprobat prin ordinul ministrului educației și cercetării nr. 716 din 21.06.2023 ca urmare a evaluării calității metodică-științifice.

(Denumirea instituției de învățământ)

EVIDENȚA UTILIZĂRII MANUALULUI:

Anul de folosire	Numele și prenumele elevului	Anul de studii	Aspectul manualului	
			La primire	La returnare

Dirigintele clasei verifică dacă numele, prenumele elevului sunt scrise corect.

Elevii nu vor face niciun fel de însemnări în manual.

Aspectul manualului (la primire și la returnare) se va aprecia de diriginte cu unul dintre calificativele: nou, bun, satisfăcător, nesatisfăcător.

ÎNȚREPRINDEREA
EDITORIAL-POLIGRAFICĂ

ȘTIINȚA

str. Academiei, nr. 3; MD-2028, Chișinău, Republica Moldova
tel.: (+373 22) 73-96-16 (anticamera); (+373 22) 73-99-94 (marketing)
(+373 22) 73-99-83 (depozit); fax: (+373 22) 73-96-27
e-mail: prini_stiinta@yahoo.com
www.editurastiinta.md

Responsabil de ediție: Larisa Dohotaru

Redactor: Diana Ignatenco

Redactor tehnic: Nina Duduciuc

Machetare computerizată: Adrian Usatii

Copertă: Romeo Șveț

Surse foto: © freepik.com, pixabay.com, wikimedia.org

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Întreprinderii Editorial-Poligrafice *Știința*.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Українська мова і література: Підручник для 5 класу / Алла Нікітченко, Світлана Подлесная, Ольга Курлянцєва, Анжела Чебан; Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova. – [Chișinău]: *Știința*, 2023 (Bavat-Print). – 240 p.: il. color.
Editat din bugetul de stat.

ISBN 978-9975-85-387-3

Imprimare la **BAVAT-PRINT SRL**

str. Columna, 170, MD-2004, Chișinău, Republica Moldova, Comanda nr. 47

© *Alla Nikitcenko, Svetlana Podlesnaia, Olga Curleanțeva, Angela Ceban*. 2023

© Întreprinderea Editorial-Poligrafică *Știința*. 2023

ЗМІСТ

Юний друже! 5

МОВА

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Самостійні частини мови	8
Іменник. Прикметник	9
Числівник. Займенник	12
Дієслово	16
Синтаксис і пунктуація.	
Словосполучення. Речення	19
Головні і другорядні члени речення	21
Однорідні члени речення. Складне речення....	23

ФОНЕТИКА. ОРФОГРАФІЯ

Голосні та приголосні звуки.	
Знаки письма. Алфавіт	26
Склад. Правила переносу	30
Наголос	32
Наголошені і ненаголошені голосні.	35
Спрощення в групах приголосних.....	37
Милозвучне чергування у - в, і - й	40
Правила вживання м'якого знака.....	43
Правила вживання апострофа	45
Подвоєні букви	47
И-І в словах іншомовного походження.....	49

ЛЕКСИКА

Лексичне значення слова	52
Пряме і переносне значення слів	55
Синоніми	57
Антоніми	59
Омоніми	61

БУДОВА СЛОВА. ОРФОГРАФІЯ

Спільнокореневі слова і форми слова	63
Основа слова. Значущі частини слова	65
Префікси. Суфікси	67
Правопис префіксів пре-, при-, прі-.....	71

СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ

Основні способи словотвору	73
Правопис слів з суфіксами	75

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

Граматична основа речення.....	78
Другорядні члени речення.	
Додаток. Означення.....	81
Обставина	83
Речення із звертанням	85
Повторення в кінці року	87
Маленькі хитрощі для запам'ятовування	91

УРОКИ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

МОЯ БАТЬКІВЩИНА РЕСПУБЛІКА МОЛДОВА І РІДНА УКРАЇНСЬКА МОВА

Мова і мовлення	93
Види мовленнєвої діяльності	95
Літературна мова й усне (діалектне) мовлення	97

ТЕПЛО РІДНОГО ДОМУ

Тема й основна думка	101
Діалог. Складання діалогів	104
Пряма мова	108
Текст. Його ознаки. Заголовок	111
Поділ тексту на частини. Простий план тексту ..	114
Переказ тексту. Текст-розповідь	116

ДОБРО І КРАСА – ОСНОВА ЖИТТЯ НА ЗЕМЛІ

Поняття про стилі мовлення	118
Розмовний, науковий, художній стилі мовлення	120
Розрізнення текстів художнього і розмовного стилів	122
Текст-опис	124

СВІТ МОЇХ ЗАХОПЛЕНЬ

Усний переказ тексту з елементами опису предмета у художньому стилі	127
Письмовий переказ тексту з елементами опису у художньому стилі	129
Усний переказ тексту з елементами опису тварини	130
Письмовий переказ з елементами опису тварини	132
Лист. Електронний лист	134

ЛІТЕРАТУРА

ІЗ ДЖЕРЕЛ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ

Міфи та легенди	140
Про створення землі	141
Дерево життя	141
Чому пес живе коло людини	142
Березень і квітень	143
<i>Еліна Заржицька.</i>	
Як з'явилася червона калина	144

Прислів'я та приказки	147
------------------------------------	-----

Загадки	150
<i>Леонід Глібов.</i> Химерний, маленький	152
<i>Леонід Глібов.</i> Котилася тарілочка	153

Колядки, щедрівки та літературні твори про різдвяні звичаї в Україні і Молдові	154
---	-----

Нова радість стала	155
Добрий вечір тобі, пане господарю	156
По всьому світу стала новина	156

Щедрівки	157
Щедрик, щедрик, щедрівочка	157
Старий рік минає	157
Прийшли щедрувати	158
Чи дома, дома пан господар	158
<i>Михайло Коцюбинський.</i> Ялинка	159
Тема твору	166
<i>Леся Українка.</i> Мамо, іде вже зима	166
<i>Володимир Сосюра.</i> Зима	167

Веснянки	168
А вже весна, а вже красна	168
Весняночко-паняночко	169
<i>Микола Вінграновський.</i>	
На рябому коні прилетіла весна	169
<i>Володимир Сосюра.</i> Люблю весну	170
Логічний наголос та інтонація	172
<i>М. Рильський.</i> Вербова гілка зацвіла	172

Українські народні казки	173
Як звірі хату будували	174
Пан Коцький	175
Виразне читання казок	176

Літературні казки	179
<i>Іван Франко.</i> Фарбований Лис	179
Про ідею твору	185
<i>В. Королів-Старий.</i> Хуха-Моховинка	186

ЛІТЕРАТУРНІ ТВОРИ

<i>Тарас Шевченко.</i>	
Садок вишневий коло хати	190
<i>Тарас Шевченко.</i> І досі сниться під горою	191
<i>Тарас Шевченко.</i> За сонцем хмаронька пливе	192
Ліричний твір	192
<i>Михайло Коцюбинський.</i> Ранок у лісі	193
Літературний пейзаж	194
<i>Михайло Коцюбинський.</i> Харитя	195
<i>Степан Васильченко.</i> Свекор	200
<i>Микола Вінграновський.</i> Сіроманець	204
Характеристика літературного героя	216
<i>Володимир Бровченко.</i> Два хлопчики	217
<i>Віктор Близнець.</i> Кривенька	219

КРАСА РІДНОГО КРАЮ

<i>Степан Келар.</i>	226
<i>Міхай Ємінеску.</i> Лісе, чом гойдаєшся	227
<i>Георгє Воде.</i> Рідний краю, я твоя частина	228
<i>Анатол Чокану.</i> Молдова	229
<i>Ніколає Дабіжа.</i> Вічна Батьківщина	229
<i>Архип Чиботару.</i> Мить	230
<i>Думітру Матковський.</i> Не розлучаюсь я	231
<i>Тодур Занєт.</i> Людині потрібно	231
<i>Тодур Занєт.</i> Одинокі птиця	231
<i>Ніко Стоянов.</i> Біля пам'ятника	
<i>Тарасу Шевченку в Харкові</i>	232

Українські поети молдовської землі	233
<i>Зінаїда Гурська.</i> Рідний поріг	233
<i>Юрій Дячук.</i> Поспівай зі мною	233
<i>Світлана Лозинська.</i> Моє гніздо	234
Тести	236

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

Поміркуй!

Творче завдання

Працюємо в парах

Працюємо в групах

Будь уважним до слова!

ЮНИЙ ДРУЖЕ!

Українська мова дуже мелодійна і милозвучна, образно багата, лексично наповнена в літературних творах...

Запрошуємо тебе у чарівний світ українського слова. А допоможе мандрувати стежками рідної мови надійний путівник усіх учнів – підручник. Він стане тобі добрим помічником і радником: розкриє таємниці української мови, підкаже, як правильно написати букву чи слово, як скласти речення, де поставити розділовий знак тощо.

Протягом усіх років перебування у школі ти вивчатимеш українську літературу, яка є мистецтвом слова. Художню літературу читатимеш протягом усього свого життя, бо вона має найбільший вплив на людину.

Вирушаючи в мандрівку чарівною країною під назвою українська література, ти крок за кроком наближатимешся до того, щоб стати вдумливим читачем. І в цьому допомагатиме твій друг — підручник.

Ти ознайомишся з текстами, які мають виховне значення: учать любити свій рідний край, поважати членів родини, дослухатися до порад дорослих, пам'ятати своє коріння, традиції та звичаї, розуміти поняття «громадянин Республіки Молдова», шанувати людей різних національностей.

Завдання і вправи з позначками «Працюємо в парах», «Працюємо в групах», «Поміркуй!», «Пригадай!», «Запам'ятай!», «Ти – творча особистість!», «Збагачуй своє мовлення!», різноманітні життєві ситуації зроблять подорож стежками української мови й літератури цікавою та захопливою.

Збагачуйся знаннями, з'ясовуй значення незрозумілих слів і запам'ятовуй їх. Отож, вирушаймо в путь! Попереду нові відкриття.

Успіхів тобі у навчанні!

Автори підручника

Надія Красоткіна

Ну, як це правильно сказати?
Які слова вживати нам?
Відкрити що? Що відчиняти?
Як дати лад усім словам?
Що треба просто розгортати?
Що відкупорить, відімкнуть?
Коли слова які вживати?
І як дитині це збагнуть?
Все просто, в нас багата мова,
Для всього є свої слова.
Уважно прислухайсь до слова
І зрозумієш ці дива.
Розплющуєш, прокинувшись, очі
І відкриваєш дивний світ.
І душу відкривай охоче
Ти для добра з маленьких літ.
Вікно до сонця відчиняєш,
Для друзів двері відчиняй.
Замок у дверях відмикаєш.
Ти добре це запам'ятай!
Що закупорене тісненько,
Відкупорити треба нам.
Запам'ятай і це гарненько
І раду всім даси словам.
А книжку треба розгортати
Й перегортати сторінки.
Щоб у житті все добре знати,
Бо ж світ цікавий і дзвінкий.

МОВА

Мова – втілення думки.
Що багатша думка, то багатша мова.
Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її!
Борімося за красу мови,
за правильність мови,
за доступність мови,
за багатство мови...

Максим Рильський

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Самостійні частини мови

1. Уважно прочитай слова. Допиши по 3 слова у кожен рядок.

Школярник, книга, ранок...

Один, два, десять...

Веселий, зелений, мамин...

Я, він, вона...

- Чому ти додав/додала саме ці слова?

Пригадай!

Поясни, як ти розрізняєш частини мови. Назви граматичні ознаки кожної з них. Користуйся таблицею «Частини мови».

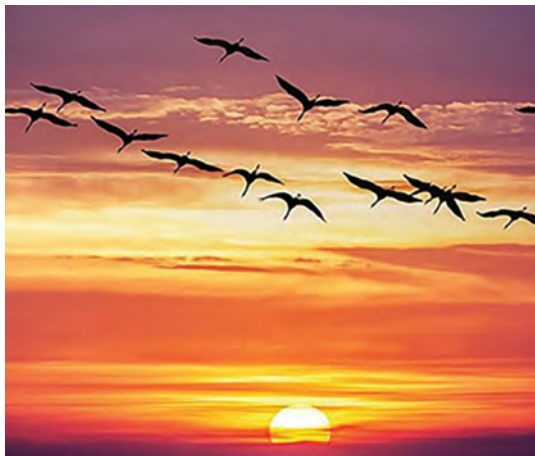
Назва частини мови	Що означає	На які питання відповідає	Приклади
Іменник (substantiv, имя существительное)	Предмет	Хто? Що?	Земля, село, дід
Прикметник (adjectiv, имя прилагательное)	Ознаку предмета	Який? Яка? Яке? Які? Чий? Чия? Чий? Чий?	Новий, веселий
Займенник (pronume, местоимение)	Вказує на особу, предмет, ознаку, кількість (не називаючи їх)	Хто? Що? Який? Чий? Котрий? Скільки?	Я, він, такий, наш
Числівник (numeral, имя числительное)	Кількість, порядок предметів при лічбі	Скільки? Котрий ?	Три, десятий
Дієслово (verb, глагол)	Дію предмета	Що робити / зробити? Що робив / зробив? Що робить? Що зробить? / Що буде робити	Читати / прочитати, читав / прочитав, читає, прочитає / буде читати

2. Прочитай текст. Випиши відомі тобі частини мови. За якими ознаками ти розпізнаєш їх? При потребі скористайся таблицею на с. 8.

Із середини вересня відлітають у вирій птахи. Наші пращури, побачивши в небі ключ журавлів, приказували:

– З чужої стороньки повертайтесь додомоньку!

При цьому годилося загорнути в хустку грудочку землі й тримати її до весни. Помітивши перший журавлиний ключ, що повертався з вирію, ту грудочку одразу закопували в полі чи городі. Це означало, що весна буде щедрою і буйною. (З книги «Український рік у прикметах»)

3. А. Прочитай прислів'я.

Бджола мала, а й та працює. Діло майстра величає! Маленька праця краща за велике безділля. Під лежачий камінь вода не тече. Праця чоловіка годує, а лінь марнує. Треба нахилиться, щоб з криниці води напиться. Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.

(Народна творчість)

- Яка тема їх об'єднує?
- Чого вони нас вчать?

- Б. Назвіть іменники, прикметники, дієслова, займенники.

Іменник. Прикметник

Пригадай!

Іменник (рум. *substantiv*; рос. *имя существительное*) – це частина мови, яка називає предмет і відповідає на запитання *хто? що?* (рум. *cine? ce?*; рос. *кто? что?*): *мама, калина*.

Відмінки іменників

Називний відмінок. Є хто? Що? Є *мама, хата*.

Родовий відмінок. Нема кого? Чого? Нема *мами, хати*.

Давальний відмінок. Дам кому? Чому? Дам *мамі, хаті*.

Знахідний відмінок. Бачу кого? Що? Бачу *маму, хату*.

Орудний відмінок. Милуюсь ким? Чим? Милуюсь *мамою, хатою*.

Місцевий відмінок. Бачу на кому? На чому? Бачу *на мамі, на хаті*.

Кличний відмінок. Звертання *Мамо! Хато!*

4. А. Прочитай вірш. За що ти любиш свою рідну землю?

Де найкраще місце на землі?

Де зелені хмари яворів
Заступили неба синій став,
На стежині сонце я зустрів,
Привітав його і запитав:
– Всі народи бачиш ти з висот,
Всі долини і гірські шпилі¹.
Де ж найбільший на землі народ?
Де ж найкраще місце на землі? –

– Правда, все я бачу з висоти.
Сонце усміхнулося здаля:
Всі народи рівні. А земля
Там найкраща, де вродився ти!
Виростай, дитино, й пам'ятай:
Батьківщина – то найкращий край!

(Д. Павличко)

Шпиль¹ – верхівка

Б. Випиши іменники, вкажи рід, число, відмінок.

5. Переклади українською мовою і запиши.

1. Задание записано на *доске*. 2. Наелись вкусной каши. 3. Зимой тротуар посыпали *солью*. 4. Сидят за одной партой. 5. Подчеркнут одной линией. 6. Отнести журнал директору. 7. Сидели на *берегу* реки. 8. Андрей, собирайся быстрее.

- Порівняй вимову й написання виділених слів в українській і російській мовах.

6. Перепиши. Постав слова в дужках у потрібній формі числа й відмінка. Виділи закінчення. Сьогодні я був у (бібліотека). Там стоять (стелаж) з (книга). На (стіна) висить плакат «До (книжка) ставтеся з (любов)!». Бібліотекарка запропонувала мені багато цікавих (книжка). Я вибрав собі дві (книжка): поезії (Леся Українка) й «Українські народні (казка)».

Це цікаво знати...

Наша мова дуже багата. Вчені нарахували в ній 135 тисяч слів. Вони заповнюють 11 томів «Словника української мови». У мові постійно з'являються нові слова. Ще недавно ми не знали слів «комп'ютер», «смартфон», «відеоприставка»... А колись не було слова «іменник». Його придумали у 1873 році.

У мовленні люди найбільше вживають іменники, вдвічі частіше, ніж дієслова. Дві з половиною тисячі років тому мудреці і філософи Давньої Греції

помітили, що слова бувають «чоловічі», «жіночі» і «середні». «Середні» слова називали ще «речовими», бо вони називають речі, предмети. Тепер ми знаємо, що це іменники чоловічого, жіночого і середнього роду.

Всі мови різні, навіть кількість відмінків не однакова. У румунській мові – 4 відмінки, в російській – 6, в англійській мові іменники мають два відмінки. А українці мають аж 7 відмінків іменника. Сьомий існує, щоб когось покликати: «Мамо! Тату! Братику!». Тому його називали кличним.

Пригадай!

Прикметник (рум. *adjectiv*; рос. *имя прилагательное*) – це частина мови, яка називає ознаку предмета і відповідає на запитання *який? чий?* (рум. *care? ce fel?*; рос. *какой? чей?*): *гарний, бабусин*. Прикметники вживаються разом з іменниками: *гарний день, бабусина казка*.

7.

Добери до кожного іменника прикметники з довідки. Поєднай іменник і дібраний прикметник у словосполучення (усно).

Небо, подвір'я, блискавка.

Довідка

Хмарний, кремезний, запустілий, сильний, лункий, швидкий, сірий, спіяний, сусідський, далекий, сліпучий, зелений, яскравий, шкільний, голосний, зоряний, сухий, блакитний.

- Добери іменники до тих прикметників, що лишилися.

8.

А. Прочитай текст. Перепиши, розкриваючи дужки, та поясни правопис слів. Встав пропущені букви в закінченнях прикметників. Визнач рід, число та відмінок прикметників і поясни, від чого вони залежать.

Осінь надвечір'я

Осі(нн,н)є повітря було прозоре, тихе. На заході стояло велике сонце. Під його скісн.. промінням сяяло жовте листя лип і беріз. Ніби якийсь чарівник убрав їх у золоті шати. Падало з них жовте листя. А (з,с)давалось, що то золото капає з дорог.. шат. Полум'ям горіли на сонці червоні черешні. Земля під ними була вкрита червон.. листом і червоніла, як полита свіж.. кров'ю. З(е,и)леніли тепл.. листом яблуні. На вербах листя порі(д,т)шало. Воно дощем спадало з дерев і ст(е,и)лилося по вогк.. землі. Під ногами шелестіли цілі намети сух.. покручен.. листя. (За М. Коцюбинським)

Б. Прочитай текст, пропускаючи прикметники. Чи зберігся його зміст? Який варіант більш привабливий? Визнач роль прикметників у мовленні.

9.

Склади зв'язний текст (5 речень) на тему «Подих осені». У тексті використовуй слова: *холодні, золоте, прозора, чудова, осінній, небо, вода*.

Числівник. Займенник

1.

Прочитай слова. Випиши ті слова, які позначають порядок предметів при лічбі або кількість предметів. Усно постав до них запитання.

Вісім, самий, він, я, сто, двадцять один, тисяча, наш, ніякий, себе, трьохсотий, мною, цього, мільйон, чотирнадцятий, хто, чого, який-небудь, шістдесят чотири, будь-кого.

Пригадай!

Числівник (рум. *numeral*; рос. *числительное*) – це частина мови, яка називає кількість предметів або їх порядок при лічбі та відповідає на запитання *скільки? котрий?* (рум. *cât? al câtlea?*; рос. *сколько? который?*): *десять, п'ятий*.

2.

Запиши словосполучення, розкриваючи дужки. Правильно поєднай числівники з іменниками.

(5) поверх, (3) книга, (1) клас, (10) дівчат, (2) зошити, (7) день, (4) олівці, (9) підручників, (2) учні, (6) парт.

- Усно склади речення з двома словосполученнями (за вибором).

3.

Позмагаймося! Хто швидше? Дайте повні відповіді на запитання, використовуючи числівники.

1. Скільки днів у вересні?
2. Скільки днів залишилося до кінця цього місяця?
3. Скільки років тобі буде через два роки?
4. Скільки годин має доба?
5. Котрим (котрою) за порядком ти записаний(-а) у класному журналі?
6. О котрій годині розпочинається другий урок?
7. Скільки хвилин триває третій урок?

- Адресуй однокласникам запитання, у відповідь на яке потрібно вжити числівник. Постав його однокласникам.

Життєва ситуація

Уяви, що тебе запитали, котра година. Дай відповідь (усно). Для цього розглянь зображені годинники та скористуйся зразком.

Зразок: за чверть восьма, десять по шостій, сьома, пів на дванадцяту

Це цікаво знати...

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВ ДЕЯКИХ ЧИСЛІВНИКІВ

У своєму мовленні ми вживаємо мало числівників – всього кілька десятків. Первісні люди обходились без них. При лічбі загинали чи розгинали пальці або показували руки. Одна рука – п'ять предметів, дві – десять. Числівник «п'ять» утворився від старовинної назви руки – п'ясть.

А слово «сорок» спочатку означало мішок, наповнений шкурками білок чи соболів. Такого мішка вистачало на одну жіночу шубку. Звірів колись було так багато, що хутро продавали мішками-сороками. У казках можна прочитати, як царю принесли у дар «сорок сороків», тобто сорок мішків хутра горностаю – білого звірка з чорним хвостиком.

Коли люди придумали числівники, то деякі з них наділили чарівною силою. Це три, сім, сто. Виявляється, нам легко запам'ятати три нові предмети, три приклади до правила тощо. А люди з тренованою пам'яттю можуть запам'ятати відразу сім. А сто колись здавалось дуже великим числом, тільки вчені люди уміли рахувати до ста.

Тепер без числівників не обійтись ні у школі, ні у господарстві, ні в науці. Математики та астрономи рахують дуже великі величини і знають багато найменувань чисел – тисяча, сто тисяч, мільйон, мільярд і більше.

4. Прочитай текст.

Найстарішою українською піснею, запис якої зберігся до наших днів, вважається пісня «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?». **Ніхто** не знає, скільки їй років, сто, двісті чи більше.

Перша в світі пісня, яка пролунала в космосі, була українською! 12 серпня 1962 року перший український космонавт Павло Попович на прохання конструктора Сергія Корольова заспівав українську пісню «Дивлюсь **я** на небо та й думку гадаю».

Українську різдвяну пісню «Щедрик», оброблену композитором Миколою Леонтовичем, по всьому світі співають від 25 грудня по 8 січня.

В ЮНЕСКО¹ зібрана дивовижна фонотека народних пісень країн усього світу. У фонді України там знаходиться близько 15,5 тисяч пісень.

(З інтернету)

ЮНЕСКО¹ – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

А. Дай відповіді на запитання:

- Скільки років пісні про Дунай?
- В якому році пролунала в космосі українська пісня «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю»?
- Коли співають пісню «Щедрик»?
- Скільки пісень зберігається у фонді України, зібраному в ЮНЕСКО?

Б. Що називають числівники у цьому тексті?

В. Постав запитання до виділених слів. Визнач частину мови.

Пригадай!

Займенник (рум. *pronume*; рос. *местоимение*) – це частина мови, яка вказує на предмет, ознаку, кількість, але не називає їх. Займенники відповідають на запитання *хто? що? який? чий? котрий? скільки?* (рум. *cine? ce? care? a cui? cât?*; рос. *кто? что? какой? чей? который? сколько?*). Займенники *я – ми, ти – ви, він (вона, воно) – вони* належать до особових, які вказують на особу або предмет. Займенники вживаються дуже часто. За їх допомогою складають зв'язний текст, уникаючи повторів.

5. Прочитай. Якою частиною мови є виділені слова? На яке запитання відповідають особові займенники?

1. Рідна мова материнська, **ти** – душа мого народу. (Д. Кононенко)
2. **Ви** знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі? (П. Тичина)
3. **Я** так люблю природу! З нею я зливаюся і серцем, і душею. (В. Сосюра)

- Користуючись таблицею, визнач особу і число особових займенників.

Особа	Однина	Множина
1-ша	я	ми
2-га	ти	ви
3-тя	він, вона, воно	вони

6.

А. Прочитай текст. Спиши його. Заміни іменники в дужках займенниками. Встав пропущені букви.

У вересні ви помічаєте, як на все ще з..леній березі з'являються зо-
всім жовті, золотисті л..сточки. Першою розвинулася береза. (Береза)
ж першою починає жовтіти. Незабаром і тремтлива осика стоїть уся
ч..рвона, багряна, золотава, але поривчастий осінній вітер зриває й це
останнє вбрання. (Вітер) крутить у повітрі л..гким листям, уст..ляє
(листям) мокру землю. (За *К. Ушинським*)

Б. Поясни, чому потрібна така заміна в тексті.

В. Знайди у тексті синоніми, поясни різницю між їх значенням.

7.

Допишіть займенники, які б указували на осіб і предмети, названі на початку кожного ряду. Поставте займенники у потрібні форми відмінку та числа. Поясніть їх правопис.

1. Приятель. Ми не застали ...; говорили про ...; відніс ... книжку; я був ...; бачив 2. Подруга. Я зустріла ...; ми підійшли до ...; пішли з; розповіли ... усе; на ... було рожеве плаття. 3. Дерево. Біля....; на ... сорока звил гніздо; ми сіли відпочивати під ...; вітер зломив.... 4. Книги. Люблю читати ...; ми з ... черпаємо знання; я завдячую ... найприємнішими хвилинами.

8.

Прочитай вірш. Яка основна думка гуморески?

Про Юру і фізкультуру

Щось із Юрою не те:
Щось наш Юра не росте...
Він такий у нас тоненький,
Хворобливий і худенький,
Мов заморене курча,
— Одноліткам до плеча...
Та чи знаєте ви те,
Чом наш Юра не росте?
Подивіться: він з друзьками
Мчить по вулиці
з книжками.
— Звідкіля біжиш ти, Юро?
— Я тікаю з фізкультури!
(*Г. Бойко*)

- Випиши особові займенники.

Життєва ситуація

Склади діалог-розпитування з однокласником/однокласницею на тему «Мій улюблений вид спорту». Використай 2-3 числівники та займенники.

9. А. Відгадай загадку. Запиши її у зошит.

Дуже я потрібна всім –
І дорослим, і малим.
Всіх я розуму учу,
А сама завжди мовчу.
Я негарно написала,
А вона усе злизала.
Олівців моїх сусідка,
Ця вертлява-буквоїдка.

- Підкресли особові займенники.

Б. Випиши 5 загадок із займенниками (стр. 150-151) .

Дієслово

Пригадай!

Дієслово (рум. *verb*; рос. *глагол*) – це частина мови, яка називає дію і відповідає на запитання *що робити? що зробити?* (рум. *se face?*; рос. *что делать? что сделать?*): *читати, дочитати*.

1. Прочитай прислів'я. Випиши дієслова. Визнач їх час. У дієсловах теперішнього і майбутнього часів вкажи особу і число. У дієсловах минулого часу – число, а в однині – рід.

1. Мудрим ніхто не вродився, а навчився.
2. Хто більше читає, той більше знає.
3. Праця чоловіка годує, а лінь марнує.
4. Бистра вода надійде та й перейде, а тиха мулить та й мулить.

2. Спиши речення, розкриваючи дужки.

Шануй книжку

1. (Не) читай книжку, коли їси, можеш забруднити її. 2. (Не) клади в книжку олівців, ручок – від цього книжка псується. 3. (Не) загинай ріжків на сторінках книжки, зроби собі закладку. 4. (Не) виривай сторінок, (не) малюй і (не) пиши нічого в книжці, (не) роби в ній поміток.

- Усно склади одну пораду про шанування книжки.

3.

Прочитайте дієслова. Випишіть їх у дві колонки: 1 – коли НЕ з дієсловом пишеться разом; 2 – коли НЕ з дієсловом пишеться окремо.

(Не)бачити, (не)навидіти, (не)хотіти, (не)працювати, (не)здужати, (не)чути, (не)читати, (не)думати, (не)цікавитися, (не)записувати, (не)бажати, (не)цінувати, (не)захоплюватися, (не)відпочити.

4.

Перепиши прислів'я. На місці крапок, де потрібно, встав м'який знак.

1. Книга *вчит..*, як на світі жит... 2. Чого навчиш..*ся* замолоду, те згодит..*ся* на старість. 3. Потрібно учит..*ся* – завжди згодит..*ся*. 4. Що *знаєш..* і вмієш..*ся*, того за плечима не носитимеш.. . 5. Знання *збирают..*ся** по краплині. 6. На годину спізниш..*ся*, за рік не доженеш...

- Визнач особу виділених дієслів.

Запам'ятай!

У дієсловах на **-ть** і **-ться** пишемо м'який знак: *знають, вітаються*.

У дієсловах на **-ш** і **-шся** не пишемо м'який знак: *знаєш, вітаєшся*.

Українською	Російською
-ться	-ться (-тсья)
-шся	-шься

5.

Склади із поданих слів прислів'я про мову і запиши їх.

Хліб, а, слово, на, обід, бережи, на, відповідь.

Не, горобець, випустиш, слово, не, спіймаєш.

Словом, за, кишеню, у, не, полізе.

Умій, сказати, і, вчасно, замовкнути, вчасно.

- Підкресли дієслова.

6.

Переклади словосполучення українською мовою і запиши їх. Скористайся поданою нижче таблицею. Звірся з сусідом/сусідкою по парті.

Контрольная по математике, соскучиться по друзьям, соревнования по бегу, сбегаю за хлебом, сделал по ошибке, сделал по образцу, приходите по желанию.

УКРАЇНСЬКОЮ	РОСІЙСЬКОЮ
іду по хліб	иду за хлебом
змагання з футболу	соревнования по футболу
контрольна з історії	контрольная по истории
скучити за рідними	соскучиться по родным
через помилку	по ошибке
за бажанням	по желанию

7.

Склади зв'язну розповідь про літні канікули, відповідаючи на запитання. Використовуй дієслова.

1. За що я люблю літо? 2. Де побував цього літа? Чим займався?
3. З ким зустрічався влітку? 4. Що нового дізнався на канікулах?

Позмагаймося! Хто кращий знавець мови? Дайте короткі відповіді та наведіть приклади.

1. Яку частину мови називають іменником?
2. Чим відрізняються іменники, що називають істот і неістот?
3. Як визначити рід іменників?
4. Як змінюються іменники?
5. Назвіть відмінки іменників.
6. Яку частину мови називають прикметником?
7. Від чого залежить рід, число й відмінок прикметника у сполученні з іменником?
8. Яку частину мови називають займенником?
9. Замість яких частин мови вживаються займенники? Наведіть приклади.
10. Яку частину мови називають числівником?
11. Як змінюються числівники?
12. Яку частину мови називають дієсловом?
13. Як змінюється дієслово?
14. Як писати дієслова з НЕ?

Синтаксис і пунктуація. Словосполучення. Речення

1.

А. Прочитай словосполучення, пов'язані з нашим рідним краєм. Склади назву країни з виділених букв.

Наш гімн, ніжна дойна, гарний трико́лор, різноба́рвні троя́нди, сма́чні го́ріхи, ря́сний ви́ноград, спі́вучий най.

Б. Склади й запиши два речення з поданими словосполученнями.

В. Користуючись правилом, порівняй словосполучення і складені речення.

Запам'ятай!

Речення передає закінчену думку і має граматичну основу – підмет і присудок. Інші пов'язані між собою повнозначні слова утворюють **словосполучення**. Слово, від якого ставлять запитання, називають **головним**. Слово, яке відповідає на запитання, називають **залежним**. Наприклад: *місто* (яке?) *молдовське*, *малюю* (що?) *будинок*.

2.

А. Прочитай текст. Визнач тему. Добери заголовок.

У давні часи молдовську фортецю¹ Городешти захопили люті турки – яничари. Хоро́бро боро́лися її захи́сники з воро́гами, але за́паси води й харчів² закінчили́сь. Ра́птом на́летів ві́тер і зму́сив воро́гів при́гнутися до землі.

До фортеці села Городешти злетілися сотні білокрилих лелек. Вони несли в дзьобах грі́на ви́нограду й скидали їх захи́сникам фортеці. Ви́ноград поверну́в сили во́їнам, які відсто́яли форте́цю. Зага́рбники³ відсту́пили. Відтоді білокрилий леле́ка став симво́лом щастя і благополуччя. Леле́ку як священного пта́ха шанують і украї́нці, і молдо́вани.

(З інтернету)

Б. Випиши з тексту виділені речення. Підкресли головні члени.

Фортеця¹ – башта, укріплення

Харчі² – продукти; те, що споживають (їдять, п'ють) люди

Загарбник³ – завойовник, нападник

3.

А. Добери і запиши до словосполучень синонімічні. Зразок: *Батькові слова – слова батька.*

Мамина ласка, бабусина пісня, яблучний пиріг, вода з криниці, міф України, ручка Марійки, дядькові окуляри.

Б. Склади з утвореними словосполученнями речення. Підкресли підмет і присудок.

4.

А. Прочитай речення. Знайди словосполучення, в яких неправильно вжито відмінки залежних слів. Запиши речення правильно.

1. Усі діти нашого класу в цей день одягнені у святковій формі.

2. На шкільному святі вихованці музичної школи грали в народні інструменти.

3. Десятьма роками батьки віддали мене до спортивної школи з боксу.

4. Мені подобається піклуватися за своїх молодших братів.

Б. Підкресли граматичну основу в перших двох реченнях. Випиши три словосполучення з першого речення.

5.

Виразно прочитай текст. Усно визнач граматичну основу у виділеному реченні. Випиши з нього всі словосполучення.

Річка Прут бере свій початок в українських Карпатах. Вона тече територією України, Республіки Молдова та Румунії. Швидка течія, круті береги та розкішні плавні перетворюють її на казкове царство. У річці водяться різні риби, молюски та водорості. Люди щоліта тут бачать нових мешканців річки, спостерігають за життям птахів, а також рибалять.

(З дитячої енциклопедії)

Життєва ситуація

Чи є у твоєму селі (місті) річка, озеро, ставок? Як вони називаються?

Склади усну розповідь «Річка мого дитинства».

Головні і другорядні члени речення

1. А. Прочитай текст. Добери заголовок.

Ви, мабуть, задавали собі запитання: що таке папір? Так от, папір – це матеріал зі спресованих рослинних волокон.

Люди навчилися робити папір понад 2 тис. років тому в Давньому Китаї. Винахідник¹ Цай Лунь у 105 році придумав спосіб робити папір із кори шовковиці². **Китайці кору мочили у воді й товкли разом із ганчір'ям та попелом.** Цю суміш вони клали на сито, розгладжували камінцями і висушували. **Папір і донині ми виготовляємо із деревини.** Спосіб виготовлення паперу китайці тримали в секреті від чужоземців цілих 5 століть. *(З інтернету)*

- Розкажи сусіду / сусідці по парті про появу паперу. Користуйся ілюстраціями.

Винахідник¹ – той, хто винайшов або винаходить що-небудь; рос. изобретатель

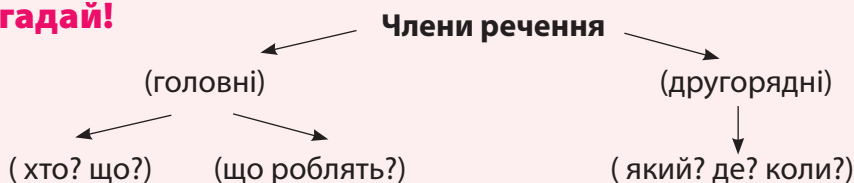
Шовковиця² – листяне дерево з їстівними плодами

- Постав три запитання за змістом тексту.
- Поміркуй, для чого використовується папір?

Б. Усно встанови граматичну основу у виділених реченнях. Як називаються інші члени речення?

Пригадай!

2. Прочитай текст. Знайди у кожному реченні його граматичну основу.

Перше фото у світі зробив у 1826 році француз Жозеф Нісефор Ньєпс. Винахідник за допомогою камери-обскури¹ фотографував вид з вікна майстерні близько 8 годин. Зображення вийшло неякісне. Це не найперша його світлина, однак попередні фото не збереглися.

Камера-обскура¹ – це коробка з невеликим отвором у стінці і екраном на протилежній стороні

3. А. Розглянь світлину. Знаєш, що на ній зображено? Прочитай текст, щоб перевірити свої здогади.

Винаходи людства, що змінили світ, були б неповними без телефону. У 1876 році **Олександр Грехем Белл приєднав** дві чашки ниткою і **використовував** їх для розмови з одного кінця та прослуховування з іншого. Так з'явився стаціонарний телефон.

Задум створити мобільний телефон виник у середині 20-го століття. Це був величезний **апарат** вагою у 40 кг і **розміщувався** він лише в автомобілях. З часом телефон зменшився. Перший дзвінок з такого телефону був здійснений навесні 1973 року. **Важив** цей пристрій трохи більше кілограма і мав лише 12 кнопок. Десять з яких – цифри і дві кнопки для початку та завершення дзвінка. Зберігати він міг лише 30 телефонних номерів, мав одну мелодію.

(З дитячої енциклопедії)

- Зверни увагу на виділені слова. Визнач, якими членами речення вони є.

Б. Складіть і запишіть діалог на тему «Мобільний телефон у моєму житті».

Життєва ситуація

Розіграйте в парах одну із ситуацій.

- На перерві.
- Однокласник/однокласниця просить тебе допомогти йому з домашнім завданням.
- Улюблене заняття у вільний час.

Однорідні члени речення. Складне речення

1. А. Спиши речення. Підкресли головні і другорядні члени речення.

У вирій відлітають птахи.

У вирій відлітають лелеки, граки, солов'ї, ластівки.

Б. Проведи дослідження.

1. У якому реченні є слова, що перелічуються?

2. На яке запитання вони відповідають? З яким словом пов'язані?

3. Якими членами речення є ці слова? Скільки підметів у цьому реченні?

4. Згадайте, як називаються такі члени речення.

Пригадай!

Члени речення, які відносяться до одного й того самого слова і відповідають на те саме запитання, виконують однакову синтаксичну роль та поєднуються сполучниками (чи без них) і інтонацією, називаються **однорідними членами речення**.

Однорідними можуть бути підмети, присудки, другорядні члени речення.

Наприклад: *У саду ростуть яблуні, груші, сливи.*

2. А. Прочитай текст. Добери заголовок.

Настала тепла, легка осінь. Лягідні промені сонця обігрівають землю. Повітря пахне свіжоскошеною травою, і врожаєм, і яблуками.

Щедра господиня-осінь принесла з собою багатий урожай яблук, картоплі, моркви та багатьох інших фруктів і овочів.

Б. Знайди речення з однорідними членами. Випиши однорідні члени разом зі словом, з яким вони зв'язані. Наприклад: *Сонце (що зробило?) зійшло, освітило та зігріло.*

- Чи утворюють однорідні члени речення словосполучення? Доведи, що вони рівноправні між собою.

3. Відгадай загадку. Спиши її. Постав необхідні розділові знаки.

Ростуть ягоди дрібненькі

Смугасті кисленькі

У колючки вбралися

Кущиком назвалися.

- Знайди і підкресли однорідні члени речення.

4. А. Доповни речення словами з довідки. Знайди однорідні члени.

Тим часом почав накрапати дощ. Спочатку краплі були..., Потім знявся ... вітерець і пригнав кілька ... хмар. Дощ став густішим, Через декілька хвилин вітер подув з лівого боку. Небо мов прорвало. Була така злива, що ніде було сховатися. Осінній дощ став

Довідка

Невеликі, спокійний, сумний, холодний, неспішний, малих, мілкі, легкий, ряснішим.

- Б. Опиши небо перед дощем. Склади текст із 5-6 речень, вживаючи слова: *сірий, чорний, сизий, димчастий, свинцевий* (5-6 речень).

С. Ковальчук «Гроза»

5. А. Прочитай речення. Підкресли граматичні основи. Чому перше речення – просте, а друге – складне?

1. В небі жайворонки в'ються, заливаються сміються, грають, дзвонять цілий день, і щебечуть, і співають, і з весною світ вітають дзвоном радісних пісень. (*О. Олесь*) 2. Цілий тиждень тріщали морози, і хлопець не вистромляв носа. (*Є. Гуцало*)

- Б. Які пори року описано у прочитаних реченнях? Чому ти так думаєш? Які зміни відбуваються у природі восени? Які кольори переважають навкруги? Як це впливає на твій настрій?

Запам'ятай!

Речення, в якому дві чи більше граматичних основ, є **складним**. Одна частина складного речення на письмі відділяється від іншої комою.

- В. Розкажи про свої відчуття, коли приходить осінь.

6. Прочитай вірш. Визнач тему і мету тексту.

Осінь

Сумує жовтень в нашому саду.
Поодцвітали мальви сніжно-білі,
Хмелі перебродили у меду,
І журавлі полинули у вирій.
Вже не сміються ластівки малі.
Не золотіє мак духмяним цвітом.
А яблуні – заплакані й сумні...
Вони не скоро знов побачать літо.
Все листопади вдаль перенесли...

(Н. Донець)

- Як зображено у творі квіти? А які яблуні? Який настрій викликає поезія?
- Визнач граматичні основи в кожному реченні.
- Випиши друге речення. Скільки граматичних основ у ньому? Воно просте чи складне?
- Знайди слова, вжиті в переносному значенні.

7. А. Прочитай речення.

1. Дощ пройшов. Усі діти вибігли на вулицю.
2. Сонце прозирнуло на хвилину крізь імлу. Знову сховалось за хмару.
3. Ми грали у дворі до пізнього вечора. Зібралася чудова компанія.
4. Надворі почало темніти. Ми знову згадали про школу і домашні завдання.
5. Між хмарами з'явилося яскраве сонце. Листя заграло різнобарвними кольорами.
6. Ніч минула швидко. Настав сірий туманний ранок.
7. Дощ ще не скінчився. Перші промені сонця вже глянули на землю.

Б. Об'єднай кожную групу речень в одне. Для зв'язку використай сполучники **але, коли, і, бо**.

- Запиши утворені речення. Не забудь поставити коми перед сполучниками.

8. Допиши складні речення. Прочитай утворені речення, правильно їх інтонуючи.

Сонце вже зійшло, але ...

Золоті промені сонця торкнулися дерев, а ...

Осінь урочисто прощалася із землею, і ...

Навколо стояла урочиста тиша, ...

9. Підготуй невелику розповідь на одну з тем: «Осінь і я», «Чарівна осінь», «Моя улюблена пора року – осінь» (5-6 речень).

ФОНЕТИКА. ОРФОГРАФІЯ

Голосні та приголосні звуки. Знаки письма. Алфавіт

1. Відгадай загадку.

Ми, звичайно, не хитруєм:
Нас і бачать,
Нас і чують –

Це зовсім не дивина.
Як же наші імена?

Запам'ятай!

Звук – найменша неподільна одиниця мови та мовлення. Як і будь-які звуки, звуки людського мовлення є результатом коливання повітря, що сприймається на слух.

Звуки саме людського мовлення вивчає розділ науки про мову, який називається **фонетика**. Розділ науки про мову, що вивчає правильне написання слів, називається **орфографією**. Розділ науки про мову, що вивчає правильну вимову слів, називається **орфоепією**.

Звуки мови на письмі позначаються буквами (літерами).

За способом творення та особливостями звучання звуки мовлення поділяють на голосні та приголосні. Голосні звуки утворюються тільки за допомогою голосу.

В українській мові **6 голосних звуків**.

Вони позначаються на письмі **10 буквами**.

Звуки:	[a]	[o]	[y]	[e]	[и]	[і]
Букви:	а я	о	у ю	е є	и	і ї

Приголосні звуки утворюються поєднанням шуму та голосу або тільки шумом.
В українській мові **32 приголосні звуки**.

Розглянь таблицю твердих і м'яких приголосних звуків

Тверді	б	п	в	м	ф	д	т	з	дз	с	ц	л	н	р	-	г	г	к	х	ж	дж	ч	ш
М'які	-	-	-	-	-	д'	т'	з'	дз'	с'	ц'	л'	н'	р'	й	-	-	-	-	-	-	-	-

2. Прочитай виразно вірш. Випиши слова, що характеризують українську мову. Підкресли в них голосні та приголосні.

Українська мова

Бог нам гарну мову дав, щоб ми не мовчали,
А всі літери й слова легко вимовляли.
Кожна літера – це знак, кожна загадкова.
Вони з'єднуються так, що виходить слово.
Мова – наш душевний код, даний нам від роду,
А без мови наш народ не був би народом.
Через відстані віків, як сила могутня,
Мова наших прабатьків лине у майбутнє.

(О. Лупій)

3. Прочитай. Спиши виділені слова. Знайди в них приголосні тверді і м'які, дзвінки і глухі. За допомогою перейди на стр. 91.

1. Вслухаюся в колискову. Серед слів – котик, голуб, зозуля, сон, **дитя**, **батько**. А над усім цим – жінка, мати, у ніжному серці якої любов до дитини. (За В. Скуратівським)

2. Ті солодкі пісні **мати** співала малому мені. 3. Нас обгортала ніжно, радо ота казкова доброта.

(П. Воронько)

4. Перепиши прислів'я. Підкресли слова, в яких є м'які приголосні.

1. Осінь усьому рахунок веде.
2. Восени й горобець багатий.
3. Плаче жовтень холодними сльозами.
4. Восени багач, а навесні прохач.
5. Осінь на рябому коні їздить.

5. Прочитай імена. Випиши ті, в яких кількість звуків і букв збігається.

Наталка, Василь, Юрко, Марія, Сергій, Ольга, Юлія, Микола, Олена, Богдан, Ярина, Євген.

Запам'ятай!

Всього в українській мові 33 букви.

Азбука сучасної української мови утворена на основі слов'янської азбуки, що має назву кирилиця.

32 букви українського алфавіту передають на письмі мовні звуки, а **ь** (м'який знак) позначає м'якість приголосних на письмі (*кінь, тінь*).

Український алфавіт

А а	Б б	В в	Г г	Ґ ґ	Д д	Е е
а	бе	ве	ге	ґе	де	е
Є є	Ж ж	З з	И и	І і	Ї ї	Й й
є	же	зе	и	і	ї	йот
К к	Л л	М м	Н н	О о	П п	Р р
ка	ел	ем	ен	о	пе	ер
С с	Т т	У у	Ф ф	Х х	Ц ц	Ч ч
ес	те	у	еф	ха	це	че
Ш ш	Щ щ	ь	Ю ю	Я я		
ша	ща	м'який знак	ю	я		

Крім букв, в українській мові вживають ще два знаки: апостроф (') і дефіс (-). Вони слугують для правопису слів.

6. Запиши за алфавітом назви держав.

Казахстан, Данія, Пакистан, Республіка Молдова, Єгипет, Білорусь, Франція, Чехія, Ямайка, Португалія, Естонія, Туреччина, Індія, Бразилія, Сирія, Україна, Азербайджан, Швейцарія, Латвія, Румунія, Угорщина, Іспанія.

7. Уяви, що ти вирішив/вирішила залишити в соціальній мережі мінікоментар «Який він, мій рідний край». Напиши розповідь на цю тему (5-6 речень).

8. А. Прочитай текст. Добери заголовок.

Наша Вітчизна, наша Батьківщина – Республіка Молдова. Її кодри, заповідники, пагорби, лани дивують своєю красою. Країна славиться багатими садами та полями, з яких восени збирають щедрий урожай фруктів та овочів. Історичні пам'ятки архітектури у різних куточках країни розповідають про героїчну історію нашої землі. Це фортеця міста Сорока, монастир Сахарна, Старий Орхей та багато інших.

Б. Знайди 4 іменники, в яких є букви, що позначають два звуки. Поясни їх правопис.

Запам'ятай!

Кожна буква українського алфавіту здебільшого передає один звук. Іноді одна буква може передавати і два звуки, наприклад: буква **щ** передає сполучення двох звуків [шч]: *батьківщина*.

Для позначення одного звука можуть вживатися дві букви, наприклад, букви **дж** і **дз** передають один звук [дж] і [дз]: *джерело, дзеркало, дзвінок*.

Букви **я, ю, є** можуть передавати один звук [а], [у], [е], коли вживаються для позначення м'якості приголосних: *синє* [син'е], а також два звуки, коли виступають:

- на початку слова: *юрба* [йурба], *єнот* [йенот];
- після букви, що позначає голосний звук: *пояс* [пойас];
- після апострофа: *здоров'я* [здоров'йа];
- після м'якого знака: *ательє* [ател'йе].

9. А. Прочитай текст. Добери заголовок.

Щоб в оселі було чисто, затишно, на столі був смачний обід, усі речі сяяли чистотою, потрібно щоденно виконувати багато домашньої роботи. Її виконує вся сім'я. Слід розподіляти обов'язки між усіма членами родини.

Щоденне виконання своїх обов'язків має бути необтяжливим, без постійного нагадування мамою чи батьком, бабусею чи дідусем.

Перед святами прибирання житла та іншу роботу виконують усі разом.

Як приємно всією сім'єю готуватись до Нового року чи іншого свята.
Вчися працювати разом з іншими людьми. Допмагай членам родини.
Рахуйся з бажаннями й інтересами тих, хто з тобою працює.
(З посібника)

Б. Знайди слова, в яких букви позначають два звуки.

Життєва ситуація

Складіть діалог на тему «Мої обов'язки в родині».

Склад. Правила переносу

Пригадай!

У слові стільки складів, скільки голосних звуків.

1. Прочитай слова, які поділено на склади.

О-се-ля, по-дві-р'я, за-єць

- Порахуй кількість голосних та кількість складів.
- Доведи, що кількість складів залежить від кількості голосних.

Запам'ятай!

Склад – це частина слова, яку вимовляємо одним поштовхом видихуваного повітря.

відкритий
(на голосний)
ру-ка, го-ло-ва

закритий
(на приголосний)
стен, мрій-ник

Склад може бути утворений з одного чи кількох звуків, один із яких обов'язково є голосним.

2. А. Поділи слова на склади. Визнач відкриті та закриті склади.

Своїй, правда, своя й, в, хаті.

Б. Із наведених слів склади речення-афоризм Тараса Шевченка.

3. Запиши слова за групами, в залежності від кількості складів.

Країна, доброзичливий, льон, щоденний, предмет, надзвичайний, годинник, дзюб, гомін, чарівний, проміння.

Запам'ятай!

На письмі слова переносять із рядка в рядок за складами. При переносі слів слід дотримуватися таких правил:	
1. Склад з однієї букви не залишається в попередньому рядку і не переноситься на наступний:	<i>око, образ, надія</i>
2. Односкладне слово з одного рядка в другий не переноситься:	<i>край, льон</i>
3. Не можна розривати буквосполучення йо,ьо , а також дз,дж , що позначають один звук. Якщо дж, дз позначають два звуки (на межі префікса і кореня) при переносі їх можна розривати:	<i>по-дзвонили, ран-нього, зна-йома, під-земний, під-живити</i>
4. М'який знак і апостроф залишають біля попередньої букви:	<i>під'-їзд, низь-ко</i>
5. Не можна відривати від префікса чи залишати при ньому букви, які не становлять складу:	<i>ви-йшли, від-мовив</i>
6. Слова з подвоєними літерами можна переносити по-різному. Проте при подвоєнні літер на межі значущих частин слова можливий тільки один спосіб переносу.	<i>жит-тя, жи-ття, цін-ний</i>

4. Поміркуй, чому не можна поділити для переносу подані слова.

Один, троє, удень, алея, олія, мрія, юнак, пункт, умію, іти, яма, око, оса.

5. Поділи слова на склади для переносу і запиши.

Подзвонити, раджу, майонез, кукурудза, аптека, ювіляр, голка, підзеленити, без'язикий, сьомого, надзвичайний, роз'яснення, пізнього.

6. А. Прочитай. Спиши текст, дотримуючись правильного переносу слів з рядка в рядок.

Вечір. Діти вже напилися чаю й гуляють; старше, хлопчик років шести, сидить долі¹ біля шафи й уважно будує з цурпалочків² хату. Меншу, по другій весні дівчинку, забавляє нянька, показуючи, як сорока варила дітям кашу. За столом, ближче до лампи, сидить із шитвом³ мати. Вона рада, що діти втихомирились. Ой, ті діти! Двоє їх, а такий галас справляють, що аж голова паморочиться. Але тепер тихо.

(М. Коцюбинський)

- Б. Перекажи текст.

Долі¹ – тут: внизу

Цурпалок² – синонім уламок, обрубок

Шитво³ – тут: виріб, який шують

Життєва ситуація

Склади коротку веселу історію на тему «Сам удома». Вживай словосполучення *лежати досхочу, вільний час, доросле життя, комп'ютерні ігри, їсти чипси, сам собі хазяїн, раптом занепокоївся, вирішив прибрати, витер меблі, встиг своєчасно, батьки подякували*.

- Якими словосполученнями ти не скористався? Чому?

Наголос

1.

Добери до визначень слова із довідки. Поділи їх для переносу і запиши. Постав наголос.

1. Смужка паперу, яка закладається в книгу. 2. Чітко, зрозуміло читати. 3. Рисочка між словами. 4. Розмова двох осіб. 5. Десять плюс чотири. 6. Розпиляні, розколоті на поліна дерева, що використовуються на паливо. 7. Учень, який чергує у класі. 8. Припуститися помилки. 9. Брати під захист молодших. 10. З почуттям подяки. 11. Надавати допомогу бабусі. 12. Лити воду на квіти.

Довідка

Діалог, черговий, закладка, виразно, чотирнадцять, дрова, дефіс, поливати, допомагати, захищати, помилитися, вдячно.

Запам'ятай!

У слові з кількох складів один склад завжди вимовляється сильніше від інших. Вимова одного складу з більшою силою голосу називається **наголосом**.

Склад, на який падає наголос, називається **наголошеним**.

Усі інші склади у слові – ненаголошені. Наприклад: *со́нце, рука́, захисни́к*.

В українській мові наголос рухомий, тобто при зміні слова він може переміщуватися на інший склад: *рука́* (називний відмінок однини), *ру́ки* (називний відмінок множини).

Деякі слова мають подвійний наголос: *за́вжди, алфа́віт, по́милка*.

2. Прочитай вголос слова. Чітко вимовляй голосні та приголосні звуки. Правильно наголошуй слова.

вірші	читання	предмет	гарний	сімдесят
випадок	писання	дочка	корисний	помилки
приятель	завдання	ім'я	легкий	запитання
подруга	поняття	середина	котрий	обіцянка
донька	швидкий	роблю	котра	український
дошка	вимова	була	всередині	урочистий
олень	вимога	новий	одинадцять	черговий
разом	ознака	виразний	чотирнадцять	автори
колесо	обруч	старий	шістдесят	відвезти

- Склади з 4-5 словами словосполучення і речення. Запиши.

3. Прочитай слова українською та російською мовами. Зверни увагу на місце наголосу.

українською	російською	українською	російською
новий	новый	верба	верба
близький	близкий	ремінь	ремень
кухонний	кухонный	кропива	крапива
перепис	перепись	тонкий	тонкий
блідий	бледный	твердий	твердый
фартух	фартук	ненавидіти	ненавидеть
спина	спина	вільха	ольха

Життєва ситуація

4. Уяви, що ти приїхав/приїхала до родичів в Україну. Ти хочеш придбати канцтовари. Звернись до продавчині і замов їх відповідно до списку. Правильно наголошуй слова.

Потрібно купити	
1) 14 кольорових олівців	4) вузький скотч
2) простий олівець	5) маркер(тонкий)
3) зошити з твердою обкладинкою	6) лінійку (30 см)

5. Прочитай слова, змінюючи в них наголос. Чи змінюється при цьому їх значення?
Сім'я, замок, дорога, п'ята, мука, орган.

- Склади речення з трьома парами слів.

6. Випиши слова у дві колонки:

- 1) слова з подвійним наголосом;
- 2) слова, в яких наголос змінює значення.

Дівчина, склади, лапки, парне, загадка, весняний, атлас, коси, гори, мабуть, завжди, усмішка.

7. А. Прочитай текст спочатку мовчки, потім уголос із правильною інтонацією.

Жив у одному селі чоловік, і був у нього син.

Якось батько каже йому:

– Слухай, сину! Живи так, щоб ти мав у кожному селі хату, на кожний день *нові чоботи* і щоби тобі всі люди кланялися.

Задумався син над батьковими словами і питає:

– Як це, батьку, я можу поставити в кожному селі хату, купувати *щодня* нові чоботи і примусити всіх мені кланятися?

Засміявся *старий* і говорить:

– Дуже *легко*, сину! Матимеш у кожному селі доброго товариша – будеш мати і *свою* хату. Щоб на кожний день були нові чоботи, треба їх *щовечора* чистити, і на ранок вони будуть як нові. І вставай, сину, рано – раніше всіх – і йди на роботу, і роби, а йтимуть на роботу люди, то всі будуть тобі кланятися і вітатися.

(За українською народною казкою)

- Добери заголовок до тексту. Визнач основну думку.

Б. Постав наголос у виділених словах.

Життєва ситуація

Чи дають тобі поради батьки, вчителі, друзі? Чи прислухаєшся ти до них? Згадай раду, яка тобі допомогла. Напиши невелику розповідь про неї.

Наголошені і ненаголошені голосні

1. А. Виразно прочитай прислів'я та приказки. Зверни увагу на наголос у словах.

1. Тиха вода **береги** ломить. 2. Там **вербиця**, де криниця. 3. Як вітер не дме, то й **очерет** не шумить. 4. Бродить **березень** між березами, білим поясом підперезаний. 5. На язиці медок, а в душі льодок. 6. **Широкі** ворота увійти, та вузькі вийти. 7. Найслабше **колесо** найдужче кричить. 8. **Рибачив**, рибачив, а риби не бачив. (*Народна творчість*)

• Поясни зміст висловлювань.

Б. Випиши виділені слова. Познач наголос.

Запам'ятай!

В українській мові голосні звуки [а], [о], [у], [и], [і], [е] вимовляються чітко під наголосом. Звуки [а], [о], [у], [і] виразно вимовляються і в ненаголошених складах.

Звук [е] в ненаголошених складах вимовляють наближено до [и], а звук [и] – наближено до [е]. Наприклад: село [се'ло], живе [жи'ве].

Написання букв на позначення ненаголошених [е], [и] в коренях слів можна перевірити наголосом. Для цього потрібно змінити слово або дібрати до нього спільнокореневе так, щоб ненаголошений голосний [е] або [и] став наголошеним.

Наприклад: *великий*, бо *вѐлич*; *липневий*, бо *лѝпень*.

Якщо написання слова з ненаголошеним голосним не можна перевірити наголосом, то користуємося такими правилами:

У коренях слів пишемо	
букву е :	букву и :
- у сполуках -ере-, -еле-: берегиня, лелека - якщо при зміні слова е змінюється на і: на печі – піч - якщо при зміні слова е випадає: палець – пальця	у буквосполученнях -ри-, -ли- у відкритих складах: бриніти, криниця

2. Перепиши, вставляючи ненаголошені голосні. Добери перевірні слова.

дал..чінь – ...

в..селий – ...

т..хнічний – ...

кр..вий – ...

с...ніти – ...

в..шневий – ...

т..хенький – ...

з..ма – ...

ш...потіти – ...

гл..бокий – ...

н..беса – ...

з..рнина – ...

3. Прочитай слова. Чи можна в них перевірити ненаголошені [e], [и]?

Медаль, держава, океан, кермо, керувати, велосипед, кефір, терміновий, апельсин, телеграма, пенал, математика, мелодія, левада, семеро, минуле, абрикос, горизонт, сигнал, кишення, килим, цибуля, квиток, дисципліна, директор, криниця.

Написання [e], [и] не завжди можна пояснити правилом. Правопис деяких слів слід запам'ятати: *мелодія, пиріг, пшениця, чекає, лимон.*

4. Запиши слова, групуючи їх:

1) [e] чергується з [i]; 2) з випадним е; 3) буквосполучення -ере-, -еле-; 4) буквосполучення -ри-, -ли-; 5) не можна пояснити правилом.

Оч..рет, ос..ні, тр..нер, ч..мпіонат, каш..ль, бер..гиня, з..лений, тр..вога, майст..р, ч..кати, к..шення, тр..вати, ч..ревики, в..лосипед, р..чі.

5. Гра «Ланцюжок слів». Визнач у слові останній звук і добери слово, яке починається з цього звука. Запиши його. Знову визнач останній звук і добери слово. Продовжи ланцюжок із 10 слів. Зразок: Історія - арка - актор - ...

Фонетичний аналіз слова:

1. Запиши слово звуками (звуковий запис).
2. Поділи слово на склади.
3. Запиши кількість складів і їх характеристику: закритий, відкритий, наголошений.
4. Постав наголос у звуковому записі.
5. Назви голосні звуки. Дай їм характеристику (наголошені, ненаголошені).
6. Назви приголосні звуки. Дай їм характеристику:
 - а) за дзвінкістю і глухістю;
 - б) за твердістю і м'якістю.
7. Підрахуй кількість звуків і букв у слові.

Зразок письмового розбору:

Мороз – [морóз] – мо-роз – 2 скл., 1-й відкритий, ненаголошений, 2-й закритий, наголошений.

м – [м] – приголосний, дзвінкий, твердий

о – [о] – голосний, ненаголошений

р – [р] – приголосний, дзвінкий, твердий

о – [ó] – голосний, наголошений

з – [з] – приголосний, дзвінкий, твердий

.....

5 букв, 5 звуків

6. Визнач, звуковий запис яких слів є неправильним:

1) [танц'урист], 2) [багр'яний], 3) [з'ірка], 4) [с'огодні], 5) [олен'], 6) [пупанок].

- Зроби фонетичний аналіз двох слів.

7. А. Прочитай текст. Добери заголовок.

Після тихої години у нас, як правило, була спортивна година. Ми йшли за їдальню, на майданчики, і вибирали, що хто хоче: бадмінтон, баскетбол, пінг-понг. Ми з Митьком спершу теж грали – то в баскетбол, то у теніс. Але потім вирішили, що нашу любов до природи *найкраще* сполучати із футболом. На футбольному полі завжди було найбільше людей. Грали всі охочі – хоч двадцять чоловік, хоч сорок: ділилися на дві команди і грали.

Ми з Митьком записувалися до різних капітанів, а трохи згодом непомітно тікали з поля безболісно для обох команд. Яка різниця – ганяють м'яча, скажімо, тридцять чоловік чи двадцять вісім. Тим паче, що хвилин через *п'ятнадцять* таке починалося!..

М'яча не видно. Гравців теж. Курява піднімається стовпом у небо, і в тій куряві тільки й чути: «Пас! На мене! Куди? Бий! Вітька, сюди! Го-ол! Як не було? Як не було?»... Ми з Митьком були проти такого футболу. Ми дуже любили природу і тому, побігавши у всіх на виду хвилин із п'ятнадцять, гнали на річку.

(Я. Стельмах)

- Назви героїв тексту.
- Склади продовження історії.

Б. Зроби фонетичний аналіз виділених слів.

Спрощення в групах приголосних

1. А. Прочитай слова. Порівняй вимову виділених буквосполучень. Чи у всіх словах кожний звук вимовляється?

Ші**сть** – ші**ст**десять, со**ві**сть – со**ві**сний, пе**ст**ити – пе**ст**ливий, бли**ск** – бли**с**нути, контра**ст** – контра**ст**ний, пи**ск** – пи**с**нути.

Б. За наведеним у таблиці зразком зроби пояснення звукових змін у словах *чесний, корисний, тиснути*.

Запам'ятай!

Українська мова дуже красива й милозвучна. Для неї не характерний збіг кількох приголосних. Але такий збіг може відбутися при відмінюванні чи утворенні нових слів. Тому у процесі мовлення середній приголосний випадає – відбувається спрощення. Найчастіше спрощення відбувається в таких групах приголосних:

Здн - зн	Проїзд - проїзний
Ждн - жн	Тиждень - тижневий
Стн - сн	Участь - учасник
Стл - сл	Користь - корисливий
Слн - сн	Мисль - умисний
Рдц - рц	Сердечний - серце
Рнц - нц	Чернець - ченці
Зкн - зн	Бризки - бризнути
Скн - сн	Блиск - блиснути

- 2.** Прочитай віршик, що допомагає запам'ятати слова, в яких не відбувається спрощення.

Шістнадцять хвастливих кістлявих сомів
Сховали на дно хворостняк від бобрів.
Зап'ястний браслет і пестливі слова –
Такий подарунок сомам від бобра.
Контрастний, баластний у вас хворостняк,
Тож дім свій форпостний збудуєш і так.

- Вивчи вірш напам'ять.

Запам'ятай!

Спрощення на письмі не відбувається у словах іншомовного походження, наприклад: *студентський* (від *студент*), *туристський* (від *турист*).

- 3.** Прочитай текст. Знайди і запиши слова, в яких відбулось спрощення в групах приголосних. Усно добери слова, від яких вони утворилися.

П'ять мудрих порад

1. Не будьте заздрісними, поважайте старших. 2. Робіть добрі справи безкорисно. 3. Вивчайте іноземні мови, освоюйте комп'ютерні технології, щодня пізнавайте щось нове. 4. Пам'ятайте, що в 21 столітті цінується якісна освіта. 5. Не забувайте, що тільки ви є господарями свого життя. Зробіть його повноцінним і радісним.

4.

Переклади словосполучення українською мовою і запиши. Порівняй вимову і написання виділених слів в обох мовах.

Счастливый человек, честная девочка, хвастливый парень, туристический лагерь, **радостная новость**, областная газета, участник конкурса, гигантские деревья, шестнадцать лет, **проездной билет**.

- Склади і запиши речення з двома перекладеними словосполученнями.

5.

Утвори від поданих слів прикметники. З'ясуй, в яких з них відбувається спрощення.

Чесць, користь, щастя, пестоці, тиждень, піст, кількість, кореспондент, область, радість, захист, якість, студент, совість, вартість.

6.

Перепиши, вставляючи, де треба, пропущені букви. Підкресли орфограми.

1. Шіс..надцять кіс дзвенять, гудуть, густі жита кладуть. (П. Воронько)
2. І віє пес..ливо із поля в розчинене сине вікно (В. Сосюра).
3. Робити добре діло ніколи і нікому не піз..но.
4. Буде й на нашому тиж..ні свято.
5. У дитини заболить пальчик, а в матері – сер..це.
6. Де велика рада, там піс..ний борщ. (Народна творчість)

7.

Прочитай текст. Знайди помилки і запиши правильно.

Івасеві пустоці

Івась повинен був придумати словосполучення із словами, в яких відбувається спрощення приголосних. Такі слова він із інтернету записав, а далі... Почав дивитись цікаве відео. Одним оком дивлячись у зошит, другим – на монітор, він написав: пістний друг, проїздний розум, совісна каблучка, захистні ігри, жалістлива книга, срібне малювання.

- Склади речення з одним виправленим словосполученням.

8.

Заміни описові словосполучення двослівними. Зразок: *графік, що склали на тиждень – тижневий графік.*

1. Графік, що склали на тиждень.
2. Перемога, що принесла радість.
3. Робота, що дає користь.
4. Зустріч, що принесла щастя.
5. Людина, яка любить хвастатись.
6. Малюнок, побудований на контрастах.

9. А. Прочитай текст. Визнач тему та основну думку.

Моя сім'я – найкращий скарб

З радістю в душі й усмішкою в серці пишу цей твір. Свою рідну сім'ю я називаю скарбом. Я найщасливіша дитина в цілому світі. Я вважаю, що там, де в сім'ї панує мир, злагода, взаєморозуміння, любов до своїх дітей, а дітей до своїх батьків – це безцінний скарб в моєму серці.

Я пишаюся своїми батьками, своєю бабусею, своїм молодшим братом.

Від свого батька я успадкувала¹ впевненість у своїх вчинках, **чесність** і справедливість, порядність. Я весь час відчуваю його любов і ласку до мене, до мого брата. Особливо я вдячна моїй дорогенькій, щирій і ніжній мамусі. Від неї я успадкувала всі ті добрі, щирі і ніжні риси характеру, які є у моєї мами. Завдяки тому, що у нашій сім'ї завжди панує мир² і спокій, взаєморозуміння, повага і шана до кожного, я зі своїм братом твердо стоїмо на ногах³ і впевнені у завтрашньому дні.

(З інтернету)

Успадкувати¹ – перейняти

Панує мир² – *синонім* мирно

Стояти твердо на ногах³ – бути самостійним, упевнено діяти і мислити

- Визнач тип і стиль мовлення.
- Б. Утвори прикметники від виділених слів.
- В. Поділи слова у першому реченні спочатку на склади, потім для переносу.
- Г. Випиши з тексту слова, в яких букви **я**, **ю** позначають два звуки.

10.

Складіть і запишіть діалог на тему «Я і моя сім'я», використовуючи слова: *щас..ливий, добросовіс..ний, радіс..ний, чес..ний*.

Милозвучне чергування у - в, і - й

Запам'ятай!

Українська мова – одна з наймилозвучніших мов світу. Уникнути збігу двох голосних або двох приголосних між словами, що знаходяться поряд, допомагає милозвучне чергування прийменників **у** – **в** та сполучників **і** – **й**. **У** – **в**, **і** – **й** можуть чергуватися на початку деяких слів.

1. Прочитай приклади. Перевір, чи вживання **у – в, і – й** у них відповідає правилу.

Наш учитель – наші вчителі, працюють удома – працюємо вдома, сідають у автобус – сіли в автобус, був у лісі – були в лісі, дощ іде – дощ не йде, Петрик і Дмитро – Дмитро й Петрик.

Запам'ятай!

Якщо слово починається на приголосний звук, то перед ним краще вжити прийменник **у** або сполучник **і**: *дівчина у вінку*. А якщо слово починається на голосний звук, то вживається прийменник **в** або сполучник **й**: *груші й яблука*.

2. Виразно прочитай прислів'я. Визнач прийменники **у, в** та сполучники **і, й**. Поясни вживання.

1. Люби рибу не на сковороді, а у воді. 2. Плив, плив, та на березі й утонув. 3. У нього стільки правди, як у кози хвоста. 4. Як умієш помилятися, то вмій і виправлятися.

3. Перепиши, розкриваючи дужки.

1. Нещодавно пройшов фестиваль (у, в) Кишиневі. 2. (У, В) першому класі почався урок. 3. Хто ж не мріє побувати (у, в) Парижі? 4. (У, В) Олени сьогодні день народження, а (в, у) тебе – наступного тижня. 5. Усе вирішилося (в, у) день нашого приїзду.

4. Перепиши, вставляючи замість крапок **у – в, і – й**.

Гори ... долини, освіта ... Україні, прийшов ... ліс, працює ... будні, смеркає ... світає, вогнем ... мечем, батько ... матір, поклав ... кошик, іти ... село, спокій ... тиша, сьогодні ... завтра, озеро ... горах.

На початку речення завжди вимовляємо і пишемо **і** (а не **й**):

І знову серцем лину на Вкраїну (Т. Шевченко).

5. Склади і запиши речення зі словами: *увечері – ввечері, уперед – вперед, урожай – врожай, удача¹ – вдача²*.

Удача¹ – синонім талан, успіх

Вдача² – риса людини

6.

Продовжіть діалог, дотримуючись правил уживання **у – в, і – й**.

- Привіт!
- Здрастуй! Як тебе звати?
- Мене звати Дмитро. А тебе?
- А мене – Оксана. Ти живеш у цьому будинку?
- Так, але зовсім нещодавно. Ми місяць тому переїхали сюди з Бельць.
- От чому я тебе ніколи не бачила в нас!
- А ти теж живеш тут?
- Так! На цій вулиці.

...

7.

А. Прочитай текст. Визнач тему та основну думку.

Сороцька фортеця

Фортеця розташована на правому березі річки Дністер, (в, у) місті Сорока, приблизно за 160 км на північ від Кишинева.

Господар Штефан Великий, щоб протистояти набігам турків (й, і) татар, (в, у) 1499 році побудував дерев'яну фортецю квадратної форми. **Фортеця** стала частиною оборонної системи Молдови. (У, в) період правління господаря Петру Рареша, в 16 столітті, фортецю перебудували. Замість дерев'яної було споруджено¹ кам'яну фортецю.

Величезна історична цінність Сороцької фортеці полягає (в, у) тому, що вона зберігається до наших днів такою ж, якою була створена майстрами Середньовіччя.

(З посібника)

спорудити¹ – будувати

- До якого типу та стилю мовлення належить текст? Доведи свою думку.
- Б. Перепиши другий абзац тексту, розкриваючи дужки.
- В. Зроби фонетичний розбір виділеного слова.
- Г. Усно перекажи текст.

Правила вживання м'якого знака

1. Прочитай казку. Визнач тему і основну думку.

М'який знак часто нахвалявся:

– Я такий м'який, такий добрий. Зі мною радісно й приємно усім. Буває приголосний такий твердий, такий сердитий, а варто мені стати з ним поряд, як він відразу пом'якшується.

– Киш, хвалько, – зашипіли [ж], [ш], [ч]. М'який, добрий. Та ти жодного звука передати не можеш. Ти всього-на-всього знак.

– Краще не передавати жодного звука, ніж так шипіти, як ви, злючки-колючки! – вигукнув з обуренням м'який знак.

І з того часу ніколи більше не ставав після шиплячих.

- Назви головного героя та його улюблене заняття. Після яких літер в українській мові не пишеться ь?

Запам'ятай!

М'який знак пишеться після приголосних **Д, Т, З, С, Ц, Л, Н**: *батько, дядько, вчителька, тінь, низький, олівець, лось*.

2. А. Прочитай. Поясни вживання м'якого знака у виділених словах.

Мені було *п'ять*. Мама дала останні копійки і попросила купити деше-ву олію. В магазині мені хотілося цукерок, багатства ж он – цілий кулак. Віднесла на касу¹ і олію, і шоколадний батончик. *Продавець* перерахувала копійки і з незадоволеним лицем сказала, що їх мало... Шоколадку я від-клала. «І на олію замало!» – сказала продавець. «А на яку *вистачить?*» – з надією спитала я і почула у *відповідь* зневажливе² «Ні на яку». Я розплака-лася і пішла *геть*. А потім на дорозі знайшла вісім *гривень*³ – отак, просто з неба... Моя мама не знала цієї історії чи не пам'ятала... Але я пам'ятаю завжди. І відтоді знаю ціну грошам, бачила, що вони не *падають* з неба, а те, що один раз таке було, – то мій *маленький секрет*. («*Крихітні історії*»)

Каса¹ – апарат, на якому вибивається чек за покупку

Зневажливе² – *тут*: байдуже

Гривня³ – грошова одиниця в Україні

Б. Поясни, як ти розумієш вислів «гроші не падають з неба»?

- 3.** Переклади і запиши українською мовою. Порівняй вживання м'якого знака в українській і російській мовах.

Любовь, ночь, степь, голубь, поверьте, дождь, печь, украинский, пишешь, матерью, сидит, мудрец, режьте, мышь, китаец.

- Усно склади речення з двома іменниками та двома дієсловами.

- 4.** Спиши. Постав, де потрібно, замість крапок м'який знак. Поясни його вживання.

Школяр..., біл...ший, мен...ший, лікар..., піс...ня, низ...кий, чебрец..., вчител...ка, Натал...ці, зустрічаєт...ся, молдовс...кий, близ...ко, борот...ба, голуб..., смієш...ся.

- 5.** Прочитай текст. Добери заголовок.

У нашій сім'ї дуже шанували лелек. А я прямо гордився перед усіма сусідами – ні в кого немає лелек, а в нас живуть. Над самою хатою вони клекотали дзвінко і до пізньої пори.

Цього літа старі лелеки вирощували чотирьох пташенят. Дуже швидко вирости лелечата. Вже не сиділи, а ставали на краю гнізда, нетерпляче махали крилами.

Наступного ранку лелеки знову кружляли в небі. Було їх дуже багато. Видно, з усього села зібрались до гурту. Лелеча сумувало наодинці. Лелеки покружляли і непомітно відпливли за село.

Три дні минуло, а лелеки не з'явились. Одиноке лелеча сиділо на гнізді. Воно було голодне і зажурене.

Тоді я не витримав. Поліз на в'язу, дістав упертого птаха. Коли зніс на землю, побачив: воно ж калічка. Одне крильце в нього зовсім засохло, було безсиле.

Живе тепер те лелеченя в нас. Ми його годуємо і доглядаємо. Воно жде весни. (За Ю. Збанацьким)

- Назви персонажів цієї історії.
 - Складіть колективно план тексту.
 - Знайди слова з м'яким знаком і випиши їх. Обґрунтуй правопис цих слів.
- При потребі скористайся таблицями.

Пишемо йо	Пишемо ьо
на початку слова або складу для позначення сполучення приголосного [й] з голосним [о]: <i>йод, його, район, Воробйов, мільйон</i>	в середині або в кінці складу для позначення м'якості приголосного перед [о]: <i>льон, трьох, Ковальов, сьогодні</i>

6. Спиши слова, вставляючи сполучення **й**о, **ь**о. Поясни.

Л..тчик, л..дяний, під..м, трет..
го, бо...вий, пол..вий, зна..йомий,
бад..рий, міль..н, га...к, ма..р,
син...го, ранн..го, дз..бик, сер..зно.

7. Склади невелику розповідь на тему «Осінь-
ня прогулянка у лісі». Розкажи, що ти
бачиш, відчуваєш і про що думаєш в лісі.
Використай в тексті слова зі сполученнями
йо, **ь**о: бадьорий, схвильований, осіннього,
синього, знайомий, мальовничий, кольоро-
вий, раннього.

Правила вживання апострофа

1. Прочитай виразно вірш. Про який знак тут ідеться?

Я такий же, як знак розділовий, і відомий шкільній дівчорі.
Та в словах української мови я пишуся не внизу, а вгорі.
Спробуй лиш написати ім'я –
зразу стану потрібним і я. (Дмитро Білоус)

- Зістав написання й вимову. На який звук вказує апостроф?

Духмяний [дхм'аний] – м'ята [мйата]

Запам'ятай!

Апостроф пишемо перед **я, ю, є, ї** після
твердих приголосних.

Після букв **б, п, м, в, ф**, що позначають
тверді приголосні: *сім'я, н'ять, солов'ї*.

Після **р**, що позначає твердий звук: *пір'я,
подвір'я*.

Після префіксів, що закінчуються
приголосним: *під'їзд, роз'яснення*.

У слові *Лук'ян* та похідних від нього словах:
Лук'янівка.

Апостроф не пишемо перед **я, ю, є**
(якщо вони позначають м'якість
попереднього приголосного).

Після букв **б, п, м, в, ф**, що позначають
м'які приголосні: *свято, мавпячий*.

Після **р**, що позначає м'який звук:
рясно, буряк.

2. Спиши слова, замість крапок, де потрібно, постав апостроф.

В..ячеслав, м..ятний, медв..яний, р..яска, без..язикий, моркв..яний, гар..ячий, присв..ята, бур..як, вп..ятьох, солом..яний, під..єднати, ганчір..я, матір..ю, сузір..я.

3. Переклади слова й запиши українською мовою. Зістав написання.

Объединение, мяч, пять, память, отъезд, кровью, любовью, семья, вялый, съездить, подъезд, девять, оловянный, славянский, съест, связать, мягкий.

4. Від поданих слів за допомогою суфікса **-ян-, -яч-** утвори слова, які пишемо з апострофом. До яких частин мови належать утворені слова?

Трава, дерево, перо, риба, хлопець, жирафа, дерево, солома, кров, камінь, олово.

5. А. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться? Добери заголовок. Визнач стиль і тип мовлення.

Виросла в полі квітка. Раділа сонцю, повітрю, дощу, бо добре пам'ятала, що вона не кропива або реп'ях, а духмяна квітка, яка має дарувати людям красу. Та одного разу бігло повз квітку рум'яне хлоп'я, зірвало її, зім'яло та й викинуло на дорогу. Просто так, навіть не знаючи навіщо. Боляче стало квітці, гірко, наче цвяшок уп'явся в неї. І краплини роси, наче сльози, рясно виступили на пелюстках. – Як добре, що Господь створив мене не кропивою, – останнє, що з любов'ю подумала квітка. – Адже тоді хлопчик неодмінно обпік би собі руку.

А вона, пізнавши, що таке біль, так не хотіла, щоб ще хоч кому-небудь на землі було боляче... (*Народна творчість*)

- Випиши слова з апострофом, поясни його вживання.

Б. Яку основну думку висловлено в тексті? Чого він навчає?

Життєва ситуація

6. Склади невелике висловлювання-подяку (7-8 речень) бабусі за надісланий нею до дня народження подарунок. Використай у потрібній формі слова: *сім'я, пам'ятати, люб'язність, святкувати, з'їхатися, здоров'я, матір'ю*.

Подвоєні букви

1. А. Прочитай прислів'я.

Вчення в щасті украшає, а в нещасті утішає. Письменний бачить поночі більше, як неписьменний удень. Ранній пізньому не кланяється. Уміння і труд все перетруть. Життя – як стерня, не пройдеши, ноги не вколовши. Маленька праця краща за велике безділля. (*Народна творчість*)

- Поясни зміст висловлювань.

Б. Випиши слова з подвоєними буквами.

Запам'ятай!

У українській мові подвоєння приголосних буває двох типів: унаслідок збігу приголосних і внаслідок подовження приголосних.

Подвоєння приголосних унаслідок їх збігу відбувається на межі:

префікса і кореня:	беззвучний, оббігти
кореня і суфікса:	сонний, бездоганність
кореня і частки -ся:	розрісся, піднісся

Подвоєння приголосних унаслідок їх подовження відбувається:

в іменниках середнього роду на -я, утворених від дієслів	малювання (від малювати), читання (від читати)
в іменниках жіночого роду на приголосний в орудному відмінку	піч – піччю, сіль – сіллю
у деяких іменниках чоловічого й жіночого роду на -я	Ілля, суддя
у формах дієслова лити	ллю, ллється

2. Розбери слова за будовою. На межі яких частин слова збігаються букви?

Беззахисний, відданість, роззуватися, зрісся, стінний, годинник.

3. Прочитай. Перепиши, вставляючи пропущені букви. Поясни, на межі яких частин слова відбувається подвоєння приголосних.

1. Розрослись тополі, роз..еленілись. (*О. Гончар*) 2. Не від..іляймо слова від діла. (*М. Коцюбинський*) 3. Минула тривожна бе..зоряна ніч. (*М. Коцюбинський*) 4. Імла ран..ього осін..ього вечора спускалася над містом. (*В. Собко*) 5. Крик, галас ніс..я на весь вигін. (*П. Мирний*) 6. Учора в лузі пас..я білий кінь, білили пелюстками боки білі. (*Є. Гуцало*)

4. Запиши слова в дві колонки: у першу – із подвоєнням букв, у другу – без подвоєння.

Оголошен..я, тьмян..ий, славн..ий, ден..ий, узбіч..я, однозмін..ий, вікон..ий, збройн..ий, електрон..ий, дерев'ян..ий, без..ахисний, земельн..ий, гіл..я, туман..ий.

5. А. Прочитай уважно текст.

Сумний урок веселого дня

Однієї травневої суботи ми з однокласниками зібралися йти до лісу. Плани мали грандіозні: зварити кашу, насмажити шашликів, а ще награтись і набігатись досхочу. Аж ось нарешті всі зібралися. Перевірили, чи все взяли, і хутко рушили.

Сонячне проміння пестило нас, зігріваючи уже по-справжньому. Чудові аромати дарувала яскрава травнева зелень. Зупинившись на улюбленому місці, ми звично і швидко розвели вогонь, а незабаром запах польової каші уже розносився по галявині.

Посмакувавши кашею, хлопці побігли грати у футбол, за ними попрямували й дівчата. Чаклувати над шашликом залишився лише Андрій – великий знавець і любитель цієї справи.

Гра була чудовою, і Максим навіть роззுவся – аби легше було бігати. Ось тут і сталася біда. Побігши в куці за м'ячем, Максим наступив на уламок скла. Хлопець скрикнув від пекучого болю, а за мить уся шкарпетка була в крові...

(З інтернету)

- Визнач тему і основну думку тексту.
- Б. Знайди слова з подвоєними буквами. Утвори від дієслів слова з подвоєнням.
- В. Придумай закінчення тексту. Використовуй слова з подвоєними буквами.
- Перекажи текст.

6. А. Утвори від дієслів іменники.

Читати, оповідати, малювати, запитати, знати, бажати, змагатися, навчати.

Життєва ситуація

- Б. Склади невелику розповідь «Один день мого шкільного життя». Використай 3-4 слова з подвоєнням букв.

И-І в словах іншомовного походження

1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Наведи приклади іншомовних слів.

Слова-мандрівники

Цікавішими за людські життєписи бувають біографії слів. І це зрозуміло. Адже вік кожного з них може вимірюватися тисячоліттями! За цей час слова, перетинаючи кордони, мандрують землею, засвоюються іншими мовами. Наприклад, слова *шосе* (автомобільний шлях), *секрет* (таємниця), *салют* (поздоровлення, привітання) прийшли до нас із Франції; *спорт* (фізичні вправи та ігри), *спортсмен* (людина, що займається спортом) – з Англії; *мелодія* (спів, пісня) – з Греції. А наші слова *бандура*, *запорожець* увійшли в німецьку, італійську, англійську, французьку мови. (З календаря)

2. Користуючись довідкою, поясни лексичне значення іншомовних слів.

Зразок. Бібліографія – опис книг.

Бібліографія, біографія, географія, біологія, геологія, бібліотека, фільмотека, фототека, фонотека, фонограма, грамофон, телефон, телеграф, телеграма, телескоп, фільмоскоп, кілометр, кілограм, кіловольт.

Довідка

Бібліо – книга; біо – життя; гео – земля; грама – запис;
граф – писання; графія – опис; кіло – тисяча; логія – наука; скоп – розгляд;
тека – зібрання; теле – далеко; фон – звук.

3. Прочитай слова. Добери із довідки українські відповідники до іншомовних слів.

Зразок: аероплан – літак, пріоритет – першість.

Сигнал, стимул, ліміт, симптом, аплодисменти, дефект, диспут, фіаско, ерудиція, хобі, імпульс, біографія.

Довідка

Оплески, ознака, обізнаність, поразка, обговорення, обмеження, недолік, захоплення, життєпис, поштовх, знак, заохочення.

- Зверни увагу на правопис слів. Після яких букв пишемо **и**? Коли вживається **і**? Свої міркування перевір за поданою нижче таблицею.
- Розуміння яких слів викликало у тебе труднощі?

Запам'ятай!

И-І в словах іншомовного походження

Буква	Правила правопису	Приклади
И	Після 9 приголосних д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р («правило дев'ятки» – Де ти з'їси цю чашу жиру?) перед наступним приголосним:	джинси, символ, цитата, ритм але: лимон, гиря, кит, спирт, Китай
	У географічних назвах на -ида, -ика:	Атлантида, Флорида, Арктика, Америка
І	На початку слова:	історія, ідеал, Індія
	Після приголосного перед голосним та й:	авіатор, Греція, тріо
	Після приголосних, що не входять до правила «дев'ятки»:	бізнесмен, фінал, академік
	У кінці незмінюваних слів:	журі, поні, таксі

- Поясни, чому в словах іншомовного походження *динаміт* і *діалог* в одному слові після **д** пишемо **и**, а в іншому – **і**.

4. Уважно прочитай текст, випиши іншомовні слова. Перекажи текст від третьої особи. Запиши переказ.

Якось мій син-шестикласник зацікавився тими далекими часами, коли я сам був хлопчиком і вчився в середній школі. Слухаючи мою розповідь і водночас думаючи про щось своє, син раптом спитав мене:

– А яка напруга електричного струму була тоді в тій квартирі, де ви, тату, жили, – теж 220 вольт, як у нас тепер?

– Ніякої напруги не було.

– Як це так? – здивовано розплющив син очі.

Уявити собі такий час, коли люди обходилися без електрики, радіо, кіно й авіації, що давно вже вкоренилися в нашому побуті, синові було так важко, аж він закліпав повіками. (Б. Антоненко-Давидович)

- Поцікався у своїх батьків, яких речей, що використовуються у сучасності, ще не було у часи їхнього дитинства. Запиши їх.

5. Прочитай словосполучення. Поясни написання слів іншомовного походження, користуючись «правилом дев'ятки».

Популярний рингтон, великий монітор, смачні чипси, стадіон «Динамо», яскраві гірлянди, темний силует, бразильський футболіст, музичні ритми.

6. Спиши слова, вставляючи пропущену букву **и** або **і**. Підкресли орфограму.

Д..ск, пенс..онер, пон..., жур..., с..луєт, б..знес, каз..но, ..нструмент, ..нспектор, ..нвестор, ст..ль, ч..пси, бенз..н, д..єта, ж..рафа, ц..стерна, ф..олетовий, ..нстинкт, зомб..., к..лограм, м..тинг, в..зит.

7. Запиши слова, вибираючи з дужок літеру.

Д(и,і)зайнер, жалюз(и,і), (и,і)люстрація, (и,і)мідж, (и,і)нтервал, хоб(и,і), кл(и,і)п, ком(и,і)кс, кор(и,і)дор, магн(и,і)т, пр(и,і)нтер, такс(и,і), х(и,і)рург.

- Поясни значення виділених слів. Уведи їх у самостійно складені речення (усно).

8.

Складіть діалог на тему «На прийомі в лікарні», використовуючи слова іншомовного походження.

Довідка: *стаціонар, педіатр, шприц, аналіз, поліклініка.*

ЛЕКСИКА

Лексичне значення слова

1. Порівняй записи.

сеоля – оселя орнади – родина родоб – добро

- В якій колонці слова, а в якій – лише сполучення звуків?
- Зроби висновок, за якої умови сполучення звуків може бути словом.

2. Прочитай. До кожної загадки добери із дужок потрібну відгадку.

1. Не кущ, а з листочками, не сорочка, а зшита, не людина, а розмовляє. (Торба, сорока, книжка). 2. Ніг не маю, а ходжу; рота не маю, а кажу, коли спати, коли вставати, коли роботу починати. (Вітер, півень, годинник). 3. Хто завжди правду каже? (Книжка, радіо, дзеркало).

- Поясни, чому для відгадок ти обрав саме ці слова.

Запам'ятай!

Лексика – це усі слова певної мови. Усі слова, крім службових, мають лексичне значення. **Лексичне значення** – це зміст слова, закріплений досвідом народу. Наприклад, іменник *пасажир* означає людину, яка здійснює поїздки різними видами транспорту.

Лексичне значення слова пояснюють словники, які називають **тлумачними**. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови з'ясовано значення 170 тисяч слів.

3. Переклади і запиши словосполучення. Користуйся словами із довідки. Порівняй вживання слів російською та українською мовами.

Открыть глаза – ..., открыть книгу – ..., открыть дверь, окно – ...

Довідка

Відчинити, розплющити, розгорнути.

4. Прочитай. Добери з рамки слова, якими можна заповнити пропуски в реченнях. Обране слово можеш використати лише один раз.

1. Бабуся ... попросила хлопців не зривати зелені яблука.
2. Я ... своєму улюбленцеві поранену лапку.
3. У мене був альбом поштових ... з фотографіями екзотичних рослин.
4. Молоко дуже ... для дитячого організму.

Тактовно – тактично
Лічила – лікувала
Листівок – листів
Корисливе – корисне

5.

Поміркуй, чому слова *абрикос* і *малина* мають по два лексичні значення, а *яблуня* і *жоржина* – лише по одному.

6.

Добери до поданих слів тлумачення із довідки, які пояснюють їх лексичне значення.

Екран, самоскид, заголовок, бібліотека, зебра, спортсмен, сіно, космонавт, меню.

Довідка

1. Вантажна автомашина з перекидним кузовом.
2. Людина, яка займається спортом.
3. Людина, що побувала в космосі.
4. Назва якого-небудь твору.
5. Поверхня, на яку проектується фільми чи інші зображення.
6. Набір страв для сніданку, обіду та вечері.
7. Скошена й висušена трава, яка йде на корм худобі.
8. Культурно-освітній заклад, де зберігаються і видаються читачам книги.
9. Тварина, що нагадує коня зі смугастою шкірою.

7.

Спиши, вилучаючи в кожному ряду зайве слово. Обґрунтуй свій вибір.

1. Школа, ранець, щоденник, вулиця.
2. Радісний, жадібний, веселий, щасливий.
3. Мати, брат, тато, дівчинка.
4. Високий, чорний, зелений, жовтий.
5. Хата, дім, трактор, будинок.
6. Працелюбний, старанний, лінивий, сільський.

8. Розкрий значення слів *глибокий* і *теплий* у словосполученнях.

1. Глибоке провалля, глибока осінь, глибокі знання.
2. Тепле літо, тепле слово, теплий прийом.

- Чи одне і те ж значення мають ці слова в наведених словосполученнях? З чим це пов'язано?

Запам'ятай!

Слова, які мають одне лексичне значення, називають **однозначними**. Наприклад: *автобус, борщ, достиглий*.

Слова, які мають два і більше лексичних значень, називають **багатозначними**. Такі слова означають предмети, дії, явища, які в чомусь подібні між собою. Наприклад: слово *ручка* має такі значення: а) маленька рука; б) частина предмета, за яку його тримають; в) приладдя для письма.

9. Розподіліть слова на дві групи: 1) однозначні ; 2) багатозначні.

Ручка, зірка, журавель, крило, соловейко, теплий, перо, весна, горобець, гострий, світлий, довгий, багатий, похмурий, золотий, земля, диктант, трактор, м'який, абетка, сонце, летіти, банкомат, перо, посіяти, помідор, корабель, калина, лінія, дятел, Кодри, сміється, важкий, буква, ясен, чорнобривці, будинок.

- З одним багатозначним словом (за вибором) складіть два речення, у кожному з яких це слово вживалося б з іншим лексичним значенням.

10. Подумай і доведи, що слова *золотий, залізний, вікно, голова, земля, рукав* – багатозначні, а *суфікс, кактус, понеділок* – однозначні.

- Склади з ними словосполучення.

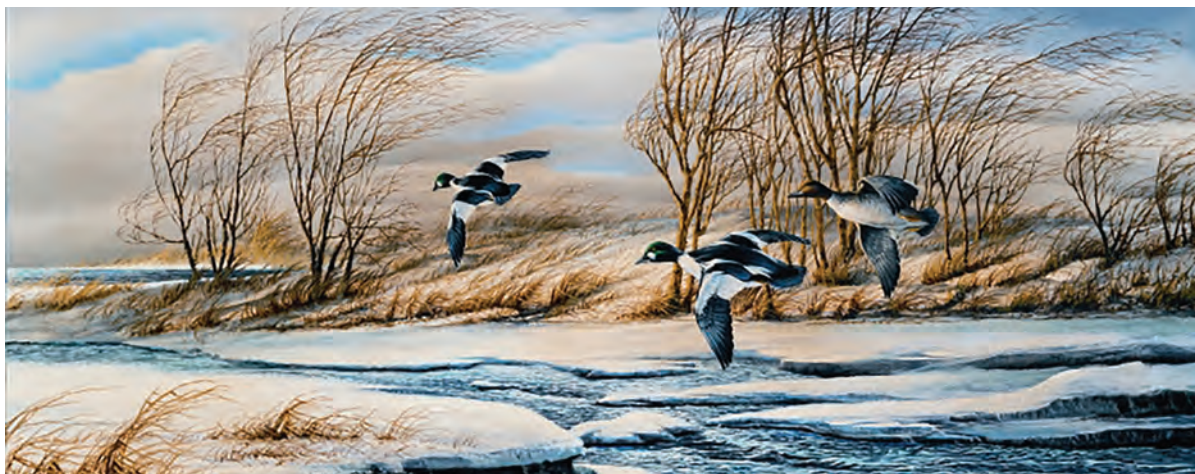
11. Знайди в реченнях лексичні помилки. Відредагуй і запиши. Прочитай правильні варіанти.

1. Наш сусід-рибалка розповів мені інтересний спосіб спіймати щуку.
2. У нас у школі трапилася зустріч з молодими поетами та письменниками.
3. Відпустка в мамі тривала чотири неділі.

4. Ми всі приймаємо участь у виставі.
5. Український режисер Олександр Довженко першим створив перший звуковий фільм.
6. Зачекай пару мінут, я запишу її адресу і телефон.

12.

Склади до ілюстрації 4-6 речень, зв'язаних за змістом. Вживай однозначні та багатозначні слова. Добери заголовок. Запиши текст.

Пряме і переносне значення слова

Пригадай!

Багатозначні слова можуть уживатися в прямому і переносному значеннях.

Пряме значення – це властиве слову основне значення.

Наприклад: *сокіл* – хижий птах родини соколиних.

Переносне значення – це значення образне, пов'язане за змістом з прямим.

Воно виникло внаслідок перенесення назви одного предмета (ознаки, дії) на інші на основі схожості форми, кольору, функції тощо.

Наприклад: *сокіл* – юнак або чоловік, який відзначається сміливістю, красою.

Порівняймо:

Пряме значення	Переносне значення
Гострий меч	Гостре слово
Промінь світла	Промінь надії
Краяти хліб	Краяти небо

1.

Усно прокоментуй, в яких словосполученнях слова вжито у прямому значенні, а в яких – у переносному.

Співає дівчина – співає вода, спить дитина – спить ліс, кам'яний будинок – кам'яне серце, вие собака – вие вітер.

- 2.** Запиши сполучення слів у дві колонки: I – слова з прямим значенням і II – слова з переносним значенням.

Пташині крила, сумна дівчина, крила літака, сумна погода, гостре слово, гострий ніж, горів ліс, летить птах, золоте серце, слово вилетить, золоті сережки, солодкий подарунок, солодке життя, холодна зустріч, холодна вода.

- 3.** Знайди у кожному рядку зайве словосполучення. Обґрунтуй свій вибір.

1. Золота ложка, золота людина, золоті руки. 2. Весела дівчина, веселе літо, веселі сніжинки. 3. Схлипує дитина, схлипує джерельце, схлипує вітер. 4. Сумує ліс, сумує матір, сумує небо.

- 4.** До кожної пари іменників добери із довідки потрібний прикметник. Утворені словосполучення запиши, підкресли ті з них, у яких прикметники будуть ужиті в переносному значенні.

Форма, совість; руки, прикраси; полин, доля; ніж, погляд; спогад, хліб; усмішка, погода; небо, настрої.

Довідка

Золотий, свіжий, безхмарний, гострий, гіркий, чистий, теплий.

- 5.** Прочитай речення. Знайди слова, вжиті в переносному значенні. Склади і запиши речення так, щоб ці слова вживались у прямому значенні.

1. Сонце встає над обрієм і розкидає своє проміння над річкою. 2. Голосне птаство зірвалося з місця. 3. Десять угорі тонко видзвонює жайворонок. (Д. Ткач) 4. На світанку прокинувся степ. (А. Головка) 5. Прийшла до річки купатися срібна хмарина. (М. Слабошпицький)

- Для чого вживаються слова в переносному значенні? Чи можна слова в переносному значенні використовувати в науковому стилі? Чому?

- 6.** З'єднай частини і запиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст. Підкресли слова, вжиті в переносному значенні.

Від теплового слова	буває гірко.
Гостре словечко	і лід розмерзає.
Краще солом'яна згода,	коле сердечко.
Від солодких слів	як золота звада (ворогування).

- 7.** Подумай, як словами у переносному значенні з довідки можна назвати людину: а) по-вільну; б) неповоротку; в) балакучу; г) хитру; д) полохливу; е) працюовиту.

Довідка

а) лисиця; б) вовк; в) заєць; г) черепаха; д) папуга; е) бджола; ж) ведмідь.

8.

Позмагайтеся. Запишіть, які слова в переносному значенні ви вживаєте щодня. Виграє та група, члени якої запишуть найбільше слів і пояснять їх лексичне значення.

9.

Про яку людину говорять, що вона має *золоту голову*? Запиши шість-сім словосполучень, якими можна схарактеризувати якості людини. Використай слова в переносному значенні. Які риси характеру ти хочеш виховати в собі? Усно склади твір-мініатюру на тему «Золота голова».

Довідка

Погляд, розум, голос, характер, думка, вчинок.

Синоніми

1.

Прочитай текст. Зверни увагу на виділені слова, з'ясуй їх лексичне значення.

Забарвлення неба змінює сонце. Це й зветься *зірницею*, *світловою зорею*, *світанком*. Ми говоримо: вечірня зоря згасає – і в нашій уяві постають цілі картини: *безкраї*, *нескінченні* поля, засіяні пшеницею, дзвінка пісня на полі, темна діброва... (В. Сухомлинський)

Пригадай!

Слова, різні за звучанням, але дуже близькі за лексичним значенням, називаються **синонімами**.

Наприклад: *красивий*, *гарний*, *привабливий*, *чарівний*, *чудовий*.

Два або кілька синонімів утворюють **синонімічний ряд**.

Синоніми допомагають точніше висловити думку, уникнути повторення тих самих чи спільнокореневих слів.

Добираючи слова з синонімічного ряду, треба враховувати відтінки їх значення та вживання. Наприклад, про *дівчину* можна сказати *гарна* або *вродлива*, але *хустка* тільки *гарна*.

Здебільшого синоніми належать до тієї самої частини мови.

2.

Знайди і випиши синоніми. Визнач, якими частинами мови вони виражені.

Гармидер, галас, гам у лісі.

Багрянець вечірньої зорі палав, мигтів, палахкотів.

Дерева ніби заціпеніли, скрізь було тихо, спокійно.

3. Добери усно синоніми до слова *добрий* у поданих сполученнях. Що треба враховувати під час виконання цього завдання?

1. Добрий обід. 2. Добра людина. 3. Добрий урожай. 4. Добре слово.

4. Згрупуй слова в синонімічні ряди. Запиши їх.

Щебетати, говорити, запашний, нещастя, метелиця, пахучий, співати, балакати, усвідомити, віхола, тьохкати, завірюха, ароматний, лихо, зрозуміти, втямити, хуртовина, біда, гомоніти, духмяний.

5. Перепиши, розкриваючи дужки. У кожному випадку із синонімічного ряду залишай тільки одне слово, яке найбільше підходить до змісту речення.

1. Польова (путь, доріжка) стелилася між (високими, довгими) хлібами. (*О. Гончар*) 2. Хвилі достиглого жита важко (летіли, мчали, бігли, чухрали) повз них. (*Є. Гуцало*) 3. Буйна зелень і ранні квіти вкривали (пологі, похилі) схили. (*А. Шиян*) 4. Вербовий (ліс, гай, бір) на тім боці повивсь у темряву. (*М. Коцюбинський*)

6. Прочитай текст. Заміни повторювані в реченнях слова синонімами або особовими займенниками.

Понад берегами озера стояли великі білі птахи. Птахи пильно дивились у воду. Ось один птах злетів і зник у хащах очеретів. За цим птахом знявся другий птах і третій.

Один із птахів загубив перо. Ми перо підняли. Перо було пухнасте, м'яке, дуже гарне.

Саме розкішне пір'я відіграло в долі білої чаплі сумну роль. Двісті років тому пір'ям оздоблювали капелюшки. З цієї причини білі чаплі стали рідкісними птахами. (З кн. «У світі тварин»)

- Як змінився текст після заміни повторюваних слів їх синонімами? Поясни.
- Як ти ставишся до масового винищення тварин через егоїстичні інтереси людини? Розкажи про це.

7. З'єднай синоніми з відповідними словами. Запиши словосполучення.

Піднесений, святковий (одяг, настрій); гаряче, жарке (серце, повітря); задушевний, сердечний (розмова, друг); говіркий, гомінливий (струмочок, бабуся); яскравий, сліпучий (сяйво, відповідь); міцний, могутній (кулак, дуб); гарний, вродливий (квітка, дівчина).

8. Запиши в одну колонку спільнокореневі слова, а в другу – синоніми.

Кричати, верещати, закричати, волати; тривога, неспокій, тривожний, переполох; гомоніти, говорити, казати, розказувати; школяр, учень, школа, шкільний; палати, горіти, палахкотіти, загоріти; будувати, споруда, будинок, дім.

9. Прочитай слова. До зайвого слова кожного ряду добери синоніми.

1. Працювати, трудитися, їхати. 2. Близький, тихий, безшумний. 3. Дружити, допомагати, товаришувати. 4. Хоробрий, безстрашний, безжурний. 5. Низький, спекотний, невисокий. 6. Крокувати, бігти, іти. 7. Смуток, сміх, журба. 8. Сердитий, гнівний, серйозний. 9. Міркувати, дякувати, гадати. 10. Сильний, дужий, веселий.

10. Склади 5-6 речень на тему «Мій друг», використовуючи синоніми.

Старанний, ретельний, дбайливий, пильний, акуратний; хоробрий, відважний, мужній, сміливий, стійкий, безстрашний, войовничий, незламний; працюючий, працелюбний, роботячий; дбати, турбуватися, старатися, клопотатися; міцний, сильний, могутній; здоровенний, величезний, великий; щиро, щиросердно, відверто; дякую, спасибі; пам'ятати, не забувати; дуже, безмежно, неймовірно, надзвичайно.

Антоніми

1. Прочитай. Яке значення мають подані парами слова – однакове, різне чи протилежне? До останнього слова добери пару.

Щастя – лихо; радість – горе; мир – війна; добрий – поганий; рідний – чужий; радіти – сумувати; плакати – ...

Пригадай!

Слова з протилежним значенням називаються **антонімами**. Антоніми утворюють пари: *початок – кінець; довгий – короткий; підійматися – падати*.

Багатозначне слово може мати кілька антонімів залежно від того, в якому значенні воно вживається: *чисті (руки) – брудні; чисте (небо) – хмарне; чиста (вода) – каламутна*.

Антонімами виступають ті самі частини мови.

2. Добери з довідки антоніми до вказаних слів.

Пасивний – ...

День – ...

Голосно – ...

Песиміст – ...

Вчений – ...

Колективний – ...

Довідка

Оптиміст, активний, ніч, тихо, індивідуальний, неук.

3. До кожного слово добери декілька антонімів і запиши їх.

Багатий - ..., ..., Гарний - ..., ...,
Рівно - ..., ..., Ворог - ..., ...,

4. Утвори антонімічні пари. Запиши. З однією склади речення.

Ситий, друг, добро, брехня, перший, душа, злагода.

5. До прикметників, поданих у словосполученнях, добери антоніми зі слів, що в дужках.

1. Старий зошит, старий дуб (молодий, новий). 2. Тиха погода, тиха вулиця (шумлива, вітряна). 3. Черства людина, черства булка (свіжа, чуйна). 4. Глибока річка, глибока думка (поверхова, мілка). 5. Щира людина, щира усмішка (вдавана, лицемірна).

6. Прочитай народні прикмети. Поясни їх. Назви антонімічні пари.

1. Не все хмариться, колись і виясниться. 2. Вітер добрий при стозі, а злий при морозі. 3. Як пройде негода, то стане краща погода. 4. Посієш вітер – пожнеш бурю. 5. Біля сухого дерева й сире горить. 6. Вогонь і вода – то добро і біда.

7. А. Спиши прислів'я. Встав пропущені антоніми.

1. Не несися високо, бо ... сядеш. 2. Хоч далеко, та ходить легко, а хоч ..., та ходить слизько. 3. Лучче з доброго коня впасти, ніж на ... їхати. 4. Мудрого шукай, ... обходь. 5. Дешеву юшку надвір виливають, а ... поїдають. 6. Праця чоловіка годує, а ... марнує.

• Виконай синтаксичний розбір останнього речення.

Б. Випиши 5 прислів'їв з антонімами (стр. 147-148). Визнач, якими частинами мови виражені антоніми..

8. Складіть і розіграйте діалог. Сформулюйте поради, як виробити в собі наполегливість, допитливість, силу волі тощо. У репліках діалогу використайте антонімічні пари.

Швидкий – повільний; енергійний – пасивний; ініціативний – байдужий; сильний – слабкий; запальний – урівноважений; чемний – грубий; майстер – невмійко; везунчик – невдаха.

9. Прочитай прислів'я, за їх змістом склади для себе три правила поведінки.

1. Хочеш собі добра, не роби нікому зла.
2. Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла й сподівайся.
3. З радістю – до людей, а зі злістю – від людей.
4. Не смійся з сусіда свого, щоб і тобі не було того. (*Народна творчість*)

Омоніми

1. Прочитай пари словосполучень.

Маленький **ніс** – **ніс** книжку;
водяна **пара** – **пара** коней;
дерев'яна **лава** – вулканічна **лава**.

- З'ясуй, чи однаково вимовляємо й пишемо виділені в парах слова. Чи однакові вони за лексичним значенням?

Запам'ятай!

Слова, які однакові за звучанням і написанням, але різні за лексичним значенням, називають **омонімами**. Наприклад:

кран – кран

коса – коса

Омоніми потрібно відрізняти від багатозначних слів.

При омонімії маємо різні слова, а при багатозначності – одне слово з кількома лексичними значеннями.

2. Прочитай речення. З'ясуй лексичне значення виділених слів. Що це – омоніми чи багатозначні слова?

1. Завдання буде виконано в найкоротші *терміни*. У наукових текстах дуже часто трапляються слова – *терміни*. 2. Пташки почали *вити* гніздечка. Голодні вовки вночі починають *вити* на місяць. 3. Діти сиділи на широкій *лаві*. Під землею щось вибухало, ламалося, з гори донісся шум, і по високих схилах потекла червона *лава*. 4. Дівчата з довгими *косами*, гарно вбрані поспішали до церкви. Гострими *косами* швидко покосили траву.

3. Спиши речення. Встав пропущені літери у словах. Доведи, що в них є слова-омоніми. Підкресли їх. З'ясуй, якою частиною мови вони виражені. Поясни їх значення.

1. Ой піду я в чисте поле, там дівчина просо поле. (*Народна творчість*)
2. У с...лі за річкою коваль кує. Дзв...нить пташиний спів, кує зозуля коло кладки.
3. У дитинстві ми збирали в лісі ромашки, гвоздики,

дзвіночки. Дитячі голоси дзвенять, мов ранкові дзвіночки. 4. Сторож відімкнув ключами в..ликий замок. На горі віднієт..ся середньовічний замок. 5. По схилах лісової гори били джерельні ключі. Журавлині ключі даленіли в осін..ьому небі. 6. Я в дорогу взяв дорогу мені річ. 7. На уроках ми вивчали байки Леоніда Глібова. Мама пошила братикові сорочку з байки. 8. Багато хлопчиків любить займатися боксом. У перукарні Юрка підстригли під бокс.

Запам'ятай!

Необхідно розрізняти слова української та російської мов, що звучать однаково чи схоже, але мають різні лексичні значення. Порівняй:

Українською	Російською
Мішати кашу Почули луну в лісі Сьогодні неділя	Мешать працюють На небі взошла луна В неделе семь дней

4. Виправ лексичні помилки. Прокоментуй.

1. Мандрівка тривала дві неділі. 2. По радіо звучала його любима піс-ня. 3. Наталка старанно відноситься до своїх обов'язків. 4. Сергійко вірно відповів на запитання вчительки. 5. Назар на уроках уважний, не мішає іншим.

5. Переклади речення українською мовою і запиши. Знайди слова, які в українській і російській мовах звучать подібно, але мають різне лексичне значення.

1. Трус не играет в хоккей. 2. Оценки объявят через неделю. 3. Приятно вечером прогуляться под луной. 4. Ты мешаешь мне работать. 5. Для ремонта подойдет любой материал.

6. З кожним із слів складіть по два речення так, щоб ці слова виступали омонімами. Лисичка, бал, ключ, коса, лютий.

7. Допоможи богатырю розібратися з омонімами: додай до кожного іменника прикметник, щоб герой зміг вибрати правильний шлях.

На камені написано: Направо підеш – косу знайдеш. Наліво підеш – косу знайдеш. Прямо підеш – косу знайдеш.

БУДОВА СЛОВА. ОРФОГРАФІЯ

Спільнокореневі слова і форми слова

- 1.** Порівняй слова у двох колонках. Чи є різниця в їх значенні? Як ти думаєш, в котрій із колонок те саме слово, а в якому – різні? Свою думку обґрунтуй.

море	море
моря	морський
морю	моряк
морем	приморський
(на) морі	моряцький

Запам'ятай!

ВІДРІЗНЯЙ

СПІЛЬНОКОРЕНЕВІ СЛОВА

У **спільнокореневих словах** змінюється склад **основи** (додаємо чи відкидаємо суфікси, префікси):

Літо – літній, літечко, по - літньому

Спільнокореневі слова можуть бути **різними частинами мови**

ФОРМИ СЛОВА

У **формах слова** змінюється **закінчення**:

Учень – учня, учневі, учнем, учні

Відмінок, рід, число

- 2.** Усно визнач, в якому рядку спільнокореневі слова, а в якому – форми слова.

- 1) Лісом, лісу, ліси;
- 2) Лісок, праліс, лісовий, лісочок;
- 1) Квітнути, квітувати, квітка, завітчаний;
- 2) Квітка, квітки, квіткою, квітку;
- 1) Дорога, дорогою, дорозі, дороги;
- 2) Дорога, доріженька, подорож, подорожник.
- 1) Водяний, підводний, наводнення, водій;
- 2) Вода, воді, водою.

Пригадай!

Корінь – спільна частина споріднених слів.

Корінь містить у собі спільне лексичне значення всіх споріднених слів: *літати, перелітний, політ, літак*.

Але: *літо* не буде спільнокореневим до *літати*, бо ці слова хоч і мають однакову звукову частину, але називають зовсім різні явища. Їх корені омонімічні.

- 3.** Прочитай. Випиши з кожного ряду слів спочатку різні форми тих самих слів, а потім – спільнокореневі. Обґрунтуй свою думку.

Рослина, рослинний, виростити, рослин, рослиною; сад, саду, садівник, садити, садовий; ліс, лісник, лісовий, лісами, пролісок; дуб, дубовий, дубами, дубняк, дуби.

- Склади три-чотири речення, зв'язаних між собою за змістом.

- 4.** Вкажи, якою частиною мови є виділене слово. Добери до нього 3 – 4 спільнокореневі слова і виділи у них корені.

1. **Возити**, завіз, підвода, підвозити. 2. **Рік**, щороку, річний, ріка. 3. **Будинок**, будувати, будити, будівництво, забудовник. 4. **Листяний**, листок, листочок, лісовий.

- 5.** Прочитай речення. Знайди у них помилки, пов'язані з невиправданим уживанням спільнокореневих слів. Запиши речення, уникаючи помилок.

1. Річні оцінки цього року в мене найкращі. 2. Учора покупці нічого не купили в магазині. 3. Будівельники розпочали будівництво вчасно. 4. Щоранку я роблю ранкову зарядку. 5. Бабуся назбирала малини і зварила малинове варення.

- 6.** Добери з довідки і запиши споріднені слова до слів *вигадливий, задушливий, пересмішник, суперечка, оголошення*. Познач у них корінь.

Довідка

Сперечатися, вигадати, пересміхи, задуха, оголошувати, загадати, душно, перечити, оголосити, пересміхатися, гадати, вголос, поперек, духота, усміхатися, гадка, духовка, поперечний, усмішка, голосувати.

- 7.** Чому слова *гора, горе, горіти, горнути* не можна вважати спорідненими, хоч у них і є однакова звукова частина *гор*? Свою думку обґрунтуй.

8. А. Прочитай речення. Про яку пору року йдеться у кожному реченні? Чому ти так думаєш?
1. Сиплеться, осипається листя. (М. Стельмах)
 2. Квіти синіють над синім струмком. (В. Васюк)
 3. Місяць серпень жито жав, срібний серпик поламав. (Л. Іваннікова)
 4. Березень березовим віником зиму вимітає, а від березневих дощів земля квітне. (Народна творчість)

Б. Назви спільнокореневі слова, визнач в них корінь.

В. Знайди у реченнях слова з ненаголошеними голосними в корені.

9. Відгадай слова.

1. Корінь мій знаходиться в «ціні»,
Префікс дай від «оклику» мені,
Суфікс – від «лінійки» чи від «зірки»,
Разом – результати перевірки.

2. Корінь з «підкладки»,
префікс – з «обшивки»,
суфікс – із «косинки»,
а все разом – для книжки.

10. А. Прочитай текст. Визнач тему та основну думку. Що нового ти дізнався?

Тисячі років тому люди не мали потреби в точному визначенні часу. Але згодом така потреба виникла. Першим був сонячний годинник. Тінь пересувалася слідом за рухом сонця по небу. Потім з'явився водяний годинник. Вода в ньому капала з посудини, і по рівню води визначали годину. Механічний годинник винайшли в Європі в 13 столітті. (З дитячої енциклопедії)

Б. Випиши спільнокореневі слова. Познач корінь.

В. Розкажи про свій режим дня. Як тобі в цьому допомагає годинник?

Основа слова. Значущі частини слова

1. А. Запиши слова у три колонки: із закінченням, з нульовим закінченням та без закінчення (незмінні). У кожному слові, крім тих, що не мають закінчення, виділи основу.

Сніг, дерево, сад, місто, захист, чудесний, новий, столиця, Кишинів, радіти, зустріч, земля, простір, вулиця, проміння.

Б. Склади і запиши речення, пов'язані за змістом темою «Поїздка до столиці». Використовуй слова, наведені у вправі.

2. Випиши слова, в яких корінь стоїть на початку слова.

1. Сад 2. Зацвітає 3. Квіти 4. Посадити 5. Квітник 6. Писати 7. Напис
8. Садовий 9. Побачити 10. Росток.

3. Згрупуй споріднені слова й запиши. Виділи корінь, суфікс і закінчення. Усно поясни лексичне значення кожного слова.

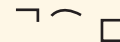
Вітер, мороз, холод, хмара, пух, холоденький, морозець, хмарка, вітерець, пушок, морозище, холоднющий, пушинка, вітрисько, хмарище, морозний, вітряний, хмарний, пухкий, холодок, пухнастий, захмарений, вітряк, холодильник, морозиво.

4. Позмагайтеся! Прочитайте пари слів з однозвучними, але різними за значенням коренями. До кожного доберіть по 3–4 спільнокореневих слова. Виграє той, хто швидше добре потрібну кількість слів.

Пісний – пісня, сільський – сіль, міський – місце, газета – газ,
рушниця – рушник, потягнути – потяг, сонце – сонний.

Запам'ятай!

Розбір слова за будовою проводимо у такій послідовності:

1. Закінчення.
2. Основа.
3. Корінь.
4. Префікс та суфікс.

Зразок усного розбору

Розписка

1. Слово має закінчення -а, воно змінюється так: *розписка, розписки, розписку, розпискою*.
2. Основа слова *розписк-*, до неї входить слово без закінчення.
3. Добираємо спільнокореневі слова (*писати, запис*), виділяємо корінь -*пис-*.
4. Префікс *роз-*, суфікс -*к-*.

Зразок письмового розбору

Розписка

5. А. Зроби усний розбір слів за будовою.

Правдивий, чистота, батьків, школяр, калиновий, переносу.

Б. Зроби письмовий аналіз слів за будовою.

Пришкільний, подорожник, пам'ятний, лісок, молодець, листки, садівник, переписує, розмова.

6. А. Прочитай речення, вживаючи слова в дужках у потрібній формі.

1. Бджоли дружно вилетіли на збір (нектар). (В. Приходько) 2. Легенька тінь (ніч) впала на (земля). (П. Мирний) 3. Весна на (крила) до (небеса) злітала. (Л. Завіщана)

Б. Визнач у змінених словах закінчення.

В. На основі спостереження та вивченого на уроках дійди висновку, для чого потрібні закінчення.

7. Установи відповідність між словом та його будовою (схемою).

1 беззоряний	А $\neg \neg \square$
2 туманний	Б $\neg \square$
3 перелаз	В $\neg \wedge \square$
	Г $\neg \neg \wedge \square$

8. А. Прочитай поезію.

На великому вашому пальці, мамо,
стільки *великого* діла –
і *вказівний* не вказував, тільки робив,
і *середній* не був середульшим,
і *підмізинний* в *роботі* не був *безіменним*,
і *мізинчик* не був *найменшим*.

На *пальчиках* ваших, мамо,
росли пшениці і заводи,
міста і дороги,
букварі й академії,
цілі країни, мамо,
виросли на ваших пальцях...

(Д. Чередниченко)

- Визнач тему вірша. Добери заголовок.
- До кого звертається ліричний герой?

Б. Зроби розбір виділених слів за будовою.

В. Склади розповідь на тему «Професії моїх батьків».

Префікси. Суфікси

1. Прочитай групи слів. Від яких значущих частин слова залежить різниця в лексичному значенні слів кожної групи? Перепиши, виділи префікси й суфікси.

1. Писати, записати, дописати, виписати, переписати. Йти, вийти, зайти, прийти, підійти, перейти.
2. Калина, калинка, калинонька, калинник, калиновий. Вовк, вовчєня, вовчик, вовчисько, вовчище, вовчий.

Пригадай!

Префікс – це значуща частина слова, яка стоїть перед коренем і служить для утворення нових слів.

Наприклад: *великий* – *невеликий*, *превеликий*; *будувати* – *добудувати*, *перебудувати*. Префікс позначається так: ---

Суфікс – це значуща частина слова, яка стоїть після кореня і служить для утворення нових слів.

Наприклад: *весна* – *весняночка*, *весняний*. Суфікс позначається так: ^

2. Випиши слова у три колонки: в першу – ті, що мають префікс, у другу – ті, що мають суфікс, у третю – слова без суфіксів і префіксів. Якого значення префікси і суфікси надають словам?

Мова, гора, мовний, підмова, гірський, пишу, підгір'я, розклад, несу, носити, писанка, напишу, переніс, віз, хитруватий.

- Доповни колонки двома словами. Знайди спільнокореневі слова.

Запам'ятай!

Щоб дізнатися, який префікс треба писати, необхідно орієнтуватися на першу букву кореня:

С

**Префікс «с» пишеться перед
«к», «ф», «п», «т», «х»**

с класти
с фотографувати
с питати
с терти
с ховати

З-

**В усіх інших випадках
треба писати «з-»**

збирати	зцілити
зварити	зшивати
зорати	зчепити
зсипати	зпиляти

3. А. Визнач префікс у словах.

Скопіювати, сфотографувати, списати, стоптати, схитрувати.

- Назви у наведених словах букви, перед якими вжито префікс.

4.

Випишіть із казок (стр. 173-176) 20 слів із префіксами. Об'єднайте ці слова в групи за належністю до частини мови. Зробіть висновок про те, у словах якої частини мови найчастіше зустрічаються префікси.

5.

Утвори нові слова за допомогою префікса **з-** (**зі-**) або **с-**. Запиши утворені слова у дві колонки.

Робити, ховати, формувати, гадати, хвалити, рветься, єднати, питати, сохнути, косити, рівняти, терти, гріти, планувати, чистити, цементувати, кріпити, топтати.

- З одним утвореним словом кожної колонки склади і запиши речення з однорідними членами.

6.

Поясни, чому в першому слові в префіксі пишемо букву **З**, а в другому – **С**, хоча в обох випадках буква на позначення сумнівного звука стоїть перед **Х**.

Розхвилювався, схвилювався.

7.

Переклади слова українською мовою і запиши їх. Виділи префікси. Склади речення з 2 перекладеними словами.

Бескрайний, расценка, снести, расписание, расцвести, бессмертник, смерить, рассмеяться, бессердечный, рассмешить, бесшумный, разделять.

8.

Прочитай речення і спиши, розкриваючи дужки. Поясни правопис прийменника **без** і префікса **без-**.

1. Зима (без) снігу – літо (без) хліба. 2. Ліпше (без) вечері лягати, та (без) боргів уставати. 3. На (без) людному березі моря одинока хатина стоїть. (Леся Українка) 4. Голова (без) розуму, як ліхтар (без) свічки. 5. На всьому небі блискає страшна блискавка й гримить грім (без) перестанку. (І. Нечуй-Левицький)

9.

А. Запиши слова у дві колонки: в першу – з префіксами **з-**, **с-**, у другу – з буквами **з**, **с**, з яких починається корінь.

Збудити, збіжжя¹, знайомий, знести, знаний, зруйнувати, зчіплювати, світильник, святковий, скупити, спалити, сніговий, схований.

Збіжжя¹ – зерно

Б. Замість префіксів **з-, с-** додай до слів, де це можливо, префікс **роз-**. Запиши ці слова. Чому не у кожному слові це вдалося?

Запам'ятай!

Префікси **роз-, без-**, незалежно від вимови, завжди пишемо з буквою **з**.

Префікси **над-, під-, від-, од-** завжди пишуться з буквою **д**: *надхмарний, підпис, відпочити, одкритий*.

ПРЕФІКСИ РОЗ- БЕЗ- ЗАВЖДИ ПИШИ З БУКВОЮ

ро		писати		бе		водний
ро	З	бити		бе	З	крилий
ро		їхатись		бе		край

10. Утвори нові слова додаванням префіксів **без-, роз-**. Префікси виділи. Як змінилося значення слів?

1. Водний, звучний, зоряний, сонячний, сумнівний, платний, шумний.
2. Питати, сунути, танути, хитати, шукати, знайомитися, м'якнуту.

- Чому в деяких словах відбулося подвоєння букв?

11. Перепиши афоризми, добираючи з дужок потрібні букви.

1. Якщо ти зробив добро – приховай, якщо тобі зробили добро – ро(з, с) кажи. 2. З праці – радість, з бе(з, с)ділля – смуток. 3. Нічого не ві(д, т) кладай на потім, бо потім тобі ле(г, х)ше не буде.

А. Розподіліть між собою слова *клеїти, копати*. Утворіть за допомогою префіксів з довідки якнайбільше слів від дієслова і запишіть. Позначте префікси. Обміняйтесь зошитами і перевірте один в одного правильність виконання.

Довідка При-, з-, по-, за-, до-, ви-, від-, пере-, об-, під-, в-, на-.

Б. Поясни, які додаткові значення вносять префікси до лексичного значення дієслів.

Життєва ситуація

До вашої школи завітали однолітки, які проживають в іншому районі Республіки Молдова. Складіть усну розповідь «Наша школа». Розіграйте діалог.

Правопис префіксів пре-, при-, прі-

1. Прочитай пари слів. Чи виразно в них звучать ненаголошені **е, у** в префіксах? Який префікс можна замінити словом *дуже*? Зроби висновок, як можна перевірити написання префіксів **пре-, при-**.

Предобрий – придобритися; премудрий – примудритися;
претихий – притихнути; престарий – пристаркуватий.

Запам'ятай!

Ненаголошені префікси **при-** і **пре-** звучать майже однаково. Щоб розрізнити їх, пробуємо замінити префікс словом *дуже*. Якщо така заміна можлива, пишемо **пре-**, якщо ні – **при-**: **предобрий** – дуже добрий, **придобритися** – така заміна неможлива; **прекрасний** – дуже красивий, **прикраса** – така заміна неможлива. Слова *прізвище, прізвисько, прірва* пишуться через **і**.

Прізвище – спадкове родинне найменування, яке додається до імені людини: *на прізвище, під чужим прізвищем*

Прізвисько – назва, дана людині за якоюсь характерною рисою, властивістю: *козацьке прізвисько, жартівливе прізвисько*

Прірва – провалля із стрімкими урвищами по краях, велика і глибока яма або яр; стрімке урвище: *глибока прірва, на краю прірви*

2. А. Прочитай виразно слова вголос. Зверни особливу увагу на вимову префіксів **пре-, при-**.
Пришити, присадибний, предовжелезний, прибудувати, презавзятий, прищеплювати, придорожній, презлий, прибережний, приземлитися, привокзальний, премудрий, приїздити, приковувати, прикордоння, преніжний.
Б. Запиши слова в три колонки залежно від значення префікса: а) наближення, приєднання до чогось; б) знаходження біля чогось; в) найвища міра ознаки.
В. Склади і запиши з одним словом кожної колонки речення. Підкресли орфограму «Букви **е, у, і** в префіксах».
3. Спиши слова, вставляючи пропущену букву **е, у** або **і**. Обґрунтуй написання. Правильність написання перевір за орфографічним словником.

Пр..вітати, пр..щедрий, пр..звище, пр..лютий, пр..порошений, пр..правлений, пр..здоровий, пр..танцювати, пр..солодкий, пр..сісти, пр..землений, пр..дорого, пр..гальмувати, пр..горіти, пр..чудово, пр..рва, пр..морський, пр..гіркий.

4. Добери до слів спільнокореневі з префіксами **пре-**, **при-**. Якого значення надали словам префікси? Запиши дібрані слова, підкресли та поясни орфограму в префіксах.

Поганий, солити, колоти, пудра, дорога, солодкий, копати, святий, чудовий, чіпляти, зачиняти, згадати, заховати, мудрий.

5. А. Спиши речення. Встав у префіксах пропущену букву **е** або **и**. Обґрунтуй свій вибір.

1. Пр..дорожні берези струшували холодну росу. (М. Стельмах) 2. Ліс **при-**
брався в іній та ожеледь. (Г. Тютюнник) 3. А пр..мудрим умам, роботящим
рукам перелогі орать. (Т. Шевченко) 4. Стоять дерева, мов зелені коні, що в
літо пр..скакали із весни. (В. Малишко) 5. Тихо сіяв на пр..в'яле листя, на
пр..смажені трави і хліба **дрібний**, як роса, холодний дощ. (С. Васильченко)

- Розбери за будовою виділені слова.

6. Запиши слова відповідно до схеми за будовою.

Книга, обкладинка, іграшка, розмова, заметіль, хмаронька, перевірка, зерно, беззоряний, вітрище, птах, таксі, місто, прадід, прикраса.

Схеми:

1. $\frown$ $\square$	книга
2. $\frown$ $\wedge$ $\square$	іграшка
3. $\neg$ $\frown$ $\wedge$ $\square$	обкладинка
4. $\neg$ $\frown$ $\square$	розмова

- Які слова не виписав? Чому? Аргументуй.

7. Поясни, з яким префіксом пишуться слова. Запиши їх у дві колонки: в першу – з префіксом **пре-**, у другу – з префіксом **при-**.

(Пре-, при-) милий, (пре-, при-) багатий, (пре-, при-) вабливий, (пре-, при-) стол, (пре-, при-) нести, (пре-, при-) возити, (пре-, при-) мудрий, (пре-, при-) в'язаний, (пре-, при-) морський, (пре-, при-) довгий, (пре-, при-) писаний, (пре-, при-) крити, (пре-, при-) думати.

8. Утворіть за зразком нові словосполучення. Запишіть їх. Поясніть написання слів з префіксами **пре-**, **при-**.

Зразок: Бульвар біля моря – приморський бульвар.

Дуже сильний мороз. Дуже давній звичай. Вулиця біля вокзалу. Дуже високий дуб. Дуже широкий проспект. Дуже глибокий колодязь. Повернення птахів.

Основні способи словотвору

1. А. Прочитай вірш. Визнач тему та основну думку поезії.

ДОЩИК

... **Дивлюся** ранком –
Вже заволочено серпанком
Сіреньке небо, далі став
Помалу й **дощик** накрапати,
І вогким холодком до хати
Зайшов притихлий вітерець. (Леся Українка)

- Знайди вирази, вжиті в переносному значенні.

Б. Запиши виділені слова, визнач в них основу та закінчення.

Запам'ятай!

Розділ науки про мову, що вивчає способи творення слів, називається **словотвором**.

Основні способи словотвору

Назва способу словотвору	Як утворено слово	Приклади
Префіксальний	За допомогою префіксів	Принести ← нести
Суфіксальний	За допомогою суфіксів	Зимовий ← зима
Префіксально-суфіксальний	За допомогою префіксів та суфіксів одночасно	Припічок ← піч
Безсуфіксальний	Відкиданням кінцевих значущих частин	Переклад ← перекладати
Складання основ або слів	Поєднанням двох або більше основ слів чи їх частин	Зарплата ← заробітна плата

Основа (чи все слово), від якої утворюється інше слово, називається **твірною**. Щоб визначити твірну основу слова, треба знайти слово, від якого воно утворене.

Спільна частина цих слів і є твірною основою: *учитель* – *учити*; *учительська* – *учитель*.

- 2.** Випиши у колонки слова, утворені: 1) префіксальним способом; 2) суфіксальним; 3) префіксально-суфіксальним; 4) безсуфіксальним; 5) складанням основ.

Хлібороб, мудрець, переказ, розсада, зелений, ножиці, хліб-сіль, кишинівець, приморське, чорноморці, замалий, записати.

- 3.** Утвори нові слова способом складання основ.

Зразок: Чорне море – чорноморський.

Зелені очі, Чорне море, зорі падають, вода спадає, чорні брови, чотири струни, три поверхи, трусити землю, робити хліб.

- 4.** А. Прочитай текст. Добери заголовок.

Ось і *березень* прилетів до нас на білих крилах. Ми вже давно чекали на нього, ходили виглядати на луки, до лісу, до кручі. Він ще не приніс нам ні зелених листочків, ні зеленої травиці, ні яскравих квітів. Ще жита й пшениці сплять під *сніговою* ковдрою¹. Але вже *пухнасті* котики на лозі усміхнулися березневому сонцю. І нам радісно від того усміху.

Березень приніс нам надії. Удень *сонечко* вже лле своє лагідне тепло на землю. Чують запах весни й синички, які і співають гімни весні. Мине ще тиждень, другий. Настане справжня весна. (З журналу)

Ковдра¹ – тепле вкривало, звичайно на ваті, яким люди накриваються в постелі

Б. Випиши виділені іменники та розбери за будовою, визнач спосіб творення.

- Добери антоніми до слів *весна*, *усміхнулися*, *сплять*.

- 5.** Утвори нові слова:

- а) префіксальним способом – добрий, тихо, летіти, казати, робити;
- б) суфіксальним способом – Бельці, горіх, клен, ріка, сад, Стурзівка;
- в) безсуфіксальним способом – молодий, юний, міцний, насипати, перекладати.

- Склади з трьох утворених словами речення.

- 6.** Утвори суфіксальним способом назви осіб за професією чи видом діяльності. Утворені слова запиши.

Банк, ліки, учити, музика, аптека, водити, будувати, програма, трактор, казка, дизайн, косметика.

- Виконай словотвірний розбір двох утворених слів.

СЛОВОТВІРНИЙ РОЗБІР

Схема розбору

1. Визнач слово як частину мови.
2. Добери до слова спільнокореневе слово і визнач твірну основу.
3. Встанови, яким способом утворено слово.

Зразок усного розбору

Преславний – прикметник, утворений від слова *славний* за допомогою префікса **пре-**.

Зразок письмового розбору

пре|славний ← славний

- 7.** Напиши твір-розповідь (7-8 речень) на тему «Усі професії потрібні, усі професії важливі». Використай утворені назви професій.

Правопис слів із суфіксами

- 1.** А. Прочитай текст. Визнач тему та основну думку тексту. Зверни увагу на виділені слова.

Здавна в Республіці Молдова в тісному сусідстві жили *молдовани, українці, росіяни, гагаузи, болгары, вірмени¹, греки, роми* та ін. Обмінюючись кращими рецептами, вони збагатили національну кухню стравами, які подобалися всім без винятку – плацинди, млинці, вареники, штрудель, хачапурі, мамалига, борщ, чорба та ін. З напоїв найбільш улюбленими були квас, соки, кисле молоко, чай та ін.

За останні 100 років на молдовській кухні з'явилися салати, соуси, паштети, торти. І сьогодні всі мешканці Республіки Молдова, незалежно від національності, із задоволенням їдять борщ, пампушки, мамалигу, різноманітні салати, солодоці.

(З посібника)

Вірмени¹ – рос. армяне

Б. До якого стилю та типу мовлення належить текст? Доведи свою думку.

- Утвори від виділених слів прикметники.
- Утвори прикметник на **-ськ-** від назви свого населеного пункту.
- Випиши з тексту синонім до слова *тепер*.

Запам'ятай!

При творенні прикметників за допомогою суфікса **-ськ(ий)** можуть змінюватися приголосні.

**ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ
ПРИ ТВОРЕННІ СЛІВ**

ІМЕННИК + СЬК = ПРИКМЕТНИК

Г Ж З	→	ЗЬК
К Ч Ц	→	ЦЬК
Х Ш С	→	СЬК

- 2.** Утвори похідні слова за допомогою суфікса **-ськ(ий)** і запиши у три колонки:
1) на **-цький**; 2) на **-зький**; 3) на **-ський**.

Кишинів, Кавказ, Рибниця, Запоріжжя, Париж, Румунія, Прут,
Єдинці, Чернівці, Тирасполь.

- 3.** Утвори словосполучення. Уведи усно у речення.

(Київ) район;	(Молдова) земля;
(Румунія) школа;	(Кишинів) вулиці;
(гори) річка;	(юнак) розваги.

- 4.** Прочитай текст. Добери заголовок.

Кепріянс...кий монастир – один із найстаріших монастирів на території Республіки Молдова, знаходиться за 40 км від Кишинева в однойменному селі. Монастир побудований з дерева у 1429 році. Через століття на його місці було зведено в...лику кам...яницю, яка і до ц...ого дня є головною будовою Кепріянс...кого монастирс...кого комплексу.

У Кепріянс...кому монастирі знаходилася одна з найбільших

бібліотек на той час на території Молдови, де дбайливо зберігали цінні рукописи, подарунки.

Недалеко від монастиря можна знайти дуб Штефана Великого, біля якого, згідно з переказами, він відпочивав після однієї з битв.

(З посібника)

- Які архітектурні пам'ятки є у твоєму місті/селі?
- Перепиши перший абзац тексту, вставляючи пропущені букви.

Запам'ятай!

При творенні іменників із суфіксом **-ин(а)** від прикметників на **-ський, -цький** відбуваються зміни приголосних:

-ськ(ий) + -ин (а) -щ-: *київський – Київщина*

-цьк(ий) + -ин (а) -чч-: *вінницький – Вінниччина*

При творенні прикметників із суфіксом **-н-** кінцеві приголосні [к], [ц], [ц'] іменників змінюються на [ч]: *комік – комічний, вулиця – вуличний*.

Виняток: *рушник, рушниця, торішній, мірошник, сердешний* (нешасний).

5. Утвори прикметники із суфіксом **-н-** від іменників:

Звук, аптека, подяка, місяць, залізниця, пшениця, рука, столиця.

- З утвореними словами склади словосполучення.

6. Випиши з легенди «Як з'явилась червона калина» (с. 144-146) 10 слів із суфіксами. Виділи суфікси.

7. Складіть і запишіть з окремих слів речення. Підкресліть в них прикметники.

а) Чисту, я, мову, в солов'їнім, щебетанні, українську, чую.

б) Карпатським, пісня, над, радісно, нашим, краєм, дзвенить.

8. Чи знаєш ти історію свого міста (села)? Напиши невелику розповідь (7-8 речень) про походження його назви. Вживай у творі прикметники із суфіксом **-ськ(ий)**.

Життєва ситуація

Уяви, що тобі потрібно попросити тата приєднати педаль до велосипеда за допомогою гвинтів. Або у тебе розірвалася кишеня, і треба попросити про допомогу бабусю... Заміни сполучення слів словом-синонімом.

1. Приєднати за допомогою гвинта; приєднати за допомогою молотка і цвяхів; приєднати за допомогою мотузки; приєднати за допомогою голки з нитками.
2. Ненадовго лягти, ненадовго сісти, ненадовго встати.
3. Неповністю вкрити, неповністю загасити, неповністю закрити, неповністю зачинити.

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

Граматична основа речення

1. Прочитай казку.

Хлопчик і Дзвіночки Конвалії

Настала довгоочікувана весна. З-під землі з'явилася зелена стрілочка. Вона швидко розділилася на два листочки. Листочки стали широкими. А між ними з'явився маленький, тоненький паросток. Він піднявся, нахилився до одного листочка й одного чудового ранку розцвів білими Дзвіночками. Це були Дзвіночки Конвалій.

Білі Дзвіночки Конвалій побачив маленький хлопчик. Його вразила краса квітів. Він не міг відірвати око од них. Хлопчик простягнув руку, щоб зірвати квіти, на що ті прошепотіли:

– Хлопчику, для чого ти хочеш нас зірвати?

– Ви мені подобаетесь. Ви дуже красиві, – відповів хлопчик.

– Добре, – сказали Дзвіночки Конвалій, тихо зітхнувши. – Зривай, але перед тим, як зірвати, скажи, які ми красиві.

Хлопчик подивився на Дзвіночки Конвалій. Вони були прекрасні. Вони були схожі й на білу хмаринку, і на крило голуба, і ще на щось дивно красиве. Хлопчик усе це відчував, але сказати не зміг. Він стояв біля Дзвіночків Конвалій, зачарований їх красою. Стояв і мовчав.

– Ростіть, Дзвіночки, – тихо вимовив хлопчик.

(В. Сухомлинський)

- Визнач основну думку твору.
- Знайди у казці різні за метою висловлювання речення.
- Дай відповідь на запитання: що таке речення?

Пригадай!

Речення – це слово чи група слів, що передають повідомлення, запитання або пораду, прохання, наказ.

Види речень за метою висловлювання

Розповідні	Питальні	Спонукальні
висловлюють повідомлення, розповідають про щось	висловлюють запитання	висловлюють наказ, вимогу, заклик, прохання, побажання, пораду тощо
Знову щедро сонце світить.	Знову щедро сонце світить?	Знову щедро, сонце, світи!

2.

Спиши, поділи текст на речення. Розстав розділові знаки, підкресли граматичні основи, з'ясуй, чим вони виражені.

Калина

Споконвіку українці любили калину вони садили її біля хати в садку над річкою ягоди калини милують око кожного стоїть кущ рум'яний, аж горить коли ягоди поспівають, люди їх збирають і в'яжуть у пучки.

- Визнач вид речень за будовою.

3.

Склади і запиши речення.

1) в'ється, між, швидка, берегів, зелених, річка. 2) голубі, сонце, у, світле, віконця, зазирає. 3) на, виблискували, самоцвітами, сонці, роси, краплі. 4) туман, золотій, срібний, землі, по, гуляє.

- Визнач їх граматичну основу.
- Постав запитання до другорядних членів речення.

Запам'ятай!

Додаток	Означення	Обставина
виражає предмет	виражає ознаку предмета	виражає ознаку дії (місце, час, причину, мету, спосіб)
Запитання		
кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на (у) кому? на (у) чому?	який? чий? котрий?	де? куди? звідки? коли? чому? як? з якою метою?
Підкреслення		
-----	~~~~~	— . — . —

4. А. Прочитай текст. Добери заголовок.

У блискучих весняних калюжах, наче в дзеркалі, відбивається яскраве блакитне небо і білі-білі купчасті хмари. Пригріває по-весняному тепле, ласкаве сонечко. *Із землі пробивається до сонця перша зелена травичка.* На деревах лопаються бруньки, з них зацікавлено виглядають перші зелені листочки. Все росте, тягнеться до ласкавого, теплого сонечка.

Першими з'являються проліски та підсніжники. Декотрі вважають, що це назви однієї й тієї самої квітки. Але це не так. *Підсніжники мають білі пелюстки з тоненькими чорненькими смужечками.* Вони пробивають собі дорогу до сонця крізь шар снігу, коли він ще не розтанув зовсім, а став темним, рихлим. Тому й називаються ці квітки підсніжниками. А проліски мають ясно-голубий, веселий колір. Вони ростуть трошки пізніше, коли сніг вже зовсім розтанув. Острівки пролісків на землі схожі на клаптики неба.

(З інтернету)

- Постав п'ять запитань до тексту.
- Опиши перші весняні квіти.

Б. Перепиши виділені речення. Підкресли головні і другорядні члени речення.

В. Складіть діалог на тему «Моє захоплення». Використайте такі речення:

- Моє захоплення – квіти! Я так люблю їх доглядати!...
- А от я щаслива, коли розцвітають мої улюблені
- А я люблю ходити в ліс по гриби....

5. Склади твір на тему «Ранок у лісі», використовуючи словосполучення з довідки.

Довідка

Шепоче вітер, тепле сонечко, срібна роса, грайливе проміння, стрункі берізки, синьоокі квіти.

- Заверш твір окличним реченням.

Другорядні члени речення. Додаток. Означення

1. Прочитай речення. Визнач граматичну основу.

1) Державні *символи* обрали для народу самі *молдовани*. 2) *Громадяни* знають і поважають *символи* своєї держави, не дозволяють глумитися¹ над ними. 3) *Сини* дуже любили свою *неньку* і готові були віддати за неї своє *життя*. 4) Середньому сину від матері дістався *синьо-жовтий одяг*. (Народна легенда)

Глумитися¹ – *насміхатися, знущатися*

- Який із двох виділених у кожному реченні іменників стоїть у називному відмінку (є підметом), а який – у непрямому?

Запам'ятай!

Додаток – це другорядний член речення, який відповідає на запитання непрямих відмінків: *кого? чого? кому? чому? що? ким? чим? на кому? на чому?* Додаток виражається іменником чи займенником у непрямому відмінку. Я люблю весну та обожаю весняні квіти.

2. Доповні речення додатками (за казкою І. Франка «Фарбований Лис»).

1. Лис Микита задумав серед білого дня з торговиці (кого? що?) ... вкрасти. 2. Аж тут назустріч (кому ?) ... біжать Пси – один, другий. 3. Непереливки стало (кому?) 4. Лис Микита сховався в бочці (з чим ?) 5. Тікаючи, голодний Лис Микита сьак-так підкріпився (чим ?) ..., що знайшов у гнізді Перепелиці. 6. Нечувана радість опанувала (кого?) ..., коли вони почули, що святий Миколай зліпив їм із небесної (чого?) ... (кого?) ..., такого не подібного до всіх інших (кого?) 7. Лис Микита боявся тільки, щоб фарба не злізла йому (з чого ?)

3. А. Прочитай текст. Усно доповни речення додатками.

Якось у перший день березня вийшла на узлісся красуня Весна, озирнулася і побачила на прогалині пролісок, що пробився з-під снігу. Вирішила вона допомогти (кому?) ... і почала розчищати (що?) ... , звільняючи квітку від засохлих колючок.

Побачила це Зима і розлютилася. Змахнула руками, закликала холодний (що?) ... зі снігом знищити первоцвіт. Слабка квітка поникла під (чим?) Нахилилася Весна, прикрила руками кволий (що?) ... і вколослася терниною. З пораненої руки впала крапля (чого?) ... , і квітка ожила. Так Весна перемогла (кого?) З того часу люди носять маленькі (що?) ... , що символізують червону (що?) ... на білому снігу.
(Молдовська легенда)

- Добери заголовок до тексту, відповідний його темі.

Б. Охарактеризуй персонажів легенди за допомогою прикметників.

Запам'ятай!

Означення – другорядний член речення, що виражає ознаку предмета і відповідає на запитання який? чий? котрий?

Мерцишор – це (яке?) весняне молдовське свято.

4. Прочитай. Визнач другорядні члени речення.

1. Без діла слабше сила. 2. Щедра душа меду не жаліє. 3. Діло майстра величає. 4. У своїй хаті й кутки допомагають. 5. Маленька праця краща за велике безділля. 6. Праця чоловіка годує, а лінь марнує.

5. Прочитай текст. Визнач тему та основну думку тексту.

На схилі найвищої гори України Говерли починає свій стрімкий рух річка Прут, про існування якої знали навіть римляни.

За народною легендою, в одному з карпатських сіл жив молодий чоловік Прут. Одного разу він зустрів у лісі красиву дівчину Говерлу, яка йому дуже сподобалася. Але про це дізнався гірський цар, який був батьком дівчини. Цар розлютився дуже на свою доньку і заборонив їй зустрічатися з Прутом. Однак дівчина не витримала цього і стрибнула у прірву. На цьому місці і з'явилася гора Говерла. Коли Прут дізнався про смерть коханої, то не пережив сумної звістки. Згодом люди побачили бурхливу річку, яка текла з Говерли. Її назвали Прут.

(Легенда)

- До якого стилю та типу мовлення належить текст? Доведи свою думку.
- Добери заголовок.
- Випиши означення.

6.

Уяви, що тобі треба привітати рідних з весняними святами. Пошир текст вітальної листівки означеннями.

Бабусю! Вітаю! Бажаю щастя, здоров'я, радості, свят і поваги. Нехай Вас завжди оточують люди і емоції. Нехай завжди усміхається сонце, щебечуть пташки, колосяться жита.

Життєва ситуація

Складіть діалог на тему «Мандрівка рідним містом (селом)».

Обставина

1.

Прочитай текст. Знайди присудки. Від них постав запитання до виділених слів.

Березень підкрався *непомітно*. Якось *увечері* дмухнув теплий вологий вітер. *Цілу ніч* він шумів голим гіллям у шкільному саду. *Потім* почався рясний дощ. Він *безперестанку* йшов цілий день, ущух тільки *надвечір*. І тоді з землі піднявся густий сивий туман. (За О. Донченком)

Запам'ятай!

Обставина – другорядний член речення, який виражає ознаку дії (місце, час, причину, мету, спосіб) і відповідає на запитання *як? де? куди? звідки? коли? чому? для чого?*

Хліб лежить (де?) на столі.

2.

Прочитай речення. Добери із довідки пропущені обставини й доповни ними речення. Запиши їх у зошит.

1. Чесному ... честь, хоч і 2. Як ідеш, дивись ..., хоч грошей не знайдеш, так носа не заб'єш. 3. Добре те, що ... закінчується. 4. Брехуна ... зловити, ніж кульгавого.

(Народна творчість)

Довідка

Всюди, під лавкою, під ноги, легше, добре.

3. Переклади текст українською мовою. Порівняй правопис виділених слів у обох мовах. Знайди слово, в якому відбувається спрощення.

Листья на деревьях почти все зеленые. *Месяц* светил в окно и заливал всю комнату *светом*. *Солнце* смеялось, в небе птички пели.

4. Пошир речення другорядними членами.

Черешні та вишні зеленіють. Розцвітають маки. Пташки літають. Доноситься запах троянд. Вітер шумить. Гомін не вгаває.

5. Розглянь світлини нашого краю. Розкажи, що зображено на кожній з них. Склади невелику розповідь (5-7 речень) на тему «Дивовижні місця» за однією з світлин. Використай обставини.

6. Опиши свою школу. При цьому дай відповіді на такі запитання:

1. Де стоїть твоя школа? 2. Стара вона чи нова? 3. Чи ростуть коло неї дерева? Які? 4. Які класи у твоїй школі? 5. Чи подобається тобі твоя школа? Чому? 6. Чи з задоволенням ти ходиш до неї? 7. Що цікавого ти можеш розповісти про свою школу?

Речення із звертанням

1. Виразно прочитай речення. Зверни увагу на слова та словосполучення, які називають тих, до кого звернена мова. Як вони називаються? Які розділові знаки вжито в цих реченнях?

1. Чого ж хочете, вікові гори,
Від бідних мешканців земних,
Кому Ви шлете накази, Кодри,
Цієї сонної години, коли весь світ затих?

2. Росіяни й українці, німці, роми та євреї,
Обійміться, станьте в коло ширше!
Не в саду, не на городі – ми в сім'ї, в своїм народі.
Дай-но руку, мій ровеснику, станьмо поряд у хороводі!

3. Люблю тебе, моє любе місто,
Зелене, лагідне і рідне.
Ти мудре, старе і вічно молоде,
Гарне місто вікове. (Володимир Чана)

Пригадай!

Звертання – це слово, яке називає особу або предмет, до якого звертається мовець: *Вийди, вийди, сонечко, на дідове полечко!* (Народна творчість)

Звертання завжди виділяється комами.

На початку речення, якщо звертання вимовляється з підвищеною інтонацією, воно відокремлюється знаком оклику: *Краю мій єдиний! Люблю твої степи та гори, річки та моря.*

В українській мові звертання має форму кличного відмінка. Не є членом речення.

2. Прочитай пари речень і визнач, в якому з них виділене слово або словосполучення є звертанням, а в якому – членом речення. Постав пропущені розділові знаки.

1) *Батьківщино* моя, мені в світі нічого не треба, тільки б голос твій чути. (А. Малишко) 2) Кожному мила своя *Батьківщина*. 3) Ой *гаю* мій *гаю* я в тобі часто буваю. (Народна пісня) 4) Тече вода із-за *гаю* та попід горою! (Т. Шевченко) 5) Розкажи, розкажи мені *поле*. (П. Тичина) 6) Вийшла мати з дітьми в *поле*. (П. Тичина)

3. Постав іменники у форму кличного відмінка.

Сусід, Марія, син, вовк, заєць, зоря, сестра, батько, Оксана, Дмитрик.

- 4.** Перебудуй речення так, щоб виділені слова і словосполучення у них стали звертаннями. Постав розділові знаки при звертанні.

Зразок. Люди бережуть природу. – Люди, бережіть природу!

- 1). Зоря моя вечірняя сходить над горою.
- 2) Особливо милі нам *вулиці нашого села*.
- 3) Заходять до хати *дорогі гості*.
- 4) *Діти* цікавляться історією свого краю.
- 5) Я люблю *бабусю і дідуся*.

- 5.** Спиши. Розстав розділові знаки при звертаннях.

- 1) Ясні зорі, тихі води – то земля твоя мій сину. (*Л. Барабаш*)
- 2) Мир і любов Україно неси, сій для планети, як сонце краси.
- 3) Стара, похила батьківська хатино завжди для тебе я – мала дитина. (*М. Волощук*)
- 4) Чом ти березо така журлива? (*Леся Українка*)
- 5) Здрастуй сонце, і здрастуй вітре! Здрастуй свіжосте нив! (*В. Симоненко*)

- 6.** Доповни речення звертаннями.

1. Будь уважним на дорозі.
2. Вивчай і люби свій рідний край.
3. Піклуйтеся про своїх батьків.
4. Бережіть природу.

Життєва ситуація

Розгляньте світлини. Подумайте, як можна звертатися до людей, зображених на світлинах. Складіть і розіграйте діалоги за кожною ситуацією.

- Сформулюйте 3 правила поведінки на дорозі та в магазині.

Повторення в кінці року

1. А. Прочитай виразно поезію. Визнач тему поезії. Чиїми діями автор наділяє природу?

Місяць уповні

Вибіг місяць з-за діброви,
погубив на вітрі брови,
заховав за спину руки,
ходить лисий,
без перуки.
Смуток зорям невимовний:
ой, який тепер він повний!
А як був молодиком,
був худесеньким серпком.
(Л. Костенко)

Б. Назви слова, вжиті в переносному значенні.

- Знайди багатозначні слова. Склади з ними словосполучення так, щоб показати їх різні значення.

2. Прочитай текст. Визнач, до якого стилю він належить. Спиши, встав пропущені букви.

Це ж б..резень місяць прийшов – перший місяць в..сни! А чи ж розвісили ви шпаківні? Десь уже мчать до нас з далеких країв заклопотані в..селі шпаки. Їм треба хатину, щоб вивести своїх діток. Спочатку з’являться самці, а через кілька днів і їхні подруги – самички. Так само прилітають по черзі й жайворонки та зяблики. Теж наші перші в..сняні гості.

Жайворонки пос..ляються на ланах. Зяблики в лісах, гайках, парках, садах. Незабаром ми почуємо їхні гучні, в..селі в..сняні пісні. А які чисті голоси в пташок! (За О. Копиленком)

3. Добери споріднені слова до поданих слів. Два слова введи у речення.

Весна, сад, квітка, мова, ліс, казка.

4. Спиши. Виділи у словах суфікси та закінчення.

Ніч, нічка, нічний, ночівля, ніченька, ночує, синенький, синій, синяк, синюватий, степовий, придорожній, стукотить.

5. Прочитай скоромовку Т. Коломієць. З’ясуй кількість букв і звуків у виділених словах.

Їде, їде їжачок, їжачок-лісовичок,
Їде, їде до змії – проганятиме її.

6. Спиши. Встав одну чи дві букви.

Навча(н,нн)я, ста(т,тт)я, зі(л,лл)я, ті(н,нн)ю, радіс(т,тт)ю, о(б,бб)ити, (л,лл)яний, ві(д,дд)ати, гордіс(т,тт)ю, чес(т,тт)ю, розрі(с,сс)я.

7. Запиши слова. Встав, де потрібно, апостроф чи м'який знак.

Борот..ба, різдв..яний, ріднен..кий, під..їжджати, участ.., повір..я, м..ята, Лук..янівка, с..огодні, св..ятковий, сіл..с..кий, весілл..я, мор..як, вуз..кий, рибал..ці, р..ясно, подвір..я, пам..ятник, дон..ці, дяд..ко, духм..яний, роз..їзд, мавп..ячий, черв..як, об..їзд, горобец.., ліхтар.., кіл..це, бад..орий, кобзар.., тон..ший, міл..йон, Натал..ці, за..їхати, в..ет..ся, ін..ший.

8. Запиши іншомовні слова у дві колонки:

1) з вставленою буквою и; 2) з буквою і;
Такс.., реж..м, д..ск, тр..о, об'єкт..в, ..нтоніац..я, акац..я, гр..п, опт..ка, д..ректор, ф..з..ка, х..м..я, кор..дор, ц..стерна, ун..верс..тет, г..г..єна, тр..умф.

9. Встав пропущені букви. Поясни правопис префіксів.

Ро..повісти, ро..класти, бе..платний, бе..журний, ро..питати, ..дути, ..формулювати, ..ховати, пр..тихий, пр..кордонник, пр..гарний, пр..ручити, пр..їхати, пр..звисько, пр..рва, пр..будувати.

10. Переклади українською мовою словосполучення. Виділи префікси в дієсловах.

Сорвать цветок, сшить платье, счищать пятно, собирать коллекцию, съесть обед, снять полотенце, сыпать зерно, открыть книгу, списывать с доски, сверять время, разжечь костер.

11. Згрупуй споріднені слова і запиши. Встав пропущені букви так, щоб корінь у всіх споріднених словах писався однаково. Корені виділи.

Директор, бетон, кип'яток, теплий, легенький, заб..тонувати, к..плячий, т..плота, ле..ко, д..ректорський, к..піти, пот..пліти, д..рекція, б..тоняр, поле..шення, прок..п'ятити, л..гковий, т..пліця, б..тонний.

12. Поділи словосполучення на чотири групи: багатозначні слова, синоніми, антоніми, омоніми. Орієнтуйтеся на виділені слова.

Гострий ніж, *гострий* дзьоб; могутній *тур*, *тур* олімпіади; *хоробрий* воїн, *сміливий* воїн; *вулканічна* лава, *дерев'яна* лава; *гострий* кут, *тупий* кут; *величезний* дуб, *гігантський* дуб; *розгорнути* книгу, *загорнути* книгу; *ручка* дверей, *ручка* дитини; *важка* робота, *легка* робота; *стояти коло* хати, *намалювати коло*; *свіжий* хліб, *черствий* хліб.

- 13.** Склади розповідь про відповідальну професію пожежників. Використовуй синоніми із довідки.

Довідка

Сміливий, хоробрий, відважний, безстрашний, доблесний, героїчний.

- 14.** Прочитай легенду вголос.

ЧОМУ ЛЮДИНА НЕ ЗНАЄ, СКІЛЬКИ ПРОЖИВЕ

Колись дуже давно всі люди жили однакову кількість років, і кожен знав, коли він буде вмирати. Через це всі старі люди робилися дуже недбалими й *лінивими*.

Але якось Бог пішов подивитися, як живуть люди. **Прийшов він до одного села і дивиться на роботу старого діда.** Той саме *городив* пліт з лободи.

Питає Бог:

- Що ти робиш, чоловіче?
- Пліт горожу.
- А чого з лободи?
- Бо на мій вік і такого стане. Я навесні маю вмирати.

Каже Господь:

– Ні, так не буде! Віднині ніхто з людей не знатиме, коли по нього смерть *прийде*. Усі люди будуть дбайливими і працюватиме. І ти, діду, городи пліт, як належить, з пруття, а не з лободи. Навесні ти не помреш, а *житимеш* ще довго.

Ось чому ніхто з людей не знає, коли настане йому час вмирати.

- Визнач стиль мови і тип мовлення.
- Знайди і випиши із тексту 2 простих речення.
- Добери синоніми до слова *дивитися*.
- Запиши антоніми з тексту до слів *людина, роботящий*.
- Перепиши виділене речення і підкресли усі члени речення.
- Прочитай речення із звертанням.
- Розбери за будовою виділені в тексті слова.
- Випиши із тексту по 2-3 слова, в яких:
 - однакова кількість звуків і букв;
 - букв більше, ніж звуків;
 - звуків більше, ніж букв.

15.

Складіть і запишіть діалог двох подруг/друзів на тему «Моя улюблена пора року». Вживайте звертання. Поясніть розділові знаки.

16.

Склади і запиши твір на тему: «Мої літні канікули».

МАЛЕНЬКІ ХИТРОЩІ ДЛЯ ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ

Комусь запам'ятовувати матеріал вдається легше, а комусь – важче. Секрет простий: легше запам'ятовувати завдяки римі.

НАПИСАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА

«Де Ти З'їСи Ці ЛиНи?»

Після приголосних з цієї фрази – Д,Т,З,С,Ц,Л,Н – можна писати м'який знак (*козацький, сьомий, лялька*).

НАПИСАННЯ АПОСТРОФА

«МаВПа БуФ»

Після приголосних цієї фрази перед Я,Ю,Є,Ї пишемо апостроф (*сім'я, п'ятниця, зв'язати, п'ю, б'ю*). Але: *свято, морквяний, мавпячий, цвях*.

НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

«Де Ти З'їСи Цю ЧаШу ЖиРу»

Правило «дев'ятки»: в іншомовних словах після приголосних цієї фрази – Д,Т,З,С,Ц,Ч,Ш,Ж,Р – пишемо голосну И, а не І (*директор, таксист, режим*).

НАПИСАННЯ ПРЕФІКСІВ С-,З-

«КаФе «ПТаХ»» або «Коля Приніс Хворій Тетянці
Фрукти»

Перед К,П,Т,Ф,Х завжди пишемо префікс С-, а не З- (*схопити, сфотографувати, стерти*).

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ

«Буде ГоЖе ГеДЗю у ДЖаЗі» (Дзвінкі приголосні звуки).
«ЦаП ХоЧе ФіСТаШКи» (Глухі приголосні).

ВІДМІНКИ

«На Родини Для Зими Осінь Мостить Килими» (*Називний, Родовий, Давальний, Знахідний, Орудний, Місцевий, Кличний відмінки*).

УРОКИ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

Яке прекрасне рідне слово!
Воно – не світ, а всі світи.
Володимир Сосюра

МОЯ БАТЬКІВЩИНА РЕСПУБЛІКА МОЛДОВА І РІДНА УКРАЇНСЬКА МОВА

Мова і мовлення

- 1.** Виразно прочитай вірш Г. Рогової «Слово українське». Знайди слова, якими автор передає красу рідної мови. Визнач ідею (головну думку) твору.

Діамант-росою в травах українських
Висіялось слово до світанку близько.
Піднялося сонце, ті скарби зібрало
І в чарівний розцвіт райдугу скувало.

П'є райдуга роси на лугах подільських
Й за Дністер відносить слово українське.
У коштовні краплі зіллється веселка –
До криниць потрапить, поповнить джерела.

А дівча, як рожу, нап'ється з кринички,
Отримає Божу іскру поетичну.
На землі Молдови рід наш український
Наспівної мови збагатить скарбниці.

- Прокоментуй останнє речення вірша. Як ти розумієш його?
- Утвори речення про українську мову. Використай подані або самостійно дібрані означення й порівняння.

Співуча, мелодійна, барвінкова, дзвінка, багата; завжди нова, як подих вітру; мила серцю, як світанкова зоря; квітуча, як весняний сад.

- Прочитай та запам'ятай їх. Використовуй у своєму мовленні.

- 2.** Продовж твердження власними висловлюваннями.

Мова необхідна людям, щоб...

- Чи можливе мовлення без знання мови? Чи може розвиватися мова, не спираючись на мовлення. Поясни.

- 3.** Склади прислів'я, дібравши з довідки пропущені частини. Запиши їх. Поясни зміст кожного з них.

1. Птицю пізнати по пір'ю, а людину 2. Від теплого слова і лід
3. Як привітаєшся, так і 4. Багато знай, та... 5. Що на думці, те й 6. Мудре слово ... відчиняє. 7. Слово до слова ... 8. На те людині дано розум і мову, щоб ділитися ... з іншими. (*Народна творчість*)

Довідка

Відкажуть; розмерзається; по мові; ще питай; на язиці; зложиться мова; залізні ворота; своїми думками.

- 4.** Поміркуй, хто може стати адресатом твого висловлювання, коли ти завітаєш до: музичної школи; бібліотеки; аквапарку; поліклініки; магазину; театру тощо.

- 5.** А. Прочитай оповідання вголос.

Допомогли...

Ганнуса і Марійка йшли зі школи. Якраз бабуся несла воду.

- Давайте ми вам допоможемо.
- Прошу, – сказала радо бабуся.
- Дай, я понесу, – схопилася за відро Марійка.

– Ні, я! – заперечила Ганнуса.
– Чому ти? – розсердилася Марійка.
– А чому саме ти? – запитала Ганнуса.
– Я взяла перша, – наполягає Марійка.
– Не дам, бо і я хочу, – не поступається Ганнуса.

- Давай мені...

Бабуся чекала, чекала, слухала, слухала, як дівчатка сперечаються, нарешті взяла відро і сама понесла додому. А Ганнуса з Марійкою цього навіть не помітили. Вони ще довго стояли на вулиці й сперечалися, кому з них нести відро. (*Г. Різник*)

Б. Як ти оцінюєш описану ситуацію? Підготуй розповідь на цю тему з іншим розвитком подій і з іншим закінченням. Як ти побудуєш розмову з людиною, яка переходить вулицю, і ти бажаєш запропонувати їй свою допомогу?

- Перебудуй діалог так, щоб у ньому були речення зі словами ввічливості. Запиши 5-6 реплік у зошит.

6.

Прочитай. Запиши вислови у чотири колонки, розподіливши слова *вітання, прохання, вибачення, прощання*.

На добраніч; привіт; доброго ранку; прошу до класу; повторіть, будь ласка, ще раз; передайте, будьте ласкаві, книжку; вибачте, що потурбували вас; даруйте; прошу; добрий день; до побачення; добрий вечір; на все добре; вибачте, дозвольте пройти; до зустрічі; пробачте, котра зараз година?; хай щастить; будь ласка, що ви сказали?; зачиніть, будь ласка, двері; скажіть, будьте ласкаві, коли перерва?; будь ласка, чи не могли б ви мені допомогти?; будь ласка, що б ви мені могли порадити?

Продовж розповідь (5 речень), використовуючи 3-4 словосполучення.

Одного разу ми прийшли з мамою до лікарні. Мама стояла в черзі. У коридорі були диванчик та столик. Тому мама спитала медсестру...

Види мовленнєвої діяльності

1.

Прочитай вірш. Як ти розумієш поняття «державна мова»? Чому, на твою думку, потрібно знати мову того народу, серед якого живеш? Що потрібно робити для того, щоб опанувати державну мову?

В землі віки лежала мова
І врешті вибилась на світ.
О мово, наче колискова!
Прийми мій радісний привіт.
Навік пройшла пора безславна...
Цвіти і сяй, моя державна.

(Олександр Олесь)

Запам'ятай!

Види мовленнєвої діяльності

Аудіювання	Читання	Говоріння	Письмо
------------	---------	-----------	--------

Читаємо книжку, слухаємо розповідь учителя, пишемо переказ або листа другові, розмовляємо з батьками. Це все – наша мовна діяльність, усне та письмове спілкування.

Залежно від того, де, з ким і про що ми спілкуємося, змінюється наша мовна поведінка.

- 2.** Прочитай. Дай відповіді на запитання: які є види мовленнєвої діяльності? Яка різниця між слуханням і аудіюванням? Які є форми мовлення?

Мовленнєва діяльність має чотири види: аудіювання (одночасне слухання й розуміння), читання, говоріння, письмо.

Аудіювання не можна плутати зі слуханням. Слухання – це сприймання звуків. Сприймати слухом можна не лише людське мовлення, а й будь-які звуки: шум дощу, вітру, спів пташок, гуркіт машин тощо. Аудіювання ж стосується тільки усного мовлення людини, це процес одночасного сприймання та розуміння.

Мовлення має дві форми: усну та писемну. Коли ми говоримо або слухаємо, то використовуємо усну форму мовлення, коли пишемо або читаємо – писемну.

Мовлення буває монологічне та діалогічне.

Монолог – це висловлювання однієї особи.

Діалог – розмова двох або кількох осіб. Кожен зі співрозмовників/-ниць по черзі то говорить, то слухає. Висловлювання кожного з учасників/-ниць діалогу називається **реплікою**.

- 3.** Перепиши речення, вставляючи пропущені літери в словах. Розкрий зміст речень.

Без мови немає народу, як сонця без сяйва й т..пла. (*С. Шелухін*) Батьківщ..на – це твоє рідне слово. Знай, б..режи, зб..гачуй в..лике духовне надбання свого народу – рідну українс..ку мову. (*В. Сухомлинський*) Ми з того роду, що люб..ть свою мову й Батьківщ..ну. (*Народна творчість*)

- 4.** Запиши прислів'я. Сформулюй два-три правила спілкування.

1. Менше говори – більше почуєш.
2. Треба знати, що де сказати.
3. Не кажи поганого про людину, вона скаже те ж саме й про тебе.
4. Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш.
5. Від ласкавих слів затихає гнів.

- 5.** Прочитай текст.

Читаємо книжку, слухаємо розповідь учителя, пишемо переказ або листа другу, розмовляємо з батьками. Це все – наша мовна діяльність, усне та письмове спілкування. Мовити, говорити, промовляти, висловлюватися, міркувати... Є багато слів, які передають зміст мовної діяльності. Про людину, яка майстерно володіє словом, переконливо передає свої думки, кажемо, що в неї гарна, мелодійна мова, яку можна порівняти з приємною музикою. З такою людиною хочеться говорити й говорити, бо розмова з нею збагачує інформацією, емоціями.

- Проаналізуй своє мовлення. Чи завжди воно відповідає загальноприйнятим нормам етикету? Які слова не варто вживати у спілкуванні? Чому?

- Добери і запиши прикметники, що характеризують мову людини. З трьома з них склади речення.

6. Прочитай. Про який вид мовленнєвої діяльності йдеться в кожному реченні?

1. Будь здібний до слухання, говори, добре обміркувавши відповідь. (З *Біблії*) 2. Я пишу, щоб передати іншим свої думки. (Д. Бурстин) 3. Читання – розуміння думок іншої людини. (О. Памук) 4. Люди надто багато працюють за комп'ютерами, вони забагато говорять замість того, щоб слухати й чути одне одного. (Рей Бредбері)

- До яких видів мовленнєвої діяльності ти вдавався, виконуючи вправу?
- Який вид мовленнєвої діяльності є поєднанням слухання з одночасним розумінням?
- До яких видів мовлення ти вдаєшся, працюючи за комп'ютером?

7. Перепиши. Які з прислів'їв можна вважати правилами спілкування? До чого вони закликають?

1. Що думаєш сказати, спершу обміркуй. 2. Спочатку слово зваж, а тоді скажи. 3. Ліпше промовчати, ніж сварку почати. 4. Язык перетворюється на ворога, якщо раніше розуму говорить. 5. Не соромно мовчати, як нічого сказати.

- Як ти розумієш вислів *зважити слово*?
- У яких випадках язык може перетворитися на ворога?
- До якої форми мовлення – діалогу чи монологу – ти вдаєшся частіше у спілкуванні з родиною? На уроці? Спілкуючись з однокласниками на перерві? Чому?

Літературна мова й усне (діалектне) мовлення

Літературна мова – це унормована форма мови, що обслуговує різні сфери людської діяльності: державні установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей. Вона є стандартною, має високу граматичну організацію, розвинену систему стилів. Літературна мова існує в усній і писемній формах.

1. Прочитай текст, правильно наголошуй та вимовляй слова. Подумай, яка різниця між літературною мовою та діалектним мовленням.

Чи знаєш ти, що українською мовою спілкуються не тільки в Україні? Українською мовою говорять всі українці у всьому світі. Українці, які проживають у нашій країні Республіці Молдова, також спілкуються українською мовою.

Наші бабусі та дідусі, наші батьки, ми у родинному колі або у спілкуванні з друзями використовуємо усне мовлення, яке теж є українським, належить українській мові. Це – діалектне мовлення, яке має свої особливості на різних територіях. Діалектне мовлення у межах одного села чи району науковці називають говіркою. Говірка може поєднувати слова і літературної, і діалектної мови.

На відміну від літературної, діалектна мова характеризується відсутністю писаних для неї правил.

- 2.** Добери з довідки літературні відповідники до діалектних слів.

Кукуля, качула, кочут, кокошка, плова, ляскавиця, копаниця, веселуха, жалива, зобува, пантрувати, нанашко, настільник, квасок.

Довідка

Взуття, дощ, кропива, скатертина, півень, хрещений батько, грім, лопата, зозуля, райдуга, щавель, курка, шапка, стежити.

- 3.** Прочитай слова. Випиши слова парами, в яких літературне і діалектне слова мають одне значення. Наприклад: віник і дряпак.

Горщик, веретка, ватра, килим, піч, пательня, картопля, гладущик, люстерко, сковорода, дзеркало, бараболя.

- 4.** Прочитай різні назви частини хлібини. Випиши назви, характерні для говірки твоєї місцевості.

Кусок, кусень, шмат, шматок, окраєць, цілушка, скиба, скибка, кавалок, дараба, кусман, окрай, челюстка, горбушка, шкуринка, крумка.

5. Прочитай два варіанти народної казки. Перекажи. За потреби використовуй довідку.

А. Зібралися в лісі біля вогнища на раду всі дванадцять місяців. І запросив наймолодший брат Березень найстаршого приїхати до нього в гості. Почав питати Грудень у Травня, на чому краще до Березня їхати. Травень подумав і сказав так: «Краще взяти і сани, і віз, бо може трапитися всяке». Грудень так і зробив. Побачив Березень, що Грудень їде возом, і напустив на нього таку заметіль, що їхати стало неможливо...

Б. Зійшлися в лісі біля ватри всі місяці до купи – дванадцять їх там – і там сой радили. І запросив Марець Грудня на гостину, жеби до нього приїхав. Але Грудень ся порадив Мая як до Марця на гостину приїхати. Май'го порадив так: «Бери сани і віз, бо інакше би-с до нього не доїхав». І він взяв і їде до Марця на гостину. Як ввидів Марець, же їде Грудень до нього возом, то такго пустих завірюху, што мусив стати...

Довідка

Сой – собі; жеби – щоб; 'го – його; ввидіти – побачити; же – що.

- Який варіант був більш зрозумілим? Чому? Зроби висновок про роль літературної мови.

6. Прочитай текст. Запиши інші приклади слів, спільних для української та румунської мов.

Український і молдовський народи – споконвічні сусіди. Вони пліч-о-пліч пройшли багатовікову історію, сповнену героїчних і трагічних подій. Румунська й українська мови належать до різних груп за своїм походженням. Але, взаємодіючи упродовж віків, вони впливали одна на одну. Тому в румунській мові є багато слов'янських запозичень. Згадайте хоча б такі румунські слова, як **prietenie, mamă, nevastă, mătușă, socru, a iubi** та багато інших. Більшість цих слів належать до групи лексики, тематично пов'язаної з поняттями дружби, кохання, родинних стосунків. Це вагомий лінгвістичний доказ давніх і міцних добросусідських відносин між нашими народами. (О. Могила, Н. Пашкова)

- Випиши з тексту румунські слова і добери до них відповідники з української мови. З 2-3 українськими словами склади речення.

7. Згадай і запиши діалектні слова, які зустрічаються у говірці твоєї місцевості або у твоїй родині:

криниця –
відро –

хвіртка –
огорожа –

килим –
кімната –

Звернись до бабусі чи дідуса, дізнайся, які діалектні слова вони знають.

врёмня – гарна, суха погода; бурдэй (рум. bordéi) – землянка;
 гарцаг – скандальна людина; ва́тра (рум. vǎtrǎ) – піч, вогонь;
 годéна – година, час; годжа́к (рум. hogaács) – димохід або тільки
 дря́но – погано; його верхня частина;
 ку́льчики – сережки; со́ба (рум. sóbǎ) – груба;
 пацьо́рки – намисто; шо́па (рум. șop) – добудова, комора, хлів;
 шма́тя, дра́нтя – одяг; фу́рка (рум. fúrcǎ) – вила;
 зді́бати – зустріти; ро́кія (рум. róchie) – сукня;
 каза́н – відро; милиштéука (рум. melestéu) – дерев’яна
 па́зити – пильнувати; лопатка для перемішування мамалиги.

8. Спиши речення, вставляючи потрібне слово.

1. Оксано, ... , будь ласка, лампу (уключи/увімкни). 2. Текст запи-
 сано ... (вірно/правильно). 3. ... книжки на сторінці 35 (розкрийте/
 розгорніть). 4. Поверни ручку, щоб ... двері (відкрити/відчинити). 5.
 А що там на ... сторінці (наступній/слідуючій)? 6. Ви будете ... участь
 у змаганні? (брати/приймати).

ГОВОРІ ПРАВИЛЬНО

Неправильно	Правильно
Арбуз	Кавун
Бабушка	Бабуся, бабця, бабуня
Блінчик	Млинець
Блюдечко	Тарілочка
Брюки	Штани
Бумага	Папір
Варежка	Рукавичка
Вечером	Вечері
Винуватий	Винний
Від радості	З радості
Возраст	Вік
Горбушка	Окраєць, крайчик, цілушка
Город	Місто

ТЕПЛО РІДНОГО ДОМУ

Тема й основна думка

1. А. Прочитай прислів'я і поясни їх зміст.

1. Заторохтіла сорока, наче діжка з горохом. 2. Не ми слова, говори просто. 3. Спочатку подумай, а потім говори. 4. Бесіди багато, а розуму мало. 5. На городі бузина, а в Києві дядько.

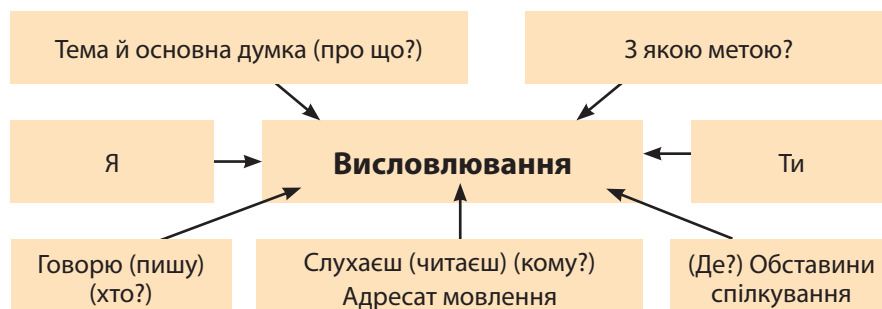
Б. Які правила мовлення можна сформулювати на їх основі?

- Користуючись таблицею, розкажи про основні вимоги до мовлення.

Вимоги до мовлення	
Змістовність	Потрібно підпорядковувати висловлювання заздалегідь визначеній темі й основній думці
Точність	Слова необхідно використовувати відповідно до їх значення
Послідовність	Думки потрібно викладати чітко й послідовно
Логічність	Думки варто викладати упорядковано
Доречність	Слід враховувати ситуацію спілкування, гармонійно поєднувати слова, речення
Правильність	Потрібно відповідно добирати, вимовляти та писати слова; грамотно будувати речення і розставляти розділові знаки
Виразність	Необхідно добирати слова та будувати речення так, щоб якнайкраще передати думку
Багатство	Потрібно вживати різноманітні слова й речення, не повторювати тих самих слів

2. Щоб побудувати висловлювання та вдосконалити його зміст, скористайся запитаннями *що хочу сказати? (тема висловлювання), для чого? (мета висловлювання).*

Опрацюй схему, яка допоможе у створенні висловлювань різних видів відповідно до мовленнєвих ситуацій.

3. А. Утвори прикметники чоловічого і жіночого роду від іменників. Запиши утворені слова.

Чуйність – байдужість –

Б. Прочитай приказки. *Моя хата скраю. А там хоч трава не росте.* Про кого так кажуть? Сформулюй основну думку приказок, використовуючи утворені прикметники.

- Чи легко жити серед байдужих людей? Чи можна від них очікувати допомоги, співчуття, поради, підтримки? Чи розділить така людина твою радість, твоє горе?
- Розкажи, хто до тебе завжди чуйний, уважний, хвилюється за тебе, вболіває, радіє твоїм радощам і успіхам.

4. А. Розглянь малюнок. Чому, на твою думку, дівчинка плаче?

Б. Прочитай оповідання.

Наш тато одужав

Зустріла Катруся на подвір'ї двох своїх однокласників і поділилася радістю:
– Наш тато одужав.

Петро й Гриць подивилися на Катрусю, знизали плечима і, нічого не сказавши, побігли ганяти м'яч. Катруся підійшла до дівчаток.

– Наш тато одужав, – сказала вона й засіяла на радощах.

Одна з них – Ніна – здивовано спитала:

– Ну то й що?..

Катруся відчула, як до горла підкотилася грудка, і їй стало важко дихати. Вона відійшла до самотньої тополі та гірко заплакала.

(За В. Сухомлинським)

- Визнач тему й основну думку (ідею) оповідання.
 - Що так образило Катрусю? Чому вона гірко заплакала?
 - Як би ти повів себе у такій ситуації?
 - Як ти думаєш, які стосунки у родині Катрусі?
- Придумай кінцівку цього оповідання, за якою Катруся не плакала б.

5.

А. Підготуй невелике усне висловлювання (5-7 речень), в якому дай відповідь на одне із запитань. Розпочни роботу з визначення теми й основної думки майбутнього висловлювання. Намагайся додержувати вимог до мовлення.

1. Як у твоїй сім'ї проходять вихідні?
2. Які телевізійні передачі ви любите дивитися всією сім'єю і чому?
3. Хто для тебе є кращим радником у сім'ї?

Б. Послухай висловлювання товариша. Прокоментуй за планом:

1. Як розкрито тему? (Повно, частково, не розкрито).
2. Чи потрібно щось уточнити, доповнити?
3. Чи наявні вступ і висновок?
4. Наскільки переконливим було висловлювання?
5. Загальне враження від висловлювання.

Запам'ятай!

Коментар висловлювання товариша має бути тактовним, делікатним, щоб не образити друга, а допомогти йому уникнути помилок, сприяти розвитку його вмінь будувати висловлювання.

6.

Введи у речення словосполучення, використовуючи прийменники. Запиши зв'язне висловлювання. Визнач його тему.

Найдорощчі люди, ласкава мама, сильні руки батька, досягнення брата, дідусеве повчання.

7.

Прочитай текст. Визнач тему й основну думку висловлювання. Спиши, вставляючи пропущені букви.

В Україні вірили, що л..лека приносить щастя оселі, біля якої він збудував гніздо. Господаря тієї оселі шанували в с..лі. Якщо ж хтось поруїнує л. .лече гніздо, у родині могла статися біда. Тому гнізда л..лек б..регли й охороняли. Л. лека має ч..мало народних назв. У різних місцевостях цей птах відомий як чорногуз, бусол, в..селик. Влучні й лагідні назви засвідчують любов українців до птах. (З журналу)

- Із кожного речення випиши словосполучення, які відображають головну думку висловлювання.

Діалог. Складання діалогів

- 1.** Прочитай крилаті вислови, в яких узагальнено народні погляди на культуру спілкування. Які правила спілкування можна сформулювати на їх основі?

1. Що маєш казати – наперед обміркуй. 2. Не хочеш почути поганих і дурних слів – не кажи їх сам. 3. Умій вчасно сказати і вчасно замовкнути. 4. Умій говорити – умій і слухати. 5. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.

- Поясни, чому їх потрібно дотримуватися.

- 2.** Прочитай, що треба взяти до уваги перед тим, як вступити в спілкування.

Запам'ятай!

Спілкування є важливим складником культури людини.
Спілкування може бути монологічним і діалогічним.

Монолог – це висловлення однієї особи.

Діалог – це розмова двох осіб. Висловлення кожного з учасників діалогу називають **реплікою**.

На письмі кожен репліку пишемо з нового рядка. Перед нею ставимо тире.

- 3.** Спиши. Розстав розділові знаки в діалозі:

Мамо тато До нас колядники йдуть закричали діти
Дядьку пустіть козу в хату
Холоду напустите Та й хата маленька
Та й наша коза маленька – у щілинку влізе
То заходьте

4.

А. Розіграйте діалоги:

1.

- Хай, Міха!
- Хай, Ксю!
- Як твоє нічо?
- Окей. Твої?
- Теж респект.
- Пока. Старим – привіт.
- Бай!

2.

- Доброго дня, Михайле!
- Привіт, Оксанко!
- Як у тебе справи?
- Добре! А в тебе?
- Теж непогано.
- Радий був тебе бачити.
- Передавай ві мене вітання батькам. До побачення.
- Щастя тобі.

Б. Який діалог приємніше чути? Чому? Що можна сказати про співрозмовників?

5.

Важливою умовою для створення діалогу є правила його ведення. Ознайомся з ними.

Запам'ятай!

ЯК ВЕСТИ ДІАЛОГ

(Пам'ятка)

- Дотримуйся теми спілкування.
- Використовуй репліки для стимулювання, підтримання діалогу, формули мовленнєвого етикету.
- Чітко став запитання, зрозуміло висловлюйся, будь небагатослівним.
- Репліки діалогу повинні бути послідовними, доречними, грамотно оформленими. Говори чітко, конкретно, грамотно.
- Додержуйся правил спілкування:
 - не перебивай співрозмовника;
 - заохочуй його висловити власну думку;
 - зацікавлено і доброзичливо вислуховуй його;
 - говори ввічливо, до старших звертайся на Ви.
- Учись уважно слухати співрозмовника. Чим уважніше ти слухатимеш, тим приємніше буде людям з тобою розмовляти.
- Не намагайся говорити голосніше від співрозмовника.
- Розмовляючи, дивись на співрозмовника.

6.

Пригадайте народну казку «Пан Коцький». Складіть і розіграйте діалог (5-6 реплік) за одним з початків.

Коли це приходить до кота лисичка та й питає його:

Стали звірі думати, як би побачити пана Коцького, – та й кажуть:

Прибіг заєць до лисиччиної нори і каже:

Прибігає зайчик назад та й хвалиться:

7.

Прочитайте вірш-діалог. Слідкуйте за інтонацією. З'ясуйте, хто бере участь у діалозі.

Найкраща іграшка

Не вгадать тобі нізачо,
Котра з іграшок найкраща!
– Знаю!
– Трактор заводний!
– Зовсім ні.
– Електрична залізниця!
– Помилвся.
– Ну, тоді це – пароплав!
– Не вгадав.
– Зрозуміло: це – літак!
– Знов не так.
Добре, відповідь я дам:
та, яку зробив ти САМ!

(А. Костецький)

- Відомо, що діалог відбувається за певної ситуації. Яку ситуацію можна уявити, прочитавши діалог?

8.

Прочитай. Уяви себе свідком такої розмови вранці.

- Доброго ранку, синочку. Ти вже встав?
- Встав, встав. А тобі що?
- Як тобі спалося? Що снилося?
- Ну чого причепилася з самого ранку?
- Та я ж нічого, мій хороший. Іди, синку, снідати.
- Дай спокій! Я ще маю час. Не поспішаю.

- Чи сподобалась тобі ця розмова? Чому?
- Як ти зустрічаєш ранок?

9.

Гра «Хто кмітливіший?».

Із «розсипаних слів» якомога швидше складіть і запишіть народні прислів'я.

1. Приятелів, лагідні, слова, ворогів, а, роблять, слова, гострі.
 2. Людину, і, може, може врятувати, слово, слово вбити.
 3. Слухав, а один язик, щоб багато, чоловік має, щоб менше, два вуха, говорив.
- Прокоментуйте зміст складених прислів'їв.
 - Підкресліть головні члени речення.

10.

Вибери одну з тем спілкування. Зі слів кожного рядка склади репліки, щоб вийшов діалог. Запиши його.

1. а) Тобі, вчора, я, телефонував. Ти, був, де;
б) у, зоопарк, батьками, я, ходив, з;
в) ти, бачив, звірів, яких;
г) вовка, і, тигра, ведмедя, лисицю;
д) там, а, був, слон;
е) було, слона, не. Зоопарк, обов'язково, ти, відвідай;
2. а) Тебе, рада, я, бачити;
б) теж, я;
в) з, вітаю, народження, днем, тебе;
г) спасибі;
д) здоров'я, і оцінок, зичу, гарних, тобі;
е) що, рада, пам'ятаєш, ти. За, увагу, вдячна, тобі.
3. а) Тебе, зустріти, радий;
б) бачити, радий, я, теж, тебе;
в) довго, ти, хворів. Здоров'я, як, твоє;
г) добре, я, відчуваюся;
д) допомоги, звертайся, потребуєш, якщо;
е) мені, з, допоможи, математики, будь ласка;
є) допомогти, радий, завжди, тобі.

11. Прочитай вірш «Ввічливість».

До смаку усім сніданок
З привітанням «Добрий ранок».
Щиро скажеш ти «Привіт» –
усміхнеться цілий світ.
Слово «дякую», мій друже,
свідчить, що ти ґречний¹ дуже.
«Вибачте» – магічне слово, –
скрасить ввічливу розмову.
Якщо дружиш ти з «будь ласка»,
То життя неначе казка.
«На добраніч» у розмові
сни дарує кольорові.
Між людьми завжди в пошані
ті, хто ґречні і слухняні.

(Леся Вознюк)

- Які слова ввічливості ти почув? Випиши їх у зошит.
- Чого вчить цей вірш?

¹ґречний – шанобливо ввічливий у поведженні з людьми; чемний

Пряма мова

Поміркуй, чому пряму мову називають «прямою». Зроби висновок.

Запам'ятай!

Пряма мова – чужа мова, передана дослівно від імені того, кому вона належить.

Слова автора – слова, що вказують, кому належить пряма мова і як вона висловлена.

Пряму мову і слова автора вимовляють з різною інтонацією.

В усному мовленні пряму мову вимовляємо повільніше й вищим тоном, ніж слова автора. Слова автора після прямої мови читаємо швидше й трохи зниженим голосом. Між словами автора й прямою мовою робимо паузу.

1. А. Прочитай казку. Добери заголовок.

Про існування країни «Пунктуація» ви знаєте ще з початкових класів. Цю країну населяють такі знаки: кома, тире, двокрапка, знак питання, знак оклику.

І сьогодні на вас чекає цікава подорож у країну «Пунктуація», де проживають незнайомі мешканці.

Жителі країни «Пунктуація» дуже дружні та доброзичливі, вони люблять ходити один до одного в гості.

Одного разу правдива *Пряма мова* запросила на свій день народження друзів. Підійшли друзі до паркану і зупинилися. Хто перший привітає *Пряму мову*? Як встановити чергу? Адже кожен з гостей має свій характер!

Першою пішла *Кома*, тому що вона була найкращою подругою!

Далі протиснулося довге *Тире*.

Слова автора, як справжні джентльмени, зайшли останніми. Сіли друзі за святковий стіл ось так:

«П», – а.

Тоді вони помітили, що запізнилася пані *Двокрапка*. *Слова автора* відчинили двері й довелося їм сісти так:

А: «П».

З того часу друзі завжди так шикуються.

Б. Прокоментуй розділові знаки при прямій мові.

Слова автора можуть стояти:

а) перед прямою мовою:

А: «П».

Почув про його біду Травень і каже: «Березень у нас примхливий, перемінливий».

б) після прямої мови:

«П», – а.

«Підожду, може хто надїде та дасть мені яку раду», – думав Василько, поглядаючи на дорогу.

2. Перебудуй прості речення у речення з прямою мовою.

Добери з довідки прислів'я, яке за змістом відповідало б словам дідуся, і запиши їх реченнями з прямою мовою. Постав розділові знаки і поясни їх.

Якось малий Петрусь прийшов до дідуся на пасіку і почав кидати у вулик дрібні камінці. Бджоли вилетіли й покусали його.

... сказав дідусь Петрусеві. Після цього хлопчик більше ніколи не драгував бджіл.

Довідка

Що посієш, те й пожнеш.
Як гукнеш, так і відгукнеться.
Наука не йде до бука.
Купив біду за свої гроші.

Посварились якось ноги, руки, рот і очі. Що з того вийшло? Як ноги не схотіли ходити, а очі дивитися, руки працювати, рот їсти – усе тіло почало слабнути й сохнути. Тоді всі зрозуміли, що нерозумно сваритися, і вони взялися разом до праці. Правду кажуть старі люди...

Довідка

Згода дім будує, а незгода руйнує.
Берись дружно – не буде сутужно.
В товаристві лад – усяк тому рад.

3. Перебудуй складні речення на речення з прямою мовою і словами автора. Слова автора став то перед прямою мовою, то після неї. Запиши, правильно вживаючи розділові знаки.

Зразок:

1. Давня мудрість учить, що не потрібно робити іншому того, чого не хочеш, щоб робили тобі.

Давня мудрість учить: «Не роби іншому того, чого не хочеш, щоб робили тобі».

А: «П».

«Не роби іншому того, чого не хочеш, щоб робили тобі», – вчить давня мудрість.

«П», – а.

1. У кожній родині змалечку казали дитині, щоб вона не кидалася хлібом, він – святий.
2. Мама сказала, щоб я виконував домашнє завдання.
3. Батько попросив сина, щоб той допоміг матері.

4. Закінч речення. Запиши. Розстав розділові знаки.

1. Я дуже люблю кататися ... 2. Він сказав ... 3. Я почув ... 4. ... говорять учні. 5. ... розповідає Саша.

5. Склади речення-мудрість про своє спілкування з батьками. Запиши його з використанням прямої мови та слів автора.

Наприклад: «Ніколи не перебивай у розмові своїх батьків», – вчила бабуся.

A: «Π». «Π», – a.

A: «П?» «П?» – а.

A: «Π!» «Π!» – а.

6. Прочитай речення. Усно заміни їх на речення з непрямою мовою.

- 1) Один стародавній філософ пояснював: «Людина має слухати вдвічі більше, ніж говорити». 2) Мудрець наполягав: «Краще слухати, ніж говорити». 3) Дейл Карнегі пропонує: «Будь уважним слухачем з початку і до кінця розмови». 4) Прислів'я вчить: «Без сім'ї й без роду – хоч з мосту та в воду». 5) Народна мудрість каже: «Любов до батьків – основа всіх добродієностей». 6) Тато завжди наголошує: «Дружна сім'я гори зрушить». 7) В народі говорять: «Батьків шануй – вівік не загинеш».

7. А. Прочитай текст мовчки. Перекажи прочитане. З'ясуй тему та головну думку тексту.

У батька було два сини. Коли вони вирости й могли вже тримати в руках заступ, батько сказав їм: «Беріть заступи, підемо копати поле». Копають вони й копають, і видалася праця братам важкою і незрозумілою. «Для чого ми копаємо? І взагалі, для чого ми живемо на світі?» – питають вони. Батько й каже синам: «Бачите цю велику гору?». І показав рукою на величезну гору, вершина якої вкрилася хмарами.

«Бачимо», – відповіли сини. «У цій горі – Золоте Зернятко Істини. Можливо, десь у глибині, можливо, на поверхні – ніхто не знає. Кажуть люди: хто знайде це Зернятко, той зрозуміє, для чого людина живе на світі, для чого працює, для чого копає землю і сіє хліб, споруджує будинки і думає про зірки. Ідіть, сини, шукайте Золоте Зернятко Істини», – сказав батько.

(Народна творчість)

Б. Знайди речення з прямою мовою. Зверни увагу на їх будову. Випиши з легенди чотири речення з прямою мовою й словами автора. Поясни уживання розділових знаків.

В. Доберіть речення відповідно до поданих схем.

1) А: «П».

3) «П?» – а.

2) А: «П?».

4) «П», – а.

8.

Перевірте один одного.

1. Розмова двох осіб це –
2. Розмова декількох осіб одночасно без вказівки на автора це –
3. Перед реплікою ставиться
4. Пряма мова завжди береться в
5. Після слів автора перед прямою мовою ставиться
6. Кожна репліка починається з нового
7. Пряма мова завжди пишеться з
8. Після прямої мови перед словами автора ставиться

Текст. Його ознаки. Заголовок

1.

Прочитай дві групи речень. У якій групі вони більш логічні, послідовні? Визнач тему та головну думку. Придумай заголовки.

І. Скільки складено пісень, що оспівують материнську любов! Мама завжди прийме тебе таким, який ти є. Він говорив, що його мама краща, ніж моя. Мама повністю віддає мені свою любов. Поки наші батьки живі, ми можемо бути впевнені, що нас люблять. Мама завжди допомагає мені з уроками, грає зі мною, піклується про мене, лікує мене.

ІІ. Слово «мама» росте разом з нами тихо, як тихо ростуть дерева, сходить сонце, розцвітає квітка, як гладить дитину по голівці рідна рука. І так само воно тихо приходить на уста – промінцем маминої усмішки і ласкавістю її очей, листочком вишні, пелюсткою квітки і радістю веселки, теплою лагідністю руки і вечірньою молитвою. (За Я. Гояном)

2.

Ознайомся з таблицею. Проілюструй кожне положення прикладами з наведеного у вправі 1 тексту.

Пригадай!

Текст – це група речень, об'єднаних між собою спільним змістом і розташованих у потрібній для розкриття теми послідовності. У тексті кожне наступне речення розвиває думку, висловлену в попередньому. Пов'язуються речення в текст повторенням тих самих слів, уживанням займенників, сполучників тощо. Заголовок тексту стисло передає його тему або головну думку.

Істотні ознаки тексту:

- наявність теми й основної думки
- наявність двох і більше речень
- пов'язаність речень за змістом
- послідовність та завершеність викладу
- граматичний зв'язок між реченнями

3. Прочитай текст, інтонацією поділяючи його на речення.

Край села стояла невелика хата вона була затишна і біла вузька і втоптана стежка вела від порога до глибокої криниці вода в ній була завжди студена і прозора понад стежкою росли пахучі квіти із хати вийшла молода струнка дівчина у довгій косі червоніла стрічка з вишитої сорочки сміялися голубі незабудки дівчина набрала холодної води і пішла в хату.

- Спиши текст. Розподіли його на речення, розстав розділові знаки.
- У кожному реченні виділи граматичну основу (підмет і присудок).
- Поясни, як пов'язані речення в тексті. Добери заголовок.

4. Запиши речення у такій послідовності, щоб утворився зв'язний текст. Добери до нього заголовок. Сформулуй тему і основну думку тексту.

Він зупинився біля дівчинки, ніби благав про допомогу. Це трапилося влітку. У лелеки було перебите крило. Птах ішов прямо до неї. Марійка збирала лікарські рослини. Дівчинка зрозуміла, що треба віднести лелеку до лікарні. Раптом вона побачила лелеку.

5. А. Прочитай текст. Сформулуй тему та основну думку. Добери заголовок.

Відоме прислів'я «Що посієш – те й пожнеш» уживають у різних ситуаціях. Воно стосується не тільки людської праці: зробиш щось – і тоді щось матимеш. Якщо вдуматись у зміст прислів'я, то цю думку можна перенести й на людські стосунки.

Посієш щось лихе, недобре – таке й збереш. Це будуть гіркі плоди з твоєї життєвої ниви. Нерідко можна бачити, що людину, яка комусь бажає зла, лихословить, обманює, не сприймають, оминають, не хочуть з нею спілкуватися.

І навпаки. Коли людина щира, доброзичлива, чемна, то вона зі своєї «ниви» збирає добрий урожай: взаємність та пошану інших. Добро породжує добро, а зло роз'єднує людей, руйнує їхні душі.

Б. Випиши речення, без якого текст буде незавершеним. Аргументуй свій вибір.

6. Прочитай уривок учнівського твору. Дай відповідь на такі запитання:

- На яку тему написана замітка?
- Як замітка побудована?
- Які засоби зв'язку в цьому тексті?
- Яка основна думка замітки?
- Чи відповідає заголовок її змісту?

Дідусева наука

Тривалий час я вважав мого дідуся, який живе в селі, чарівником, адже він знав безліч цікавих речей, умів передбачати погоду, розмовляв з рослинами і тваринами. Якось у лісі він підвів мене до мурашника і сказав, що ці маленькі створіння краще за барометр передбачають зміну погоди. На небі жодної хмаринки, але мурахи позакривали ходи у свій будинок – отже, скоро буде дощ.

І справді, за годину на сонце насунулася темна хмара і почалася справжня злива.

Якось я прочитав в енциклопедії, що ластівки перед дощем літають низько, адже, мовляв, холодне повітря прибиває дрібних комашок до землі. Дідусь тільки засміявся і сказав, що комахи не туляться до холодної землі, а піднімаються з теплим повітрям угору. І дійсно, якось одного спекотного дня я помітив, що ластівки шугають високо, а деякий час по тому пішов літній дрібний дощик. Виявляється, життєва мудрість мого дідуся перевершила знання деяких учених.

Я з нетерпінням чекаю літніх канікул, щоб поїхати до дідуся, який цілих три місяці розповідатиме мені про те, що знає сам.

7. Прочитай заголовки текстів. Розподіли їх на дві частини: 1 – ті, що визначають тему тексту, 2 – основну думку висловлювання. Свій вибір аргументуй.

- 1) Мій улюблений мультфільм. – Мультфільм «Жив-був пес».
- 2) Як Валентин допоміг Євгенові. – Справжній друг.
- 3) Цікава подорож. – Подорож до столиці.
- 4) Свято Нового року. – Улюблене всенародне свято Нового року.
- 5) Перший раз на ковзанах. – Невдале катання.

8. Склади усну зв'язну розповідь (6-7 речень) на тему: «Мудрі батькові (маміні) поради».

Поділ тексту на частини. Простий план тексту

Запам'ятай!

Темі тексту автор розкриває поступово: він переходить від однієї частини теми до іншої.

У тексті є зачин (вступ), основна частина й кінцівка.

Зачин готує нас до сприйняття того, про що йтиметься в тексті. В **основній частині** розкривають зміст тексту. **Кінцівка** – це підсумок усього сказаного.

Частина загальної теми тексту називається **мікротемою**.

Мікротемі розкривають кілька речень тексту. З поміж цих кількох речень завжди є найбільш значуще (тематичне). Саме в цьому реченні сформульовано мікротему тексту.

У мікротемах є слова, які мають істотне смислове навантаження. Такі слова називають **ключовими**.

Щоб виділити в змісті тексту найбільш важливе і зазначити послідовність викладу думок, складають **план**. Мікротеми тексту – це пункти його плану.

Частина тексту, об'єднана однією мікротемою, називається **абзацом**. Поділ тексту на абзаци здійснюється для того, щоб було легше сприймати весь текст. Кожен абзац пишуть з нового рядка.

- 1.** Прочитай висловлювання. Чи є вони текстом? Свою думку доведи. Розглянь зразок складання плану до тексту.

	План
Узяв якось господар пилку, сокиру й лопату та пішов викорчувувати стару сливу, що росла на його обійсті. На верхівці сливи сиділа пташка і співала. Червоними грудьми повернулася вона до сонечка. Йому виспівувала пташина свою пісню. А серед листя вовтузилася ще одна пташка. Ця вже робила гніздечко. Хіба можна було знищити дерево? Куди там рубати й корчувати, коли від тих щигликів та їхніх пісень стара слива ніби помолодшала! Господар повернувся і пішов ховати пилку й сокиру. А пташка ніби це зрозуміла й почала співати ще дзвінкіше. (За В. Перепелюком)	1. Господар пішов викорчувувати стару сливу. 2. На верхівці сливи співала пташка. 3. Друга пташка робила гніздечко. 4. Хіба можна знищити дерево? 5. Господар пішов ховати пилку й сокиру.

- А. Визнач головну думку тексту. Добери заголовок, який передавав би цю головну думку.
 Б. Випиши ключові слова. Свій вибір обґрунтуй. Якими частинами мови вони є?
 В. Перекажи усно текст за планом.

2.

А. Прочитай текст, визнач його тему. В яких словах висловлено основну думку? Випиши їх. Що відображає заголовок до тексту – тему чи основну думку? Чого навчає цей текст?

Цвіркун

Легенда

Ріс собі хлопчик, якого дуже любили люди, бо вмів він співати, як ніхто на світі. Вечорами, після денної роботи, коли можна було трохи відпочити, сходилися старі й малі послухати пісню. Кожен, хто хоч раз чув той спів, ніби набирив у груди сили й снаги¹, ніби пив живу воду з цілющого джерела. Співав хлопець про сонце, про квіти, трави, про землю. *І кожна його пісня славилась рідний край.* Ті пісні складав хлопчина сам. А коли в нього питали, як це йому вдається, відповідав, що все те від квітів, дерев, води, птахів та звірів.

Якось прийшло в цей край лихо. *Про співучого хлопчика почули злі вороги і вирішили викрасти його.* Темної ночі, коли він слухав пісню місячного сяйва, щоби потім переспівати її людям, схопили вони його і понесли у свої землі. Володар тієї країни хотів мати співучого раба. Та хлопець йому не співав. Просили його – мовчав, били – мовчав.

Тільки одного разу, змучений украй², завів він тужливу пісню. Від тої пісні німіли люди, а каміння плакало. Була вона про розлуку з рідною стороною. Злий володар наказав повернути хлопця додому, і, якщо він там співатиме, убити. *Тільки ступив хлопчик на рідну землю, одразу в нього вирвалася пісня.* Котрийсь із ворогів замахнувся шаблюкою, щоб виконати наказ володаря, але хлопця враз не стало. Лише в зелену траву плигнув маленький жвавий цвіркун.

Відтоді й повелися на нашій землі цвіркуни. Їхні пісні славлять рідну землю. *А хто понад усе любить Батьківщину, той чує в піснях маленького цвіркуна славу про красу нашої землі.*

Снага¹ – енергія, бажання, прагнення

Змучений украй² – дуже стомлений

Б. 1. Визнач і сформулюй мікротеми тексту (пункти плану). План запиши.

2. Доведи, що виділені в тексті речення є тематичними.

3. Які слова в мікротемах є ключовими?

Запам'ятай!

Як скласти простий план тексту:

1. Уважно прочитай текст.
2. Визнач тему й основну думку тексту.
3. Визнач мікротеми, стисло й чітко їх сформулюй. Це і є пункти плану.
4. Склавши план, перевір, чи розкриває він зміст усього тексту, чи зв'язані пункти плану за змістом.

3.

Склади прислів'я із частин. Випиши те, яке найбільш відповідає основній думці прочитаного тексту. Прокоментуй.

1. Від батьківщини віє теплом,	• і сонце яскравіше світить.
2. Як будеш рідної землі триматися,	• від чужини холодом.
3. У рідному краю	• то будеш від неї сил набиратися.

4.

Подумай і запиши, які почуття передав полонений хлопчик у своїй пісні (4-5 речень).

Переказ тексту. Текст-розповідь

Запам'ятай!

Як готуватися до переказу:

1. Прочитай уважно весь текст, визнач тему та основну думку.
 2. Визнач мікротеми тексту.
 3. Запиши тематичні речення, кожне з яких буде пунктом плану.
 4. Зроби переказ тексту спочатку на чернетці.
- Текст-розповідь складається з таких частин: початок дії, розвиток дії, завершення дії.

1.

Прочитай текст. Визнач тему та основну думку. Добери свій варіант заголовка, який відображав би основну думку тексту. Поясни, з якою метою автор розповідає цю легенду.

Легенда про Чумацький Віз¹

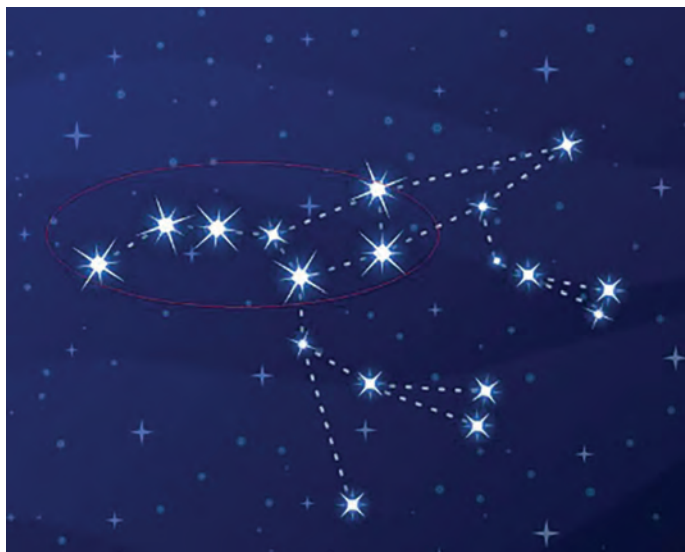
Чумацький Віз – це дівочі сльози. Старі люди розповідають таку легенду. Колись була страшна посуха. Пересохли ставки, криниці, джерела й струмки.

В однієї дівчини занедужала мати. Узяла донька глек і пішла шукати для матері води. Три дні і три ночі блукала, а таки знайшла джерело. За півдня наточила дівчина глек і побігла додому.

Уже недалеко від села її пере-
стріло семеро хворих людей. По-
чали вони благати дівчину, щоб
напоїла їх. Вона дала їм напитися.
Потім поставила глек на землю.
До нього підповзла собака. І її по-
жаліла дівчина. Напилась собака,
а глек якось перекинула.

І тоді над порожньою посуди-
ною заголосила дівчина. Сльози її
піднялися угору сімома великими
зірками. А далі пішов такий дощ,
що напоїв землю і всіх людей.

(За М. Стельмахом)

Чумацький Віз¹ – назва сузір'я, яке складається з семи зірок

- До кожного абзацу добери запитання й усно дай на них відповіді. Поміркуй, чи можна їх використати як пункти плану.
- Чи містить текст висновок? Якщо ні, то сформулюй його.
- Добери синоніми до слів *занедужати*, *благати*.
- Розташуй пункти плану відповідно до мікротем. Які з них, на твою думку, недоречні? Звірся з сусідом / сусідкою по парті.

1. Лісове джерело. 2. Дощ напоїв землю і людей. 3. Заголосила над по-
рожнім глеком дівчина. 4. Чумацький Віз – це дівочі сльози. 5. І собаку
пожаліла дівчина. 6. Дівчина напоїла семеро хворих. 7. Дівчина шукає води
для хворої матері. 8. Страшна посуха.

2.

Напиши докладний переказ за планом.

Запам'ятай!

Висловлювання є розповіддю, якщо воно відповідає таким ознакам:

- Йдеться про кілька подій або дій, виконаних особою або предметом (або кількома особами чи предметами).
- Дії виконуються послідовно, одна за одною.
- До висловлювання в цілому можна поставити питання *що відбулося?*

ДОБРО І КРАСА – ОСНОВА ЖИТТЯ НА ЗЕМЛІ

Поняття про стилі мовлення

1.

Прочитай. Визнач тему кожного уривка. Який уривок узятो з підручника, який – з художнього твору? Чому ти так думаєш?

1. Уся переплетена золотими нитками сонця, на високому гінкому стебельці росла лугова цариця – ромашка. Це, мабуть, була найпрекрасніша у світі квіточка: рівна, висока, з сумно нахиленою набік яскраво-жовтою, в білих ніжних прозорих пелюсточках голівкою.

2. Крайові квітки кошиків ромашки білі, а серединні – трубчасті – жовті. Ромашка має опукле квітколоже, усередині порожнє. Квітка розташована на високому стеблі.

Запам'ятай!

За різних умов спілкування про те саме ми говоримо чи пишемо по-різному, тобто використовуємо різні **стилі мовлення**. Кожен зі стилів має свої особливості: своєрідні слова, будову речень тощо. Наприклад, слова в переносному значенні найчастіше вживають у художньому стилі мовлення. Стилi мовлення вивчає розділ науки про мову, який називають **стилістикою**.

2.

Розглянь таблицю. Розкажи про особливості одного зі стилів мовлення (за вибором). Чи часто доводиться тобі його використовувати?

Назва стилю	Сфера вживання	Основні види	Загальні ознаки
Розмовний	Побут, сімейні, дружні стосунки	Розмова на побутові теми, лист до близької людини	Невимушеність, жвавість бесіди, вияв авторського ставлення
Науковий	Наука, техніка, освіта	Наукова стаття, лекція, відповідь на уроці	Чіткість, точність, послідовність
Художній	Художня література	Оповідання, повість, казка, вірш	Образність, емоційність

Зверни увагу! Крім зазначених у таблиці, ще є **офіційно-діловий** та **публіцистичний** стилі мовлення.

3.

Перепиши лише ті речення, в яких є слова, ужиті в переносному значенні. Поясни це значення.

1. Удень і ввечері небо буде безхмарним. Без опадів. (*Із прогнозу погоди*) 2. Згасає день за синіми лісами. **Пливуть** рожеві хмари небесами. (*Д. Загул*) 3. А хмари бігли, хмари бігли і спотикалися об грім. (*Л. Костенко*) 4. Нічний дрібний дощ до ранку закінчився. Проте у другій половині дня він відновиться. (*Із прогнозу погоди*) 5. Тьохнула перша дощина. **Защебетало** дощем. (*Б. Олійник*)

- В якому стилі мовлення слова в переносному значенні вживаються найчастіше?
- Яким вони роблять мовлення?
- У виділених словах визнач ненаголошені голосні звуки. Поясни правопис цих слів.

4.

Запиши речення, з'ясуй стильову приналежність кожного. Свою думку доведи.

1. З піснею, з казкою, з словом, з молитвою муза явилась моя. (*Г. Чупринка*) 2. Походження слова «музей» пов'язане із словом «муза». У Давній Греції музеєм називали місце, що було присвячене науці, дослідженням. Слово «музика» походить також від слова «муза». (*З підручника*) 3. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової й технічної творчості. (*З Конституції Республіки Молдова*)

5.

Розглянь малюнки. Вибери стиль висловлення, доречний у кожній із зображених ситуацій спілкування. Якщо це різні стилі, то чим вони різняться? Яке спілкування відбуватиметься за неофіційних обставин?

6.

Складіть і розіграйте за особами діалог (4-6 реплік), можливий в одній із зображених ситуацій.

Розмовний, науковий, художній стилі мовлення

1. Прочитай виразно поезію С. Чернілевського «Забула внучка в баби черевички».

Забула внучка в баби черевички...
Дитячим сміхом бризнувши в зело,
За повелінням вікової звички
Перекотилось літо за село.

Махнуло рученя на бензовозі –
І курява вляглась після коліс.
А бабка все стояла на дорозі,
Хустинкою торкаючись до сліз.

І вийшли в небо зорі-жаровички,
І тихо бабка посеред села
Малесенькі дитячі черевички
У спорожнілу хату занесла.

Лягла собі. І світло не світила.
Торкнулась черевичків перед сном –
І осінь їй тихенько опустила
Горіховий листок перед вікном.

Дай відповіді на запитання:

- До якого стилю належить вірш? Доведи свою думку.
- Чим схвилював тебе цей вірш?
- Зачитай рядки, в яких автор зображує сум бабусі за внучкою, яка, від'їжджаючи, забула свої черевички.
- Поясни значення словосполучень: «літо перекотилось», «торкнулась черевичків перед сном», «курява вляглась», «вийшли в небо зорі».
- Доведи, що бабуся – це та людина, яка здатна на все заради щасливого дитячого сміху, здоров'я для своїх онуків. Відповідь доповни власними прикладами.
- Знайди у вірші слова з пестливими суфіксами. Запиши їх у зошит, виділяючи суфікси. Яку роль у вірші відіграють ці слова? Чи часто ти використовуєш такі слова в своєму мовленні?

2.

Сформулюй життєве кредо (правило), якого потрібно дотримуватись після ознайомлення з цією поезією. Запропонуй його своїм друзям.

Запам'ятай!

Той самий текст, ту саму думку люди можуть передавати по-різному. Розповідь ученого різнитиметься від розповіді письменника, а ще по-іншому розкаже це саме товариш товаришеві.

Відповідно розрізняємо стилі – **науковий, художній, розмовний**.

У науковому стилі вживають спеціальні слова – терміни (*лексичне значення, мікротема, трав'янисті рослини, засушливий період* та ін.), наводять точні дані, майже немає образних висловів.

У текстах художнього стилю багато образних висловів (*дерева простягли оголені віти; дуб стоїть, ніби могутній воїн, закутий у бронзу*), докладно описано предмети, майже немає термінів.

Розмовний стиль – це наше повсякденне спілкування між собою.

3. Прочитай тексти. Визнач, де науковий, а де художній стиль. Доведи свою думку.

Кавун – від родини гарбузових. Одно- і багаторічні трав'янисті рослини. Стебло витке, до 4 м завдовжки. Плід – гарбузина, багатонасінна, куляста, з рожевим, червоним, рідше білим м'якушем. Плоди столового кавуна – цінний харчовий дієтичний продукт, містить до 11 % цукрів, вітаміни. (За енциклопедією)

Червоний сніг

Кавуни ростуть у дідуса на баштані. Маленькими граються в землі, потім ховаються під листям. У них є хвостики. Знаєш, що вони тими хвостиками роблять? Їдять землю і п'ють дощ. Дощ у кавунах перетворюється на сніг. Солодкий червоний сніг. (С. Вангелі)

- Використовуючи шкільні підручники і власні спостереження, наведи приклади наукового, художнього та розмовного стилів. Запиши їх у зошит.

4. Прочитай речення в такій послідовності: 1) доцільні в тексті наукового стилю; 2) речення художнього стилю; 3) речення розмовного стилю.

1. Доню, завтра зі школи бігом додому, бо ж ідемо на день народження до бабуні! 2. Дай, бабусю, поцілую сивину твого волосся, теплим диханням зігрію снігом вибілені коси. 3. Необхідність збереження активного життя і здоров'я в літньому віці – одна з тем сучасних наукових досліджень.

- Поясни, чим ти керувався, розрізняючи речення наукового, художнього та розмовного стилів.
- Спиши речення зі звертанням, поясни вживання розділових знаків.

Розрізнення текстів художнього і розмовного стилів

1. Прочитай текст. Визнач, до якого стилю він належить. Доведи свою думку.

ГРУШІ З КОПАНКИ

У бабусі Марфи – дві сестри-однолітки: груша й копанка. Тоді був серпень, і спека стояла така крута, що йдеш і млієш.

– Чи не можна у вас напитися? – спитав я в бабусі, яка сиділа під грушею й вишивала сорочку.

– Якби не можна, то навіщо б я тоді отутো жила!

Коли я тяг воду, цеберка спершу глухо стукнулася боком об грушки, що плавали у воді, аж тоді набралася, а коли пив з дерев'яного кухлика, бабуся сказала так лагідненько:

– Доброго здоров'я пивши. Та в таку годину йти – хіба не підіб'єшся, як сонце аж колеться гарячим, – і усміхалася мудро, як усміхаються лише старенькі та діти.

Разом з водою я витяг з копанки і дві грушки.

– Самі, чи що, падають у воду? – спитав я.

– Котра й сама впаде, а то і я вкидаю, щоб холонули. Ось у полудень школярики йтимуть з учення, то до одної витягають, ласунці малі! Пригощайтесь в дорогу. Та ще ловить, бо гарячі вони не такі.

(За Гр. Тютюнником)

Дай відповіді на запитання:

- Для кого бабуся Марфа вкидає груші в копанку?
- Чого чекає бабуся від тих, хто ласуватиме грушами?
- Як ти розумієш вислів *Людина має робити добро*?
- Який твій вчинок можна порівняти з добрими справами бабусі Марфи?
- Сформулюй тему, основну думку тексту.
- Прочитай народний вислів. Як ти розумієш висловлену думку?

Дерево пізнають по тому, що воно родить, а людину по тому, що вона робить.

2. Склади і запиши текст (5-7 речень) про добру людину, яка вчить тебе творити добро.

3. Запиши словосполучення в такій послідовності стилів мовлення: а) розмовний; б) художній.

Спитаймо бабусю, єднальні сполучники, краплиста роса, трав'янисті рослини, пречудовий настрій, складне речення, зелене море трав, стилі мовлення, запрошення на обід, купити цукерочок, паралельні прямі, родинні почуття, ягоди зачервоніли.

4.

Прочитайте. Визначте стиль поданого уривку. Доповніть пропущені фрагменти діалогом.

На ставку

На краю села є невеликий, але досить глибокий ставок. У гарячу пору літа це справжній рай для дітей і дорослих. У селі всі знали, що в одному місці ставку купатись небезпечно, бо там на дні є якісь металеві труби. Їх уже пробували витягти, але де там... Того літа приїхав до бабусі в гості п'ятикласник Максим.

.....

Життя хлопчика вдалося врятувати. Але, хто знає, чи зможе він колись з розгону скакати у воду...

.....

5.

Склади і запиши діалог (5-7 реплік) за темою: «Моя родина – найкраща», використовуючи словосполучення.

Довідка

Дружна родина, материнська турбота, рідна домівка, мандрівка в дитинство, тепло родинного затишку, безхмарне дитинство.

6.

Прочитай текст. Визнач його стиль. Аргументуй.

Велике діло

Дядько Микола смачно навпіл розколює березові і грабові кряжі. Робить це він так: підійме над головою колуна, замахнеться, скаже «гех» – і дерево розвалюється надвое, і знову «гех» – і знову на землю летять половинки.

Я прислухаюсь до його гехання й починаю посміхатися.

– Ти чого, підпомагачу, зуби шкіриш? – дивується дядько Микола, розгойдуючи рясну, на дрібних зборках свиту.

– А чого ви за кожним разом гехаєте?

– Чого? – косує на мене чоловік очима і вусами. – Ніби ти не знаєш?

– Не знаю.

– Еге, погані твої діла.

– Погані, але не дуже... То чого?

– Без «гех» дерева не осилиш.

– Хіба?

– Не віриш – спробуй! Ставай на моє місце.

Я так і роблю: беру колуна, замахуюсь – і він застрягає в оцупку.

- А що я тобі казав? – насочуються сміхом вуса і кирпа дядька Миколи.
- «Гех» у господарстві – велике діло, на ньому усі дроворуби тримаються.
(За М. Стельмахом)

- Перекажи текст, замінюючи діалог на монолог.

Текст-опис

Пригадай!

- Які види речень за метою висловлювання тобі відомі?
- Що вони висловлюють? Наведи приклади речень кожного виду.

Запам'ятай!

Опис – висловлювання про властивості, ознаки предмета, явища, тварини чи особи, за якими ми їх розпізнаємо. Ознаками можуть бути обсяг, форма, розміри, колір, запах, смак, вік, зовнішність, характер тощо.

Опис використовують для зображення природи, місцевості, інтер'єру, для характеристики предмета, тварини, рослини, відтворення зовнішності, портрета людини.

До опису ставимо запитання: який предмет, яке явище чи яка особа?

Основні частини опису: загальне враження, окремі ознаки, деталі.

Увага! Науковий і художній описи (предмета, рослини та ін.) будують по-різному.

Науковий опис

1. Що за предмет.
2. Матеріал, з якого він зроблений.
3. Форма, розмір, колір.
4. З яких частин складається.
5. Для чого його вживають.

Художній опис

1. Загальне враження від предмета.
2. Деталі, що підтверджують це враження.
3. Ставлення до описуваного (предмета, рослини та ін.).

1.

Прочитай текст. Добери до нього заголовок. Визнач тему й основну думку. Склади план, визнач мікротеми.

Андрієва однокласниця Наталя довго хворіла. Повернулася до школи бліда, схудла, швидко втомлювалася.

Андрій розповів мамі про Наталю. Мама сказала:

– Цій дівчинці треба їсти мед і суниці. Тоді вона стане бадьорою, червонощокою... Понеси їй суниць, Андрію, ти ж учора чимало назбирав. І ще назбираєш...

Це так: Андрій дуже любить зб..рати в лісі суниці. Між з..леним листям бл..щать проти со..нця червоні ягі..ки. Вони такі с..лодкі, пахучі. Здається, усі запахи лісу поєдналися в одній маленькій ягоді. Вона подібна до черво-

ної крапельки, що застигла на стеблі. Стигли ягоди легко відриваються від стебла. Це в..лике задоволе...я – зб..рати суниці й змагатися з друзями, хто швидше наповнить свій кошик...

Андрійкові хочеться понести суниць Наталі, але чомусь соромно. Він так і сказав мамі:

– Соромно мені, не понесу...

– Чому ж тобі соромно? – здивувалася мама.

Андрій і сам не знав, чому йому соромно.

Наступного дня він усе ж таки взяв з дому пакуночок із суницями. Коли закінчились уроки, він підійшов до Наталі. Віддав їй пакуночок із суницями й тихо сказав:

– Це суниці. Ти їж, і щоки в тебе будуть червоні.

Наталя взяла пакуночок. І тут сталося дивне. Щоки її стали червоними, немов мак. Вона прошепотіла: «Дякую!..»

«Чому ж щоки в неї стали червоними? – з подивом подумав Андрій. – Вона ж іще не їла суниць...». (За В. Сухомлинським)

- Що в тексті свідчить про те, що він художній?
- Знайди фрагмент тексту, в якому є опис суниць. Перепиши цей абзац, вставляючи пропущені літери, поясни правопис.
- Як ти вважаєш, чому почервоніла Наталя?
- Чи погоджуєшся ти з думкою, що добро – основа життя на землі? Поясни чому.

2.

Перепиши речення. Встав пропущені слова. Скористуйся довідкою.

1. Довго ще тяглися за ним ...сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висохла. 2. Нечувана ... запанувала в ... царстві. 3. Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в ... аж до вечора. 4. Звірі надумали ... врочисто той день і справили при тій нагоді великий ... (за І. Франком)

Довідка

Концерт, радість, сині, фарбі, святкувати, звірячім.

- Пригадай назву казки І. Франка.
- До якої групи казок вона належить?
- Пригадай, які твори про тварин ти вивчав на уроках української та румунської літератури.
- Усно опиши Лиса Микиту, висловивши своє ставлення до нього.

3.

Підготуй опис картини К. Білокур «Богданівські яблука» за планом.

- Що зображено на передньому плані картини?
- Щоб твоє мовлення було виразним, використай синоніми до слова **картина**: *робота, твір живопису, полотно, натюрморт, пейзаж, зображення*.
- Які барви переважають на картині? Який настрій вони надають?
- Склади розповідь, використовуючи слова і вставляючи пропущені букви. Орфограми поясни.
Яблука (які?)
- за кольором: *жовті з рожевими сму..ками по боках, рожеві, червонобокі, золотисті, сонячні*.
- за розміром і формою: *круглі, продовгуваті, в..ликі*.
- за смаком і запахом: *м..дові, соло..кі, духмяні, соковиті, спілі, налиті сонцем, достиглі, запашні*.
- порівняння: *мов золотисті планети, маленькі сонечка, жовтогарячі м..ячики*.
- Яблука (що роблять?): *сміються, наливаються, сяють, визирають, пишаються, спіють, світяться, лежать, красуються, милують око*.

СВІТ МОЇХ ЗАХОПЛЕНЬ

Усний переказ тексту з елементами опису предмета у художньому стилі

Усний переказ відрізняється від письмового довільною формою викладу матеріалу. Йому властиві короткі речення, можливі повтори слів, уточнювальні вислови. В усному переказі виявляються особливості мовця.

Запам'ятай!

Як підготуватися до переказу тексту:

1. Уважно прослухай або прочитай текст.
2. Визнач тему й основну думку тексту.
3. Поясни, чому текст має таку назву.
4. Визнач мікротеми тексту.
5. Склади план.
6. Перекажи текст.

1. Прочитай текст. Який предмет у ньому описано?

Блакитний алмаз¹

У природі трапляються кольорові алмази: блакитні, рожеві, жовті. Один із блакитних алмазів пов'язують з іменем відомого мореплавця Васко да Гами.

Якось славетний мандрівник² прогулювався палубою та милувався коштовним³ каменем. Алмаз було вправлено у важкий золотий перстень. Камінь було ретельно огранено. Така обробка мала назву «троянда», алмазові вона надавала особливої краси. Блискучі грані сяяли, здавалось, що алмаз світиться з середини.

Цієї миті повз капітана проходив кок⁴, підсковзнувся та штовхнув його. Спересердя замахнувся той на матроса. Перстень зіскочив з пальця і впав в океан. Тут розігрався шторм, і капітанові ніколи було розбиратися з винуватцем прикрої події.

Через чотири роки каравели⁵ Васко да Гами знову опинилися на тому ж місці. Кок готував сніданок для команди. В одній із макрелей⁶, що спіймали матроси, він знайшов капітанів перстень!

Так, перстень був той самий! Але його колись прозора «троянда» стала блакитною! Так подіяла на алмаз морська вода за ті роки, що він лежав на океанському дні.

(За Р. Валаєвим)

Алмаз¹ – дорогоцінний камінь
Мандрівник² – подорожній
Коштовний³ – дорогоцінний
Кок⁴ – кухар на кораблі
Каравела⁵ – старовинний вітрильний корабель
Макрель⁶ – морська риба

- Визнач тему та основну думку тексту, тип і стиль мовлення.
- Зі скількох мікротем складається текст? Назви їх у порядку розміщення.
- Склади і запиши план тексту.
- Усно перекажи текст за планом.

Орієнтовний план:

1. Кольорові алмази.
2. Особлива обробка алмаза.
3. Падіння персня в океан.
4. Виявлення персня всередині макрелі через чотири роки.
5. Зміна кольору прозорого алмаза на блакитний.

Запам'ятай!

Докладний переказ потребує не дослівного відтворення тексту, а детального переказу змісту, тому не бійся вживати свої слова та робити відповідні заміни у тексті.

До переказу опису предмета з тексту не можна включати свої деталі чи передавати свої враження, проте окремі слова можна замінювати синонімами. Те, що описано словами, можна передати малюнком або фотографією.

СЛОВНИЧОК СИНОНІМІВ

Милувався – любувався
Ретельно – уважно, старанно, дбайливо
Спересердя – зозла, сердито, розгнівавшись
Прикрий – неприємний, досадний

- За бажанням, намалюй перстень.

Письмовий переказ тексту з елементами опису предмета у художньому стилі

Запам'ятай!

Як працювати над переказом

1. Прочитай (прослухай) текст повністю.
2. Розділи його на частини (абзаци).
3. Склади план у вигляді заголовків до абзаців (частин).
4. Перекажи зміст кожної частини тексту за абзацами.
5. Запиши коротко зміст тексту за планом.
6. Пиши уважно, красиво; кожну частину починай з абзацу.
7. Перевір написане.

1.

А. Прочитай текст. Як ти думаєш: його заголовок відбиває тему чи головну думку? Аргументуй.

Б. Зі скількох мікротем складається текст? Назви їх у порядку розміщення.

В. Склади і запиши план тексту.

Яблука на стовпцях

Дядько Роман викохав¹ садок. І в садку у нього справжні дива. На одній гілці яблуко сніжно-біле, а на сусідній золотаве або червонощоче. Визирають яблука з-поміж листя, сміються до сонця, наливаються, спіють.

На Спаса² дядько Роман виходить із двору з великим тугим вузлом і йде польовою стежкою. Зупинився біля межового стовпчика³ і шугає⁴ рукою в загадковий свій вузол. Звідти з'являється яблуко. Та яке! Свіже, велике, червонощоче, просто як вранішнє сонце! Барву дала йому природа – під цвіт зорі. А пахне як! Духмянощами сонця й землі дихає на нас.

Дядько Роман, помилювавшись, поклав його обережно на стовпчик і далі пішов. Ось і на другому враз спалахне жарким рум'янцем те, що виросло в його саду, набралось там сонця й краси! Так іде він – і сіра польова дорога змінюється на очак, вся наче світиться від тих яблук.

Іде дядько і вдає, що не помічає хлоп'ят, які причаїлися⁵ в бур'янах. Та як тільки він зникне за пагорбом, пастушки мчать чимдуж⁶ і на льоту хапають яскраві дарунки. Вони ніби не на дереві виросли, вони ніби з неба!

(За О. Гончаром)

Викохав¹ – випестив, дбайливо виростив

Спас² – одне з найбільших християнських свят, дохристиянське свято врожаю. У цей день у храмі святять яблука

Межовий стовпчик³ – стовпчик, що знаходиться на межі земельних ділянок.

Шугає⁴ – швидко опускає руку

Причаїлися⁵ – прикрилися, стали непомітними

Чимдуж⁶ – щодуху, дуже швидко

- Зверни увагу на написання слів *викохав, червонощоке, духмянощами, причаїлися, чимдуж, на льоту*.
- Добери синоніми до слів *спіють, стежкою, мчать, хапають*.
- За якими ознаками описано яблука? З чим вони порівнюються?

2.

За планом напиши переказ тексту. У разі потреби скористайся орієнтовним планом.

Орієнтовний план:

1. Садок дядька Романа.
2. Червонощокі яблука.
3. Прикрашені стовпчики.
4. Яскраві дарунки.

3.

Уяви, що ти був свідком описаної події. Продовж оповідання.

Усний переказ тексту з елементами опису тварини у художньому стилі

1.

Прочитай текст. Знайди в ньому зачин, основну частину і кінцівку. Визнач мікротеми.

Лисенятко

Того ранку дід сидів у шелюзі¹ над річкою – і вже за хвилю знімав із гачка чималенького підлящика². Обернувся – й очам не повірив: із шелюги вийшло лисеня й підкрадалося до риби. Напівобернувшись, він стежив, як лисеня, витягнувши довгасту мордочку, скрадливо переставляє лапки, як видовжило шию, а спину ледь-ледь опустило до землі.

Яке воно було те лисенятко? Оченята поблискували круглими тривожними горішками, а тьмяно-каштановий писок його наче посвічувався, приню-

хуючись до повітря. Лисеня вмить сподобалося й тепер дід хотів побачити тільки одне: як підкрадеться до риби, як ухопить її в зуби, як тікатиме.

Голодний маленький пройдисвіт³, витягнувши розумну мордочку із випуклими оченятами й прищуленими⁴ вухами, дивився насторожено й очікувально. Дід узяв підлящика в руку і кинув лисеняті. Воно, либонь⁵, зрозуміло, що йому дано гостинця, метнулось до риби, схопило зубами і проворно побігло у шелюгу.

(За Є. Гуцалом)

Шелюга¹ – червона верба
Підлящик² – річкова риба
Пройдисвіт³ – негідник, аферист
Прищулений⁴ – прижатий
Либонь⁵ – мабуть, здається

Пригадай!

Зверни увагу на чергування приголосних у словосполученнях *сидів у шелюзі* та *побігло у шелюгу*. Пригадай правило.

- Добери і запиши синоніми до слів: *скрадливо, ледь-ледь, метнулось*.

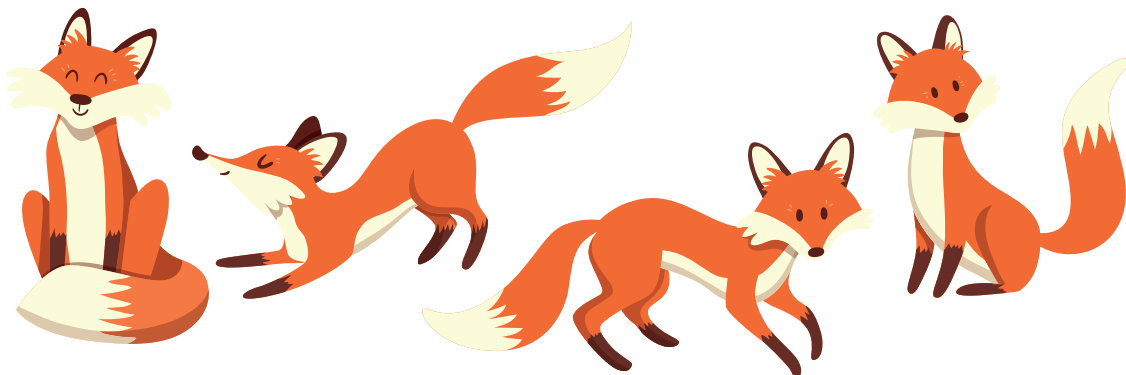
Запам'ятай написання слів: *напівобернувшись, скрадливо, видовжило, тьмяно-каштановий писок, пройдисвіт, прищуленими вухами.*

- Як ти думаєш: яке ставлення автора до тваринки? Які слова це підтверджують?
- Як описано лисеня? Які ознаки, властивості, характерні особливості тварини підкреслено?

2.

Складіть план до тексту. Перекажіть його від першої особи.

- Чи можна єдиним малюнком передати зміст усього розповідного тексту? Скільки малюнків для цього знадобиться?
- Чи можна словесний опис лисеняти передати одним малюнком? Який момент буде зображено на цьому малюнку?

Письмовий переказ з елементами опису тварини

Запам'ятай!

Як працювати над переказом:

- Прочитай уважно текст.
- Визнач тему й основну думку.
- Поділи текст на частини і дай їм заголовок.
- З'ясуй значення і правопис незрозумілих слів, розстановку розділових знаків.
- Перекажи текст за частинами.
- Пам'ятай про вимоги до мовлення.

1.

Прочитай текст. На які частини його можна поділити? Виділи мікротеми, проаналізуй, як вони взаємопов'язані.

Сенчик

Я відчинив двері на дзвінок. За дверима стояв захеканий¹ мій друг – п'ятикласник Ігор.

Ігор дуже любить тварин і пташок. Я подарував йому маленького їжачка, і хлопець приручив його так, що їжачок бігає за ним, як цуценятко. Була в нього ручна галка, що завжди сиділа в хлопця на плечах. Ще Ігор – власник голубів, що живуть у нього під ліжком.

Коли мій друг зайшов, він подав мені невелику торбинку, в якій лежала малесенька пташка. Це одна з найменших наших синичок, яка зветься голуба синиця. Але київські птахолови називають її сенчиком. Звідки пішла ця назва, не знаю, але яка ласкава, пестлива² назва!

Правда, сенчик дуже гарний. У нього тім'я і потилиця блакитно-сині, вузьенькі смужки над дзьобиком і над очима білі, вуздечка, смужки за оком і верх шиї темно-сині, животик і груди жовтуваті, хвіст і крила зеленкувато-блакитні.

Отак розцяцькований³ наш сенчик!

До того ж він меткий, непосидячий, цікавий, як сам Ігор. Секунди не посидить спокійно.

Так сенчик став хазяїном квартири. Він увесь день літає з кімнати в кімнату, залізає у кухню і все підбирає якісь крихти, аби поїсти. Йому хочеться все бачити і знати, бо він дуже цікавий.

Усі полюбили сенчика, хазяїна квартири. А Ігор щодня забігає провідати свою веселу, жваву пташинку.

(За О. Копиленком)

Захеканий¹ – задиханий

Пестлива² – ласкава, ніжна

Розцяцькований³ – строкатий

- Яка основна думка тексту? Що виражає заголовок: тему чи основну думку?
- Назви учасників мовленнєвої ситуації, описаної в тексті переказу.
- Які назви тварин і птахів зустрічаються в тексті?
- В якій частині тексту міститься опис синички? Перекажи його.
- Як ставляться хлопці до «братів своїх менших»?
- Які типи мовлення поєднано в тексті? Як ти це визначив?

Запам'ятай!

У птаха дзьоб (а не ніс), кігті (а не нігті). Опис цієї пташки складають: тім'я, потилиця, смужки над дзьобиком і над очима, шия, животик, груди, хвіст, крила.

Б. Знайди у тексті синоніми до слова *сенчик*, щоб уникнути повторів під час переказу.

2. Встав потрібний прийменник, обґрунтуй свій вибір. Пригадай правило чергування **у-в**.
Була ... нього, сиділа ... хлопця, живуть ... нього, з кімнати ... кімнату, залітає ... кухню, всі ... нас.

3. Зверни увагу на слова, визнач орфограми, запам'ятай правопис.
Відчинити, приручити, ліжко, невеликий, синичка, київські птахови, пестлива назва, блакитно-синій, дзьобик, смужки, темно-синій, зеленкувато-блакитний, хазяїн, підбирати, щодня.

- Випиши із тексту слова зі зменшено-пестливим значенням. З якою метою автор використовує їх?

4.

Складіть колективний план прочитаного тексту. Напишіть переказ за складеним планом.

Лист. Електронний лист

1. Опрацюй таблицю «План листа».

	Частини листа	Приклади
Початок	Звернення до адресата	Дорога сестричко! Люба моя бабуню! Доброго дня, Оленко! Здрастуйте, рідні! Шановний Петре Миколайовичу!
	Початкові фрази про ситуацію листування	Отримала від тебе лист. Безмірно вдячний за... Давно не було від тебе листа Вашого листа отримав. З хвилюванням прочитав Вашого листа
Основна частина	Розкривається зміст листа, повідомляються новини. Запитання адресатові (про що хочеться довідатись)	Я хочу розповісти тобі про новини, яких дуже багато. Як ти живеш? Як твої справи? Що в тебе нового?
Кінцівка	Подяка Прохання писати листи Передача вітань Прощання, побажання	Дякую за увагу до... Я прошу Вас писати... Я чекаю від тебе листа... Неодмінно напиши Передавай вітання мамі, сестрі... До побачення. До скорої зустрічі. Бажаю успіхів. На все добре. З повагою... Зичу здоров'я Міцно обіймаю... Дуже скучаю...
	Підпис	Твоя онука Наталка.
	Дата і місце написання листа	20 березня 2022 р. м. Кишинів

Запам'ятай!

Лист – це написаний текст, призначений для спілкування на відстані з метою повідомлення про щось адресата.

Брати участь в листуванні можуть щонайменше дві особи.

Це – адресат і адресант. **Адресат** – той, кому призначено лист.

Адресант – той, хто надсилає лист.

Уміння написати листа – важлива ознака культурної людини. Щоб листування було успішним, тому, хто пише листа, потрібно правильно сформулювати зміст, дібрати потрібні слова та словосполучення.

Листи бувають офіційні і приватні. Коли звертаємось до якоїсь організації, то пишемо *офіційні* листи.

Якщо складаємо листа друзям, рідним, тоді ці листи – *приватні (особисті)*.

Листи, в яких вітаємо когось, *поздоровчі*.

2. Постав слова у формі кличного відмінку. Запиши.

Матінка, сестричка, друг, дідусь, подруга, татусь, Ольга Миколаївна, Віктор Михайлович, вчителька, пан, братик.

3. У кожного листа є свій почерк, стиль, своя неповторна манера. Проте існують єдині вимоги, яких усі мають дотримуватися як в усному, так і в писемному мовленні.

Опрацюй пам'ятку «Правила ввічливого спілкування».

- 4.** Сьогодні, у XXI столітті, коли майже у кожного вдома є комп'ютер, потрібно вміти користуватися ще й електронною поштою.

Користування електронною поштою схоже на звичайне листування.

ПОСЛІДОВНІСТЬ ДІЙ ПІД ЧАС ЛИСТУВАННЯ

Звичайна пошта	Електронна пошта
Дії відправника листа	
Написати текст листа	Написати текст листа
Підписати конверт: кому, куди, від кого	Указати адресу електронної пошти одержувача
Опустити листа в поштову скриньку	Відправити листа
Дії поштової служби	
Переслати листа з поштової скриньки відправника до поштової скриньки одержувача	Переслати листа з електронної поштової-адреси відправника до електронної поштової-адреси одержувача
Дії одержувача листа	
Вийняти листа з поштової скриньки	Відкрити електронну пошту-
Відкрити листа	Відкрити листа
Прочитати листа	Прочитати листа

- 5.** Прочитай лист. Укажи в його тексті звертання та слова ввічливості. Чи може обійтися без них листування?

Люба бабусю Олено!

Як Вам живеться? Як Вам, рідна наша, здоровиться? У мене все як завжди. Я вчуся, отримую хороші оцінки. Зараз я готуюся виступати за свій клас на конкурсі з біології. Там треба буде розповідати про тварин та показувати картинки з їхнього життя. Я сама шукаю інформацію для конкурсу в книжках і в Інтернеті.

А вчора сталася цікава подія. Спішу поділитися нею з Вами. По дорозі до школи я знайшла маленьке кошеня. Мені стало шкода самотньої тваринки. Вдома я дала йому молока. Як Ви думаєте: тато дозволить залишити його у нас?

Я за Вами дуже скучила. Тато обіцяв, що скоро ми з'їздимо до Вас в гості на свята. Буду з нетерпінням чекати зустрічі. Передавайте привіт тітоньці Каті, дядькові Вові та маленькій Наталці! Не хворійте, бабусю, будь ласка. До побачення.

Ваша онука Софійка.

20.04.2023.

м. Кишинів

- Чому, на твою думку, займенник Ви пишемо в листах з великої літери?

Якщо ти звертаєшся у листі до кількох осіб, потрібно писати особовий займенник ви з малої літери. Коли ти підкреслюєш шанобливе ставлення до людини, – пиши цей займенник з великої літери.

6.

Прочитай загальновживані побажання. Чому в особистому листуванні вони є обов'язковими?

На все добре! Щастя Вам! Бажаю Вам успіхів! У добру годину! Зичу здоров'я! Бажаю Вам добре провести свята!

7.

Випиши лише ті вирази, які ввічлива людина може використати в колі малознайомих людей. З одним із словосполучень склади речення.

Розповідає, говорить, меле язиком, базікає. Мені дуже шкода, але ніяк не можу. Я категорично відмовляюся! З великою радістю! Я до Ваших послуг! Це зовсім неможливо! З дорогою душею!

8.

Прочитай вірш. Чи можна його назвати листом? Аргументуй.

Привіт!

Напесать листа до вас
Змусили проблеми.
Вчора в класі говорив
Я на зборах знову –
Щоб ніхто з нас не робив
Помілок у мові.
Я завжди про це кажу,
Веступаю всюду,
Обіцяю і пишу –
Всім за приклад буду!

Але учні виступ мій
Слухати не хотіли.
Тож я прошу вас одне:
Поможіть, будь ласка!
А то я, Мекола,
Не вчив правил з мови
І не можу прочитати
Власної промови,
Тому що я ні бе ні ме
В правилах із мови.

- Яке значення має грамотність у листуванні? Випиши слова, в яких припущено помилки. Виправ їх.

ЛІТЕРАТУРА

Література кожного народу –
це найкраще дзеркало його життя...

Іван Франко

ІЗ ДЖЕРЕЛ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ

Ми живемо у XXI столітті, тож маємо можливість читати художні твори, слухати їх аудіо-запис, переглядати у мережі Інтернет чи по телевізору. Протягом тривалого часу, коли люди ще не вміли писати, наші предки складали твори словесного мистецтва: міфи та легенди, казки, пісні, прислів'я і приказки, загадки. Такі твори називаються народними, бо їх створював сам народ.

Як же виникають усні народні твори? Одна людина складе, скажімо, казку, перекаже її іншим, а ті ще комусь, і так твір передається від людини до людини, від старих до молодих, переходить з однієї місцевості до іншої. Передаючи з уст в уста казку, прислів'я чи загадку, люди могли їх змінювати, додавати щось своє, поліпшувати. Внаслідок цього одна і та ж казка, пісня, загадка в різних місцевостях має трохи відмінний текст.

Ім'я першого автора забувалося, а всі, хто змінював, удосконалював твір, ставали його безіменними співавторами.

Запам'ятай!

Усну народну творчість ще називають **фольклором**. Це слово в перекладі з англійської мови означає «народна мудрість».

Фольклорні твори з'явилися задовго до того, як було винайдене письмо. Століттями вони усно поширювались. Пізніше їх почали записувати письменники, вчені або інші грамотні люди. Деякі народні твори, зокрема прислів'я і пісні, дослідники знаходять у дуже давніх рукописних книжках. До наших днів дійшли також окремі рукописні фольклорні збірки, укладені двісті-триста років тому. Фольклорні твори виникають постійно і повсюдно. Створюються вони й тепер. Є вже багато збірок, в яких розміщено казки, пісні, прислів'я, загадки. Такі книжки користуються великою популярністю в народі.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що таке фольклор? Розкажи, як він твориться.
- 2 Що є спільного між літературними і фольклорними творами? Чим вони відрізняються?
- 3 Яким чином народні твори потрапляють до друкованих книжок?
- 4 Чому автором казок, прислів'їв, переказів, легенд вважається народ?

Міфи та легенди

Найдавнішими видами усної народної творчості є міфи й легенди. В них наші пращури пояснювали навколишній світ і місце людини в ньому.

Запам'ятай!

Міф – це розповідь, що передає уявлення наших далеких предків про створення світу, його будову, про богів і демонів, різних фантастичних істот.

Цей вид фольклору виник у той час, коли в людей було ще спрощене, ненаукове уявлення про навколишній світ. Вони відчували повагу до могутніх сил природи і уявляли їх в образі фантастичних істот.

Казковість і фантастичність – яскраві ознаки легенди.

Запам'ятай!

Легенда – це розповідь казкового чи фантастичного характеру про незвичайну подію або життя й діяльність якоїсь особи.

Легенди складали на різні теми:

- походження назви міста чи села;
- походження річок, гір чи інших природних об'єктів;
- походження назв місяців, пір року;
- виникнення рослин і тварин тощо.

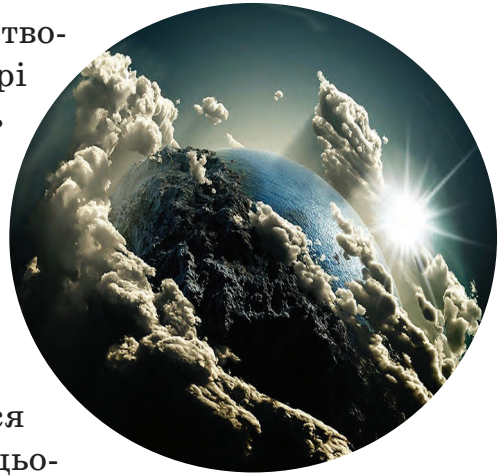
Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Про що розповідає міф?
- 2 Що пояснюють легенди?
- 3 Чи відоме тобі походження назви свого села (міста)? Якщо воно має свою легенду, розкажи її.

Про створення землі

(Міф)

З давніх-давен старі люди розказують про створення Землі нашої. Давно то було, у повітрі колихалося щось таке, ніби шар-м'яч. Хтось штовхнув цей шар-м'яч та й він розірвався. Полетіли куски цього шару в різні сторони й так утворилися земля, сонце, місяць, а також і зорі. З одного того великого куска від того шару утворилася наша земля, що ми на ній живемо. А от завдяки величезному китові, який підмостив того разу свого хвоста, затрималася наша земля, а то була б полетіла в бездну. Але цьому китові довго лежать на одному й тому місці обриває і починає він ковилати хвостом, а земля починає ворухитися.

Дерево життя

(Міф)

Коли почав творитись наш світ, ще не було ні землі, ні неба, ні сонця. А було безмежне синє море. З нього піднявся острів Буян. На острові виросло Першодерево – Дерево Життя.

Його кора засяяла золотом. Гілки вкрились чудовими квітами й чарівними плодами. На листі заблищала срібна роса. Полинули пахощі.

Піднімалась з синього моря земля. Росло Дерево і сіяло життя. Земля вкривалась зеленими лугами, густими лісами. Летіли від Дерева Життя птахи, бігли звірі, розходились в усі боки люди.

Розростався світ, росло Першодерево. Від нього пішли трави і квіти, кущі й дерева, плоди й насіння.

Світ став таким великим, що вже ніхто не знає, де росте Дерево Життя. Але люди про нього не забули. Українки вишивають Дерево Життя на рушниках, а його чарівні квіти – на сорочках.

Поміркуй і дай відповідь!

Як у минулому люди уявляли створення Землі?

Твої літературні проєкти

Пофантазуй і склади розповідь про виникнення будь-якого природного явища (веселки, граду, тайфуну тощо).

Чому пес живе коло людини?

(Легенда)

Давно, дуже давно жив собі самотній пес. Нарешті надокучило йому самотому блукати в лісі, і він вирішив знайти собі друга-товариша. Але хотів, аби цей його товариш був найсильніший з усіх тварин.

Лісові звірята радили йому піти до вовка. Пішов пес до нього й каже:

– Вовче, брате, живімо разом!

Вовк відповів:

– Чому би ні!

Почали жити разом. Раз, як ночували в лісі, почув пес якийсь шелест і почав трястися-боятися. Збудив вовка, а той йому й каже:

– Будь тихо, бо прийде ведмідь і з'їсть нас!

Пес тоді здогадався, що ведмідь сильніший за вовка. Пішов до ведмедя й каже:

– Ведмедю, братику, живімо разом!

– Коли разом, то разом, – відповів ведмідь.

Минула коротка доба. Раз на зорі почув пес якийсь шелест і злякався. Пробудився ведмідь та й сказав:

– Заховаймося в корч, бо ще надійде лев і роздере нас обох!

Подумав пес, що лев має бути сильнішим. Залишив ведмедя й пішов до двору короля лева.

– Леве, леве, королю звірів, живімо разом!

– За слугу прийму тебе, – відповів лев.

Пес залишився з ним. Одного вечора пес чогось злякався і почав вити.

Вибіг лев із палати й каже йому:

– Мовчи, бо ще надійде людина й застрелить нас обох!

Пес замовк, але здогадався, що людина має бути сильнішою, коли її лев боїться.

Пішов пес до людини й пристав на службу до неї. Від того часу й живе пес з людиною.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Як пояснити те, що пес постійно шукав собі захисту?
- 2 Кого наші предки вважали найсильнішим?
- 3 Що пояснює ця легенда?
- 4 На скільки частин за змістом можна поділити легенду «Чому пес живе коло людини»?
- 5 Вибери вираз, найближчий за змістом до легенди «Чому пес живе коло людини»?
 - Битий собака не боїться палиці.
 - Собака гавкне – хазяїн вірить.

- Пес держиться чоловіка, а кіт хати.
- Бійся не того собаки, що бреше, а того що ластиться.

Ти – творча особистість!

- 1 Людина сильніша від лева, царя звірів, своєю фізичною силою чи чимось іншим? Поясни свою думку.
- 2 Перекажи легенду від імені собаки. Подивися на події його очима, передай, які почуття він пережив, коли блукав самотній у лісі та коли знайшов людину.

Березень і Квітень

(Легенда)

Якось Березень і Квітень посварились. Так посварились, що і зустрічатись перестали. Не стало на землі порядку. Весна не знала, коли приходити до людей. Пташки не розуміли, повертатись із вирію чи ні. Люди не наважувались вийти в поле орати й сіяти.

Бачить Квітень, що треба миритись. Запряг коня у віз і поїхав до Березня.

А той запросив у гості діда Мороза та бабу Завірюху. Засипало снігом дороги, замело стежки, скувало річки й озера. Побачив Квітень, що возом не проїхати, мусив вернутись.

На другий день запряг коня в сани і рушив у дорогу. А до Березня Сонечко завітало. Розтопились сніги, потекли ручаї, стали розливатись ріки... Ніяк на санях не проїхати. Знову Квітень вернувсь додому.

Почув про його біду Травень і каже: «Березень у нас примхливий, перемінливий. Якщо хочеш до нього доїхати, бери і сани, і віз та ще й човен».

Квітень так і зробив. Де сніг лежав – на санях їхав, де весняна вода розлилась – на човні переплив, а де земля вже підсохла – на віз пересідав. Доїхав-таки до Березня. Помирились вони. Вернувся на землю порядок.

І все було б добре. Та дійшло до Березня, що Травень назвав його примхливим. Дуже Березень розсердився. І ніяк не може забути образу. Часом згадує і насилає у травні заморозки.

Це цікаво знати...

Назва **БЕРЕЗЕНЬ** дуже давня. Походить вона від назви березол (заготівля березового попелу, що використовувався для виготовлення скла). Колись березень починав новий рік. У народі його дуже шанували і назвали: полютий, березень, березіль, капельник, протальник, соковик, красовик.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яку погоду посилав Березень, щоб Квітень не зміг до нього дістатися?
- 2 Чим їхав Квітень до Березня? Встанови послідовність.
- 3 Охарактеризуй весняні місяці, дібравши по 3 прикметники.
- 4 Яку особливість погоди у травні пояснює ця легенда?

Збагачуй своє мовлення!

Тепер ти знаєш, чому весною у нас така нестійка погода. У народі навіть існує прислів'я: «У березні сім погод надворі: сіє, віє, крутить, мутить, зверху ллє, знизу мете».

Віз – засіб пересування на чотирьох колесах з кінною або воловою тягою для перевезення вантажів

Обра́за (рос. обида) – почуття гіркоти, досади, викликане в кого-небудь чиїмсь зневажливим словом, негарним вчинком

Як з'явилася червона калина

Сталося це тоді, коли довгі чорні коси давнини ще не встигли посивіти, а птахи та звірі вміли розмовляти, наче люди.

У хатинці біля річки, на самісінькому краю світу, жила матінка Земля з батьком Небом. Дружно жили, разом працювали, разом і пісні співали. Вдень матінка Земля на городі чи в садку поралася, а батько Небо глядів, чи не треба ті рослини полити, дощем окропити або теплом сонячним пожити. І ввечері було, як зберуться, то теж не склавши руки сидять. Земля тче і пряде, шие і мережива плете, а Небо з дерева різьбить та розмальовує або з каменя щось висікає. Сидять працюють, пісень співають, і прегарних!

Якось сидять так, розмовляють, а Небо й каже:

– Запросили нас Зоряні сестри в неділю на уродини.

А матінка Земля (ну, звичайно ж, жінка вона жінка і є) зажурилася: «Ой, що ж його одягну? Спідницю люстринову вони вже бачили, каптан суконний, сріблом гаптований, теж. На червоних черевичках підбори позбивалися...».

Думала-гадала і вирішила нову сорочку вишити. Як вирішила, то одразу до діла взялася. Сидить, шие. Де раз голкою кольне – там листячко зеленіє, де двічі – там квіти розкриваються, а де тричі – з'являються ягоди, дивні, небувалі. Усю ніченьку сиділа, а вранці нову вишиванку вже й приміряла. А дзеркал тоді ще не було, от вона і вибігла до річечки, щоб на себе подивитися. Як глянула у прозору воду, як почала милуватися: «Яка ж вишиваночка гарна, – шепоче, – і як мені личить!». Помилувалася, помилувалася та відчула, що втомила. Присіла на бережку, а тоді вирішила на травичці

м'якенькій перепочити. Лягла та й заснула.

А тут батько Небо прокинувся. Вийшов із хати, дивиться – спить жінка біля річечки, вбрана в таку гарну вишиванку, що серце радіє. Підійшов тихенько, помилувався: «Ну й жінка, ну й майстриня!». Дивився, дивився: «Ні, – міркує, – щось не те. Ніби не вистачає чогось». Прикинув і саяк, і так та додумався: «Намиста ж не вистачає!». Одразу й заходився робити. Зробить, подивиться і рече: «Не те! Не те!».

У цей час діти до батьків завітали – Вогонь і Вода. Батько до них. Так і так, допоможіть, дітоньки. А Вода, дівчина розумна, одразу ж здогадалася. «Треба, – каже, – таке намисто зробити, щоб намистини оті дивні ягоди нагадували, що їх мама вишила».

Замислився батько Небо, з чого б намисто зробити? Каміння до вишиванки не пасує, надто важке й холодне. Кинув погляд на Вогонь, на дівчину Воду подивився, і вирішив чарівне намисто зробити. Взяв у Вогню колір яскравий, теплий. Взяв у Води її прозорість та чистоту. Додав частину свого кохання – ось і намисто готове! Застібнув тихцем разок на ніжній шії Землі та й пішов у справах. А Земля лежить, спить солоденько, нічого не чує.

Летіли мимо ворон із вороною. Дивляться – щось блищить. А ворони – птахи допитливі. Всілися поруч із Землею, роздивляються, і так вороні те намисто сподобалося! Вона й умовила ворона його вкрати. Смик-смик! Не знімається намисто! Вони знову: смик! смик! А дзьоби в них гострі, сильні. Намисто й розірвалося, по траві розкотилося. Кинулася ворона збирати намистинки, ворон за нею... Аж тут кулик на берег вийшов. Бачить: ворон із вороною у траві нишпорять. Він до них підійшов. «Що робите?» – цікавиться. «Розсипали своє добро. Допоможи», – просять.

Кулик заходився намистинки збирати. Тільки він незграбний був. Побачить намистинку, підбіжить до неї – раз! – і розчавить. Знайде намистинку – тик у неї дзьобом – вона й трісне. А як трісне, з неї наче кров бризкає. Став у кулика дзьоб червоний, а затим і ноги почервоніли. Навіть в очі трохи соку бризнуло. Він їх тре, тре, протерти не може. Розсердився на ворон, кричить: «У, такі-сякі, не хочу більше вам допомагати!».

Почув галас снігур. Прилетів на луг, цікавиться: «Що діється? Чом галасуєте?». Ворони і його попросили допомогти. Тільки підхопив снігур намистинку, аж тут батько Небо приходить. Він теж галас почув, от і вирішив дізнатися причину.

Побачили ворони Небо, злякалися. Почали намистинки від себе відштовхувати.

– Ми не крали! – галасують. – Не крали! Крав він! Він крав! – І на кулика кивають.

Батько Небо одразу все зрозумів і дуже на ворон розгнівався. Спохмурнів, махнув рукою.

– Щоб вам інших слів не знати! – гримнув.

Відтоді ворони тільки і вміють, що кричати: крав! крав!

А кулик зрозумів, що накоїв. Попросив пробачення:

– Вибачте, пане ласкавий, не відав, що чинив!

Батько Небо ще не заспокоївся, то вирішив провчити легковажного птаха і побажав:

– Нехай в тебе очі, дзьоб і лапи такими червоними й залишаються, незграбо! Ич, скільки намистинок розчавив. Доведеться нове намисто робити.

Повів оком, а біля ніг снігур сидить. Засоромився, бідолашний, так, що аж грудка почервоніла. Хоче щось сказати і не може – від жаху голос пропав.

Пожалів його батько, на палець посадив, головоньку погладив.

– Не бійся, – каже, – маленький, я бачив, що ти не винен.

І підкинув пташечку: лети! Полетів снігур до гніздечка, але грудка в нього так навіки й залишилася червоною.

Не став батько Небо розсипані намистинки збирати. Нове намисто зробив і коханій дружині подарував. А з розсипаних намистинок вирости пишні кущі з китицями червоних ягід на гіллі. Ягоди мають колір яскравий, теплий. І такі ж вони корисні! Звірів та птахів годують, людей від хвороб лікують.

Еліна Заржицька

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чому цей твір не можна назвати народним?
- 2 Чого не вистачало до вишитої сорочки?
- 3 Чому, за легендою, ворони кажуть «Кра! Кра!», а в кулика очі, дзьоб і лапи червоні?
- 4 Чому почервоніла грудка у снігура?
- 5 Як з'явилася калина? Чому калина червона і така корисна?
- 6 Знайди в тексті ключові слова, за допомогою яких можна розповісти про калину.
- 7 Інсценізуйте будь-який уривок з легенди.

Уродіни – день народження

Спідніця люстрінова – старовинна вовняна, напіввовняна або шовкова тканина з глянцем

Каптан – верхній одяг

Підбóр тут: – дерев'яна, шкіряна набійка на підшві взуття

Кулі́к – невеликий болотяний птах з довгими ногами та довгим дзьобом

Лі́чить – підходить до лица, прикрашає, пасує

Разо́к – одна низка намиста

Побрехе́ньки – коротка розповідь смішного або повчального характеру

Ти – творча особистість!

Напиши твір-мініатюру (5-6 речень) на одну з тем:

«Який міф або легенда мені запам'ятався найбільше й чому?»

«Стародавні вірування наших пращурів» (за вивченими міфами)

«Який фольклорний твір мені сподобався найбільше?»

Прислів'я та приказки

За морем тепліше, та дома миліше.

Свій край – як рай, чужа країна – як домовина.

Дон Доном, а найкраще дома.

Кожному мила своя сторона.

Поганому синові батьківщина не в моду.

Що сторона, то новина.

Що хуторок, то говорок, що сільце, то інше слівце.

Добра та рада, де щирая правда.

Тоді любить і сват, як добре мається брат, а коли бідний, то забуде і брат рідний.

На сонці тепло, а коло матері добре.

Дитина, як година: і добра, і погана.

Без діла жить – тільки небо копить.

Який кінь тягне, на того й кладуть.

Зробив діло – гуляй сміло!

Коли почав орати, то в сопілку кинь грати.

Праця чоловіка годує, а лінь марнує.

Хто чисте сумління має – спокійно спати лягає.

Не той друг, хто медом маже, а той друг, хто правду каже.
Кожний дубок хвалить свій чубок.
Не женися за двома зайцями, бо й одного не піймаєш.
Межи людьми будь людиною.
Чужого не візьму, а за своє постою.
На язик гарячий, до роботи ледачий.
Свій розум май і людей питай.
Не зв'язуйся з лихим спершу, не шкодуватимеш потім.

Не розкусивши горіх, зерна не їсти.
Бистра вода надійде то й перейде, а тиха мулить та й мулить.
Сонце блищить, а мороз тріщить.
Як у травні дощ надворі, то восени – хліб у коморі.
Лле, як з бочки (злива).

Краще смерть на полі, ніж життя в неволі.
Хто рано посіє, рано й пожне.
Хто землю удобряє, тому й земля повертає.
Добрий пастух не покине своє стадо.

Книга вчить, як на світі жити.
Наука не пиво: у рот не наллеш.
Хто вчений – їсть хліб печений, а хто дурний, той їсть сирий.
Мудрим ніхто не вродився, а навчився.
Вдача гаряча, а розум миші з'їли.
Мудрість в голові, а не в бороді.
Краще розумним ногам вклонитися, ніж дурній голові.

- Про що йдеться в кожній групі прислів'їв, приказок? Придумай до них заголовки: про батьківщину, освіту, працю, природу, стосунки між людьми.

Запам'ятай!

Прислів'я – один з видів усної народної творчості. З давніх-давен прислів'ями люди виражали свої знання про різні явища, життя суспільства і природи, а також свій трудовий досвід. Хто землю удобряє, тому й земля повертає.

Запам'ятай!

Приказка – образний вислів, який стисло і влучно визначає якесь явище. Приказка тільки натякає на висновок або дає дотепну оцінку події чи людині. В ній висловлюється незакінчена думка. Наприклад, вислови: «Ганятися за двома зайцями», «Чужими руками жар загрібати» – приказки, а «За двома зайцями поженешся – жодного не впіймаєш», «Чужими руками жар загрібати легко» – прислів'я.

Особливості виразного читання прислів'їв

- Прислів'я читаються повільно.
- Найважливіші слова виділяються трохи більшою силою голосу.
- Почуття, викликані змістом прислів'я, передаються відповідною інтонацією.
- Вираз обличчя під час читання залежно від змісту може бути захопленим, радісним, гнівним, насмішуватим тощо.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Який вид народних творів називається прислів'ям? Наведи приклади.
 - 2 Назви основні особливості прислів'я.
 - 3 Чим прислів'я і приказки подібні і чим відрізняються?
 - 4 Вкажи, які з наведених вище висловлювань є прислів'ями, а які – приказками. Свою думку обґрунтуй.
 - 5 Добери прислів'я та приказки з російської та молдовської народної творчості, які відповідають одній тематиці.
 - 6 Вивчи вісім прислів'їв та приказок напам'ять.
- Поділи текст (усно) на частини; визнач в них слова з логічним наголосом; прочитай ці твори виразно.
- а) Щоб добре жити, треба працю любити. б) Любиш поганяти – люби й коня годувати. в) Шануй батька й неньку – буде тобі скрізь гладенько. г) Від гніву старіють, а від сміху молодіють.
- Добери прислів'я та приказки, в яких говориться про землю, матір, працю, природу, звірів.

Ти – творча особистість!

Склади діалог (8-10 реплік), використавши дотепні прислів'я та приказки. Інсценізуйте його з однокласником/однокласницею (за бажанням).

Загадки

1. Маленьке, кругленьке, весь світ перебігло.
2. Всіх годує, напуває, а про неї не кожен дбає.
3. Золотий пішов, а срібний прийшов.
4. Без рук, без олівця, а малює без кінця.
5. Маленьке, біленьке, а весь світ покриє.
6. Біле, як сорочка,
Пухнасте, як квочка,
Крил не має,
А гарно літає.
Що це за птиця,
Що сонця боїться?
7. Дві зірки весь світ бачать.
8. Завжди в роті, а не проковтнеш.
9. П'ять братів поруч живуть, у кожного своє ім'я.
10. Стоїть дівка на пагорку в червоній спідниці;
хто йде, то поклониться.
11. Сидить Марушка в семи кожухах;
хто на неї гляне, той і заплаче.
12. Гарна панна, гарно вбрана;
хто її розбере, той від неї плакати буде.
13. Залізний ніс в землю вріс;
Ріє, копає, проти сонця сяє.
14. Горбатенький коник все поле збігав.
15. Рогатий, та не віл,
Хапає, та не їсть.
16. По полю ходила, роботу робила,
А ночувати її на возі везли.
17. Посеред двора стоїть копа,
Спереду вила, ззаду мітла.
18. Умивається часто, але рушником не витирається.
19. Не дід, а з бородою, не бик, а з рогами, не корова, а доїться.
20. Хвіст – як ниточка,
Само – як калиточка,
А очі – як сім'я.

21. Залізна кобила, мотузячий хвіст.
22. Крутиться, вертиться, під припічком спить.
23. З землі робився,
На кружалі вертівся,
На огні пікся,
На базарі бував,
Людей годував,
Як упав, то й пропав,
Ніхто не поховав.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Розгадай загадки.
- 2 Поділи загадки на групи за темами:
планети, явища природи, знаряддя праці, людина, продукти споживання, хатні предмети, рослинний і тваринний світ.

Як і прислів'я, народні загадки тісно пов'язані з щоденним життям людей. Вони виражають їхній трудовий досвід, дають оцінку різним явищам, зображують тварин, рослин, предмети користування тощо. Наприклад, про зв'язок між хмарою, землею і рослинами говориться так: *«Один ллє, другий п'є, а третій ростє»*. Спостереження над вирощуванням цибулі викладені в такій загадці: *«Кину – як мак, витягну – як кулак»*.

Основна особливість загадки полягає в тому, що предмет зображення називається не прямо, а інакомовно, приховано. Наприклад, у загадці *«Висить груша, а не з'їси»* електричну лампочку названо грушею.

Способів приховувати задуманий предмет є дуже багато. Розглянемо основні з них.

Найпростіший спосіб – опис зовнішнього вигляду, дії або властивості задуманого предмета. Наприклад: *«Ніс довгий, голос дзвінкий»* (Комар); *«По дорозі стрибає, у воді плаває»* (Жаба); *«Влітку живе, на зиму вмирає, а весною оживає»* (Муха).

Немало загадок побудовано на порівнянні задуманого предмета з іншим, чимсь на нього схожим: *«Ніс, як у свинки, та колючі щетинки»* (Їжак).

Багато загадок мають форму запитання. В них зовнішній вигляд, дія або властивість задуманого предмета може називатися прямо чи приховано, інакомовно. Наприклад: *«Що без ніг біжить?»* (Час); *«Який то хлопець походить і без віника замітає?»* (Вітер); *«Що постійно стає більше, а менше ніколи?»* (Вік); *«Під яким кущем сидить заєць під час дощу?»* (Під мокрим).

Леонід Глібов

* * *

Химерний, маленький,
Бокастий, товстенький
Коханчик удався;
У тісто прибрався,
Чимсь смачним напхався,
В окропі купався.
На смак уродився,
Ще й маслом умився,
В макітрі скакав...
Недовго нажився,
У дірку скотився,
Круть-верть – та й пропав.

Хотів був догнати –
Шкода шкандибати:
Лови не лови!
А як його звати –
Лінуюсь сказати,
А нуте лиш ви!
«То ж, діду коханий,
Вареник гречаний!» –
Кричить дівтора.
Чому не вгадати!
Не бігать шукати
Такого добра.

Химéрний – чудернацький, незвичайний, мінливий, фантастичний
Прибра́тися – одягнутися
Окрі́п – гаряча вода

Слова *маленький, товстенький, коханчик* – це пестливі слова. Пестливими називають слова із відтінком зменшуваності або ніжності: *сонечко, качечка, хлоп'ятко, пісенька* тощо.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Скільки частин має літературна загадка Л. Глібова?
- 2 Прочитай першу частину. Про який предмет у ній розповідається?
- 3 За якими ознаками ти здогадуєшся, що в загадці йдеться про вареник? Наведи приклади з твору.
- 4 Який діалог виник в загадці? Чому ти так думаєш? Відповідаючи, посилайся на твір.
- 5 Яким ти уявляєш оповідача цієї загадки? Що характерно для його мовлення? Наведи приклади з тексту.
- 6 Добери синоніми до слів *химерний, шкандибати*.
- 7 Чи легко відгадати цю загадку? За якими ознаками тобі вдалося розгадати її?
- 8 Знайди в загадці прикметники.
- 9 Яку роль виконують прикметники?

Леонід Глібов

* * *

Котилася тарілочка
По крутій горі,
Забавляла любих діток
У моїм дворі,
Нам тієї тарілочки
Чому не любить –
Хорошая, золотая
І як жар горить.
Прийшла баба – сама чорна
І чорний жупан, –
Заховала тарілочку
У синій туман.
Постихали співи й жарти
У дворі моїм;
Золотої тарілочки
Жаль стало усім.
Зачинився я у хаті,
У віконці став
І про тую тарілочку
Співати почав:
«Туманочку, туманочку!
Поклонись зорі,
Покоти нам тарілочку
По нашій горі...»
Де не взявся із-за лісу
Невідомий птах,
Довгохвостий, гостроносий,
На восьми ногах,
Тільки став я приглядатися –
І що, і відкіль,

А він зразу розігнався –
І в вікно сусіль...
Я – на піч та у куточку
Зігнувсь, притаївсь
І, щоб птах той не нагибав, –
Сяденцем укривсь.
Навіжений птах літає,
Не найде ніде
І тонесенько виводить:
«А де дідок, де?»
Закричав горлатий півень
І прогнав мій страх,
Я зрадів – і не побачив,
Де той дівся птах.
От вам загадка новенька
Ще на інший лад;
Розгадайте, любі дітки,
Дуже буду рад.
Золотую тарілочку
Всі знають давно:
То на небі сонце ясне,
На весь світ одно.
Чорна баба – нічка темна:
Із давніх-давен
Покриває все на світі,
Як погасне день.
Заховався, шуткуючи,
Дідусь-господар,
Щоб не зразу догадались,
Що той птах – комар.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Прочитай загадку мовчки. Яку підказку дав автор?
- 2 Прочитай тільки першу строфу «буксиром» у парі.
- 3 Подумай, які ще назви овочів могли бути підказкою (редиска, ріпа).
- 4 Чому автор дав підказку?
- 5 Поміркуй, чим загадки Л. Глібова відрізняються від народних загадок.

- 6 Добери слова, близькі за значенням, до слів *ясне, любі, постихали*.
- 7 Добери слова, протилежні за значенням, до слів *діти, горить, чорна*.

Ти – творча особистість!

Намалюй малюнки до віршів-загадок Л. Глібова.

Склади 2 загадки на будь-яку тему.

Запам'ятай!

Загадка – невеликий твір, в якому в прихованій формі описується задуманий предмет, котрий слід назвати.

Особливості читання загадок

- Загадки читаються (промовляються) повільно.
- Слова, які передають у прихованій формі ознаки задуманого предмета, виділяються невеликим посиленням голосу і паузами.
- Інтонація залежить від змісту загадки.
- Вираз обличчя водночас хитруватий і доброзичливий.

Колядки, щедрівки та літературні твори про різдвяні звичаї в Україні і Молдові

Звичай величати Різдво Христове, Щедрий Вечір і Водохрестя (Водохрещя) пісенним словом – колядками і щедрівками – має глибоке історичне коріння. Цей звичай був ще в язичницькі, дохристиянські часи, він сягає давніх цивілізацій Землі.

Звичаї колядувати, щедрувати і розмаїтість обрядів при колядах найбільше збереглися саме у слов'ян. А в Україні вони забували рясним різнобарв'ям дійств, ігрищ, обрядових пісень.

Наші предки вірили в магію слова, а найпаче пісенного! Та й як же не вірити! Адже саме наприкінці грудня, коли люди щедро колядували, закликаючи бога Коляду не вкорочувати дні, сонце помітно набирало сили, світило трішечки довше, тому й день ставав тривалішим. Понад тисячу років тому на Русь-Україну прийшло християнство. І возвеселилась рідна земля, заспівала у колядах осанну (хвалу) Всевишньому Богові та Його Синові – Ісусові Христові, з яким пов'язували мир і благодіння землян.

Ці звичаї розповсюджено і в Молдові. Кожна родина і в Україні, і в Молдові, починаючи Святим вечором і закінчуючи Святим Водохрестям, спілкується з духами предків, частує їх щедро, задобрює. Доброзичливість і любов, радість і помірна праця панують упродовж Різдвяних свят.

Запам'ятай!

Колядки – це величальні пісні, в яких прославляється народження Ісуса, возвеличується Діва Марія, воздається хвала Богові та господареві землі – Людині.

Нова радість стала

Нова радість стала, яка не бувала:
Над вертепом звізда ясна світлом засіяла.
Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік, пеленами убого повився.
Ангели співають, «слава» восклицаять,
На небеси і на землі мир провозглашають.
Давид вигравав, в гуслі ударає,
Мелодійно і предивно Бога вихваляє.
І ми теж співаймо, Христа прославляймо,
Із Марії рожденного смиренно благаймо:
– Просимо те, Царю, небесний владарю,
Даруй літа щасливії сего дому господарю.
Даруй, господарю, його господині,
Даруй літа щасливії нашій неньці Україні.
В мирі проводити, Тобі угодити,
І з тобою в царстві Твоїм на вік
віків жити.

Вертеп – старовинний пересувний ляльковий театр; макет стайні з ново-народженням Ісусом Христом

Пелéна – нижній край одягу (плаття, спідниці і т. ін.)

Воплотівся – втілювався

Гуслі – старовинний музичний струнний інструмент слов'ян

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Назви, кого величає колядка. Відповідаючи, використовуй цитати з твору.
- 2 Поясни, як у колядці розказано про народження Ісуса Христа.
- 3 За допомогою колядок і щедрівок колядники викликали господарів з хати, а ті пригощали колядників гостинцями: пампушками, цукерками, горіхами.
 - Що і кого люди прославляли в колядках?
 - Чому люди святкують Різдво?
 - Як твоя родина святкує зимові свята?

Добрий вечір тобі, пане Господарю: радуйся!

Ой, радуйся, земле, Син Божий народився.
 Застеляйте столи, та все килимами: радуйся,
 Ой, радуйся, земле, Син Божий народився.
 Та кладіть калачі з ярої пшениці: радуйся!
 Ой, радуйся, земле, Син Божий народився.
 Бо прийдуть до тебе три празники
 В гості: радуйся!
 Ой, радуйся, земле, Син Божий народився.
 Ой перший же празник – то Різдво Христове: радуйся!
 Ой, радуйся, земле, Син Божий народився.
 А другий же празник – Василя Святого: радуйся!
 Ой, радуйся, земле, Син Божий народився.
 А третій же празник – Святе Водохреще: радуйся!
 Ой, радуйся, земле, Син Божий народився.
 А що перший празник, Рождество Христове,
 Радуйся! Ой радуйся, земле, Син Божий народився!
 А що другий празник, Святого Василя,
 Радуйся! Ой радуйся, земле, Син Божий народився!
 А третій же празник, Святе Водохреща.
 Радуйся! Ой радуйся, земле, Син Божий народився!

Поміркуй і дай відповідь!

- 1** Назви 3 найважливіші свята зимового календаря, згадані у колядці.
- 2** Поясни, чому після кожного рядка колядники співали приспів. Який настрій у виконавців і слухачів створювали такі повтори?

По всьому світу стала новина

По всьому світу стала новина:
 Діва Марія зродила Сина.
 Сіном притрусила,
 В яслах положила
 Господнього Сина.
 Діва Марія Бога просила:
 «В що ж би я Сина свого повила?
 Ти, небесний Царю,
 Зішли з неба дари
 Сему господарю».

Прийшли три царі з східної землі,
 Покірно складають.
 І поклін віддають
 Ісусові Христові.
 Ой засіяла зізда на небі,
 Прийшли Ангели до Діви Марії,
 Співають їй пісні,
 Господній Невісті,
 І радість приносять.

Щедрівки

Якщо у різдвяних колядках душа людини цілковито звернена до Бога, то з початком свята Нового року аж до Водохрестя щедро величає піснею людину та її працьовитість, честь, порядність і милосердя. Обрядові пісні, в яких величається людина за її чесноти, називаються *щедрівки*.

Вони супроводжують ігри, забави, веселощі. Вони ж вищедровують гаразди і неземні дива панові Господарю, Господині, їхнім дітям ще й онукам.

Щедрик, щедрик, щедрівочка

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару.
Там овечки покотились,

А ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то полова,
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

Кошара – загорода або хлівець для кіз, овець
Овечки покотілись – овечки народили малят

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Який образ у щедрівці є центральним? Що він символізує?
- 2 Як ти розумієш слова «Хоч не гроші, то полова, / В тебе жінка чорноброва»?

Старий рік минає

Старий рік минає, новий наступає, (2)
Новий наступає.
Пане господарю, великий владарю, (2)
Великий владарю.
Дайте нам з полиці із медом пшениці, (2)
Із медом пшениці.
І ще щось такого до того смачного, (2)
До того смачного.
Новий рік приходить, щастя в дім
приносить, (2)
Щастя в дім приносить.
Старий рік минає, новий наступає, (2)
Христос ся рождає!

Прийшли щедрувати

Прийшли щедрувати до вашої хати. Щедрий вечір! Добрий вечір!
Тут живе господар – багатства володар. Щедрий вечір! Добрий вечір!
А його багатство – золотії руки. Щедрий вечір! Добрий вечір!
А його потіха – хорошії діти. Щедрий вечір! Добрий вечір!

Чи дома, дома пан господар

Чи дома, дома пан господар?

Приспів:

Щедрий вечір! Добрий вечір!

Добрим людям на здоров'я!

А я не знаю, що він дома,

Сидить же він в кінець стола.

А на йому шуба люба,

А на шубі поясочок,

А на поясочку калиточка,

А в тій калиточці сім шеляжечків,

Сьому, тому – по шеляжечку,

А нам, братці, – по пиріжечку.

А старим бабам – паляниці,

Щоб плодились бики і телиці,

Барани і ягниці.

Скільки качечок, стільки дочечок;

Скільки дубочків, стільки синочків.

Каліточка – торбина для грошей

Шеляжечки – копійки

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які звичаї Щедрого вечора зберегли українці Республіки Молдова?
- 2 Про що співають у щедрівках?
- 3 Яка твоя улюблена щедрівка?

Ти - творча особистість!

- 1 Складіть діалог «Різдво в нашій родині».
- 2 Користуючись малюнком до тексту «Старий рік минає», склади усну розповідь «Колядники».

Ялинка

I

Настав Святий вечір. В Якимовій хаті кипіла робота. В печі тріщав огонь та сичав борщ. Олена, мати Василькова, крутила голубці на вечерю. Василько сидів на полу та м'яв мак до куті. Василькові було літ дванадцять. Він був найстаршим у сім'ї. Василько тер мак та все поглядав то на двох сестричок, що гралися з котом, то на батька, що сидів на полу, схиливши голову.

– Чого батько журяться? – думав він. – Чи того, що нездужають, чи того, що нема грошей викупити від шевця мамині чоботи?

Рипнули двері. В хату ввійшов якийсь чоловік.

– Добридень вам, – удався від до Якіма. Чи не продали б ви, чоловіче, тої ялинки, що росте у вашім садочку? Пани послали мене знайти дітям ялинку на Святий вечір; я вже другий день шукаю і не можу знайти гарної...

Яким помовчав.

– А що б ви дали? – спитав він перегодом.

– Та вже не будемо торгуватись... Кажіть ціну...

– Три карбованці дасте, – відповів Яким.

– Тату, – обізвався Василько тремтячим голосом, – та ж то моя ялинка, ви її подарували мені ще тоді, як мене похвалив учитель.

На блакитні очі в білявого Василька набігли сльози. Йому стало жаль зеленої стрункої ялинки, що одна звеселяла зимою садок. Батько глянув на сина. Василько замовк, прочитавши в тому погляді невимовний смуток.

– Добре, я дам три карбованці, – обізвався чоловік, – але мусите приставити ялинку сьогодні, бо пани ще хочуть прибрати її на вечір.

– А як її приставити, коли я слабий, а хлопець малий ще? – сказав Яким.

Чоловік глянув на Василька.

– Не так-то вже й малий ваш хлопець. Та й недалеко їхати – годину.

Завидна завезе, завидна й поверне.

Яким подумав і махнув рукою.

– Якось воно буде... містечко не за горами.

Чоловік дав завдаток, розказав, куди завезти ялинку, і пішов. Яким трохи повеселішав: за три карбованці можна було викупити від шевця жінчині чоботи. Хвалити бога, Олена не ходитиме на свята в подраних чоботях.

Він одягся, узяв сокиру й подався в садок. За батьком побіг і Василько. В садку лежав глибокий сніг. Якимові ноги, взуті в чоботи, глибоко поринали в сніг і лишали за собою цілу низку ямок. Василько то стрибав у ті ямки, то розгортав ногами білий пухкий сніг. Чорні, голі дерева стояли в садку, настовбурчившись замерзлими гілочками, наче мертві, не ворухились від вітру. Під деревами на білому, як цукор, снігу сіткою лягла тінь.

Аж ось здалеку зеленою глицею замаячила ялинка. Василько з батьком підійшли до ялинки.

Їм обом жаль стало молодого деревця. Струнке, зелене, веселе, воно мало гілочками, наче раділо гостям. Яким підійшов ближче, замахнувся сокирою і вдарив по стовбурі. Ялинка затремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне. Аж ось деревце похилилося, хруснуло і підтяте впало на сніг. Василько мало не плакав з жалю. Він бачив, як батько взяв ялинку за стовбур, вирівняв пилкою, закинув на плечі і поніс. Вершок з ялинки волікся за батьком і лишав по снігу довгу, мов стежечка, смужку.

Василько глянув на свіжий пеньок і дві сльозинки скотились йому по щічках. Він не міг дивитися на той пеньок, на те місце, де хвилинку перед тим стояла його ялинка, і почав нагортати снігу на пеньок. Незабаром зпід купи снігу не було видно пенька...

– Васильку, а йди-но сюди! – гукнув з подвір'я батько. Василько побіг до батька.

– Лагодь, сину, сани, відвезеш ялинку. Та хапайся, синку, бо вже генген з полудня, а треба вернутися завидна. Коли б ще снігу не було, – сказав Яким, вдивляючись у край неба, – наче хмара насувається. Не гайся, Васильку, не гайся, бо нерано. – На стареньких санях лежала вже ялинка. Василько почав лагодитися в дорогу. Він запряг коней, одяг кожушину і виїхав з двору.

II

Повівав холодний вітрець. З краю неба насувалися білі, молочні хмари. Шпарко бігли мишасті коненята. Дорога була ковзька, і сани йшли в затоки. На обидва боки від дороги, скільки окинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий, синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало зграями на сніг і знову здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари. Посипав сніжок. Василько вйокнув на коні, і вони побігли підтюпцем, наближаючись до лісу, що чорною стіною стояв перед ними. До лісу якраз половина дороги. Ще півгодини треба було їхати лісом. Василько в'їхав у ліс. Здорові, кострубаті дуби грізно стояли в снігових заметах; їм було байдуже, що бурхав холодний вітер, ішов сніг... Мокрий сніг бив у лице Василькові, заліплював очі, налазив за комір.

Мишасті коні зовсім побіліли, обліплені снігом. Василько загорнув руки в рукави, насунув на очі шапку й схилив голову, щоб хоч трохи захиститись от холодного вітру і снігу. Він і не спостеріг, що коні звернули з дороги і побігли вправоруч. Враз сани пішли в затоки і вдарились у горбик. Трісь! Щось тріснуло в саях, і Василько дав сторчака в сніг. Коні стали, Василько підвівся, обтріпуючись із снігу, підбіг до саней. Старі, трухляві копили зламались, васаг лежав окремо від саней. Василько обійшов навкруги саней, оглянув їх і мало не заплакав. Запобігти лихові не було можна.

* * *

– Подожду, може хто над'їде та дасть мені яку раду, – думав він, поглядаючи на дорогу, яку раз у раз замітав сніг. Але в лісі було пусто. Тільки вітер гукав між деревами та сипав сніг, закриваючи білою сіткою далечінь.

Василько пішов кілька кроків наперед і став, широко розкривши очі з переляку та несподіванки. Перед ним з'явився ярк, якого не повинно бути на його дорозі. Василько помітив, що збився з дороги. Що тут робити? Хіба лишати сани з ялинкою в лісі, а самому вертатися з кіньми додому? Василько випряг коні, сів верхи і поїхав назад по дорозі.

У лісі посутеніло. Настав вечір. Василько їхав лісом, коні глибоко поринали в сніг і ледве-ледве переступали з ноги на ногу. Василько незабаром помітив, що їде не дорогою, а так лісом навмання. Він став.

– Треба конче знайти дорогу, – подумав. Вернись до саней і звідти поїду навпростець дорогою.

Він повернув коні і поїхав назад. Довго їхав Василько проти вітру та снігу, а саней не було.

– Я десь узяв дуже соб, а треба цабе, – подумав він і повернув ліворуч.

В лісі зовсім стемніло. На землі і в повітрі білів сніг та маячили цупкі, замерзлі стовбури дерев, закурених снігом. Василько їхав, а саней не було. Коні, брѳохаючись по заметах та по кучугурах, потомились і стали. Василько заблудив. Йому було холодно й страшно. Він заплакав. Навкруги вила хуртовина, бурхав вітер та крутив снігом, а Василькові здавалась тепла, ясна батькова хата. Весело горить у хаті каганець. На столі стоїть кутя. Батько та дві сестрички сидять за столом, мати подає вечерю. Всі такі веселі, гомонять, радіють. Хлопці та дівчата приносять вечерю, поздоровляють з празником, питають про Василька...

А, може, не радість, не щастя гостює в хаті. Може, мати плачуть, що нема з ними Василька. Може, батько журяться та сумні-сумні сидять край столу і не їдять вечері. Ох, коли б хоч виїхати з цього мертвого лісу, побачити дорогу, хату... Василько торкнув коней, коні знялися з місця і нешвидко побрели по глибокому снігу... Але що це? Василько виразно побачив свою хату. Йому видалось, що в маленьких вікнах блимнув вогонь. Василько зрадів і повернув до хати. То був кущ, обсипаний снігом, і здалеку видався хатою. Василько й руки опустив. Що тут діяти? Він глянув навкруги: здорові дуби стояли в лісі, мов страховища, і звідусюди простягали до нього

цупкі чорні гілки. Василькові здалось, що мерці, закутані білим покривалом, простягають до нього свої руки. Йому стало страшно. Враз щось зірвало Василькові шапку з голови, холодний сніг посипався йому на голову... То гіллячка зачепила шапку та збила її в сніг. Тільки Василько наважився злізти с коня по шапку, аж десь далеко почулось: а-у-у-у! і луною покотилось по лісу. А-у-у-у! – відгукнулося з другого боку і довго не вгавало. Василько похолов з остраху. Волосся піднялося догори, серце перестало стукати в грудях. Думка про вовків промайнула в його голові. Він у нестямі затяв коней і зник поміж деревами.

Василько виїхав на узлісся. За лісом поле. На полі, край лісу, стояв хрест. Василько побачив хрест і зрадів.

– Адже я на дорозі... Це дорога до села, де живе мій дядько... недалеко до села.

Виїхав на дорогу. Але що це за вогники блимають під лісом? Що це чорне ворухиться по снігу?

Враз коні жажнулись і сіпнули вбік.

– Вовки! – подумав Василько. Він щосили затяв коні і вхопився за гриви...

Переляканий, без шапки, запорошений снігом, мчався Василько по дорозі назустріч холодному вітрові. За ним навздогін бігли два вовки, вигинаючи сірі хребти. А хуртовина вила, крутила снігом та замітала сліди.

III

Вирядивши Василька, зітхнув Яким легенько; він продав ялинку за добрі гроші, а грошей було притьмом треба: треба було і чобіт жінці, треба було і на Новий рік дещо купити. Якимові трохи жаль стало Василька, що так любив ту ялинку. Та що вдієш, коли біда: ні в що вдягтися, нічого й їсти.

Олена поралася коло печі, хапаючись, щоб устигти на пору з вечерею. Ніхто не спостеріг, що надворі йшов сніг.

А дівчата, бавлячись, під вікном, радісно скрикнули:

– Сніжок! Сніжок! Пустіть нас, мамо, надвір.

Олена та Яким разом глянули у вікно.

– Ой, лишенько! Як той бідний Василько приб'ється додому в таку негоду! скрикнула Олена.

Яким вийшов надвір. Небо заколоклося сніговими хмарами, рвучкий вітер забивав дух. Яким стривожився.

– Коли б ще яка біда не трапилася хлопцеві, – подумав він.

– Завірюха... та, може, вщухне... повинен би Василько над'їхати.

А хуртовина не вщухала. Олена раз у раз заглядала в вікно, вибігала надвір і все зітхала та бідкалася. Вже смеркалося, а Василька не було.

* * *

Олена плакала. І нащо було посилати дитину проти ночі. Наче без тих трьох карбованців і не обійшлося би? Що з тих грошей, коли через них

можна позбутись найстаршої дитини? Олена мучилась і уявляла собі, як Василько збився з дороги, як напали на нього вовки, як вони розривають по шматочку її любу дитину. Серце її обливалося кров'ю, сльози заливали очі.

Яким мовчав, але тривожився не менш від Олени. Він щохвилини виходив надвір, вдивлявся в темряву, прислухався, як віє хуртовина, надаремне сподіваючись побачити Василька, почути його голос.

Люди давно вже вечеряли, а в Якимовій хаті й забули, який сьогодні день. Дівчата поснули, дожидаючи вечері, старі сумували, їжа не йшла їм на думку. Хлопець сусідин приніс вечерю:

– Просили вас на вечерю батько й мати і я вас прошу. Будьте здорові з Святим Вечором, – проказав він дзвінким голосом, подаючи мисчину в хустці.

– А де ж Василько? – спитав він переогодом.

Олена заголосила. Господи! Всі люди радіють, весело, як Бог наказав, зустрічають велике свято. Тільки її побила лиха година, одірвала від неї любе дитя й кинула його в хуртовину на поталу вовкам-сіроманцям. Усю ніч сум літав по хаті, шарпав за серце бідних людей та не давав їм спати.

* * *

Вранці виплило ясне сонечко на погідне небо оглянути, що зробила ніч із землею. Вітер утих, і чистий, свіжий сніг сріблом сяяв під блакитним на-метом неба. Земля наче вбралась на Різдво в білу сорочку.

Скоро розвиднілось. Яким пішов до сусіда прохати коней. Він хотів їхати шукати Василька. Олена намоглася їхати з ним.

Весело рипіли сани по снігу, весело бігли коні, хоч дорога була трохи забита. Та невесело було на серці в Якіма й Олени. Вони роздивлялись на всі боки, боячись побачити який слід Василька. Але всюди було рівно, біло: сніг блищав, аж очі боліли глянути на нього. Вони в'їхали в ліс. Олена пильно дивилась між дерева; їй усе здавалося, що бачить то сани, то свитку Василькову, то кінські ноги...

Коли б хоч їхав хто, – обіззався Яким, – розпитали б, чи не бачив чого в лісі.

Зустріли якогось жида з одною конякою. Яким розповів йому своє горе та почав розпитувати.

– Я бачив поламані сани, а на них ялинку, – сказав той. – Подайтесь лісом праворуч.

– Ой, нема вже мого Василька, нема моєї дитини! – заголосила Олена. Той крик серця болісно луною розлягся в Якимовому серці.

* * *

Ще здалеку замаячіли на дорозі поломані сани, зазеленіла присипана снігом ялинка. Олена перша зіскочила і почала припадати до саней та тужити на весь ліс. Яким стояв, сумно схиливши голову.

– Так, – дума він, – Василька з'їли вовки.

Нараз щось під'їхало. Яким озирнувся і не хотів вірити своїм очам. Перед ним стояли його коні, а на санях сидів Петро, братів наймит.

– Ти звідки взявся тут? – крикнув Яким.

– Та господар послали мене по ваші сани. Ще й казали оцю ялинку відвезти до пана. Василько обламався вчора, збився з дороги і ледве добився до нас уночі.

– То Василько живий? – крикнули разом Яким і Олена. Та вже ж живий. Оце недавно поїхали вдвох з нашим Омельком додому.

– Слава тобі, Господи! – зраділи бідолашні.

– Слава Тобі, Господи, що він живий!

Петро взяв ялинку на свої сани, а половані сани примостили на Якимових.

Яким вйокав на коні, поспішаючи додому.

Василько вже був дома. Яким та Олена плакали з радощів, обіймаючи Василька.

– Ми вже думали, що не побачимо тебе, – казали вони.

А Василько весело щебетав, оповідаючи свої пригоди в лісі.

Приста́вити – привезти

Слаб́ий – хворий

Глі́ця – голочки на ялинці

Пропáсниця – лихоманка; дрижання від хвороби чи холоду

Йшли́ в за́токи – скочувалися вбік, на узбіччя

Миша́сті – сіро-коричневого кольору

Дав сторчака́ – полетів стрімголов

Копі́ли, васáг – частини воза чи саней

Соб, цабе́ – праворуч та ліворуч; так окликають коней чи волів, коли треба зробити поворот чи пришвидшити їх

Кагане́ць – саморобний освітлювальний прилад з мотузка та посудини з олією

Побі́ла лиха́ годі́на – трапилося нещастя

Погі́дне – ясне

Сві́тка – верхній теплий одяг

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Який звичай відобразив М. Коцюбинський? Як готувалася Якимова родина до Святого вечора?
- 2 Чому батько всупереч звичаю знаходиться у хаті? Як він порушив звичай?
- 3 Перечитай уривок від слів «Тату, – обіззався Василько...» до «...не стало видно пенька». Розкажи, що відчував Василько. Чому хлопчика так хвилює прощання ялинки з життям?
- 4 Опиши усно дорогу, поля, ліс, якими їхав Василько, хуртовину.
- 5 Розкажи, як хлопчик блукав у лісі. Про що він думав, що згадував, чого дуже переживався?
- 6 Перекажи, як Василько, блукаючи у лісі, уявляє, що робиться в цей час удома.
- 7 Чи святкують у цей час батьки? Що вони переживають?
- 8 Яким у твоїй уяві постає Василько (його зовнішність, вдача, думки, почуття, вчинки, поведінка)?
- 9 Добери заголовки до розділів, склади план тексту. Сформулюй ідею твору.
- 10 Добери синоніми до слів *хуртовина, жаль, говорити*.

Запам'ятай!

Оповідання – це невеликий за розміром художній твір, у якому розповідається про якусь подію в житті однієї або кількох людей.

Отже, першою ознакою оповідання є зображення **однієї події** з життя головного героя. Друга ознака – **невелика кількість дійових осіб**. **Нетривалий час дії** – третя ознака цього жанру. Оповідання має **невеликий обсяг** – четверта ознака його. Відзначимо ще одну – **прозова форма**.

«Ялинка» М. Коцюбинського – це оповідання. З нього ми довідуємось про подію, що відбулась у Якимовій сім'ї менш, ніж за одну добу: напередодні Різдва та на другий день зранку. Ця подія дозволяє дізнатися, як жилося Якимовій сім'ї, чому батько продав ялинку, як Василько тужив за молоденьким деревцем, відвозив його в місто, що він передумав, що пережив, збившись з дороги в нічній хуртовині, що пережили його батьки.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що таке оповідання?
- 2 Назви основні ознаки оповідання. Визнач їх у творі «Ялинка» М. Коцюбинського.
Художній засіб, за допомогою якого один предмет зіставляється з іншим, чимось на нього схожим, називається **порівнянням**.
Наприклад: Орлик, як вітер, летів між деревами. (Ю. Збанацький)
То був кущ, засипаний снігом, і здаля видавався хатою. (М. Коцюбинський)

Тема твору

В основу будь-якого художнього твору покладено життєві враження автора. Певні реальні події дають письменникові поштовх до розміркування над важливими проблемами. Силою художньої уяви автор перетворює свої враження й спостереження в художні образи та події, які відбуватимуться з героями. Предмет зображення життєвого явища називається темою.

Запам'ятай!

Тема – це події, що зображуються у творі.

Приклади формулювання тем:

краса рідної природи;
весела пригода двох хлопчиків;
дружба людини й тварини і т.п.

Леся Українка

* * *

«Мамо, іде вже зима,
Снігом травицю вкриває,
В гаю пташок вже нема...
Мамо, чи кожна пташина
В вирій на зиму літає?» –
В неньки спитала дитина.
«Ні, не кожна, – одказує мати, –
Онде, бачиш, пташина сивенька
Скаче швидко отам біля хати, –
Ще zostалась пташина маленька».
«Чом же вона не втіка?
Нащо морозу чека?»
«Не боїться морозу вона,
Не покине країни рідної,
Не боїться зими навісної.
Жде, що знову прилине весна».

«Мамо, ті сиві пташки
Сміливі, певно, ще й дуже,
Чи то безпечні такі, –
Чуєш, цвірінькають так,
Мов їм про зиму байдуже!
Бач – розспівалися як!»
«Не байдуже тій пташці, мій синку,
Мусить пташка малесенька дбати,
Де б водиці дістати краплинку,
Де під снігом поживку шукати».
«Нащо ж співає? Чудна!
Краще шукала б зерна!»
«Спів пташині потіха одна, –
Хоч голодна, співа веселенько,
Розважає пташине серденько,
Жде, що знову прилине весна».

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему вірша.
- 2 Охарактеризуй персонажів вірша, добираючи відповідні прикметники.
- 3 Чи сподобався тобі вірш Лесі Українки? Чого він тебе навчив?

Володимир Сосюра

Зима

Сном блакитним заснули поля,
і долини, і гори, й діброви.
Одягла білу шубу земля,
білу шубу зимову.

Одлетіли давно журавлі
У південні країни з журбою,
і заснуло зерно у землі,
щоб проснутись весною,

коли очі закриють поля,
затремтять і тополі, і клени,
й скине білу шубу земля
і одягне зелену.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему поезії. Як В. Сосюра описує картину снігопаду?
- 2 Які художні деталі створюють картину завірюхи?
- 3 З чим автор порівнює зиму?
- 4 Встав потрібний прийменник:
 - Б'є ... землю копитами білий кінь зими (на, до, у, об).
 - Стомлено крилом махає ... білій муті крук (до, над, з, біля, в).
 - Сила є ... їхню силу (за, до, об, на, від).
 - Мчать ... гори на санях діти (до, від, біля, з, з-під).
 - А зима все випускає хуги ... білих рук (від, до, з, біля, об).
- 5 Поясни значення слів і виразів; заміни їх близькими за значенням.

Десь там осінь за горами.
І куди не глянеш оком.
На вікні морозу квіти сяють.
А зима все випускає хуги з білих рук.
Чеше вітер коси білі.

Ти – творча особистість!

Склади коротеньке оповідання з реченнями.

1. Десь там осінь за горами. 2. Біло все кругом. 3. Золота осінь. 4. Вузькі вулиці. 5. Намітає вітер кучугури. 6. Сила є на їхню силу, що збиває з ніг.

Веснянки

Відколи зима стрілася з літом (15 лютого, Стрітання), то ще сильніше лютує морозами, геть випорожнює снігові міхи, але вже ненадовго! Вона ще нібито владарює, та не так упевнено, якось неспокійно, бо під блакитним наметом неба жвавіше шугають птахи, торкаючи сонячні струни. Тому звідти все частіше висівається безсила пороша, і струменить уже цілком весняна музика.

Рання провесна. У таку пору веселі дівочі пісні та ігри закликають до себе весну. Збиралися дівчата на вигін за селом чи на сільський майдан, а то й на леваду, побіля річки, ставка і співали:

*Благослови, мати,
Весну закликати!
Весну закликати,
Зиму випроводжати!
Зимочка в возочку,
Літечко в човночку!*

І матері благословляли дівчат, а для дітвори ще й пекли рум'яні «жайворонки», щоб ними вітати по містах і селах кожного стрічного з великою радістю – приходом Весни.

Запам'ятай!

Величальні пісні на честь приходу весни ми називаємо **веснянками**.

Такі пісні виконують від час весняних обрядів: від ранньої весни аж до Зелених свят. Вони прийшли до нас із сивої давнини, з дохристиянських часів. У їх основі лежать вірування наших пращурів у магію слова. Головною ознакою веснянок є закличність, заклинання на милосердя і щедрість божеств природи, на добробут людини.

А вже весна, а вже красна

А вже весна, а вже красна,
Із стріх вода капле.
Молодому козаченьку
Мандрівочка пахне.
Помандрував козаченько
З Лубен у Прилуки,
За ним іде дівчинонька,
Здіймаючи руки.

Помандрував козаченько
У чистеє поле,
За ним іде дівчинонька:
– Вернися, соколе.
– Не вернуса, забарюся,
Гордуєш ти мною,
Буде твоє гордування
Все перед тобою.

Весняночко-паняночко

– Весняночко-паняночко,
Де ти зимувала?
– У садочку на пеньочку
Пряла на сорочку.
А ворони оснують,

А сороки витчуть,
А білії лебеді
Ще побілять на воді,
А лугові пташки
Пошиють рубашки.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які пісні з календарно-обрядової поезії називаємо веснянками?
- 2 Коли вони виникли?
- 3 Про що співається у веснянках?
- 4 Чи є у тебе улюблені веснянки? Які?

Микола Вінграновський

* * *

На рябому коні прилетіла весна,
Снігу сорок лопат їй прикидало плечі.
На рябому коні що везла – не везла,
Але дещо і нам привезла для малечі.

Привезла щавелю для зелених борщів,
В білій хмарі дощу привезла на Великдень.
З нею зайчик приїхав на теплій щоці,
І виглядує зайчик, поки йому видно.

Горобцям привезла по три пуди зерна,
По два пуди зерна їх сусідам – синичкам.
Снігурам по пуду, аби кожен з них знав.
Як в снігах зимувать і як жить на позичках.

Прилетіла весна на рябому коні,
Снігу сорок лопат привезла для годиться.
І мені привезла все, що треба мені,
Але що привезла, не скажу, – таємниця.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чи здивувала тебе кінцівка вірша? Чи хотілося б дізнатися таємницю? Чому автор не відкрив її?

- 2 Знайди повтори у вірші.
- 3 Які художні образи з вірша тобі сподобалися найбільше?
- 4 Склади 2-3 репліки, які допоможуть ввічливо утримати інформацію в секреті.
- 5 Знайди у тексті споріднені слова до таких: *зеленіє, сніговий, весняний, везе*. Запиши їх парами в зошит, познач корені.

Твої літературні проєкти

Придумай, на чому приїхала весна та що вона принесла із собою. Склади вірш або прозову розповідь.

Збагачуй своє мовлення!

Вислів «*для годиться*» означає, що хтось робить щось несумлінно, лише щоб створити певне враження. Наприклад, хтось не підмітає сміття ретельно, а просто водить віником по підлозі для годиться.

Володимир Сосюра

* * *

Люблю весну, та хто її не любить,
Коли життя цвіте, як пишний сад.
І, мов у сні, шепочуть листя губи,
І квіти шлють солодкий аромат.

Люблю, коли блукає місяць в травах,
Хатини білить променем своїм
І п'є тепло ночей ласкавих,
А на лугах пливе туманів дим...

Люблю весну, коли плюскочуть ріки,
Коли рида од щастя соловей
І заглядає сонце під повіки
У тишині задуманих алей...

Весна вдягла у зелень віти в дуба,
уже курличуть в небі журавлі.
Люблю весну, та хто її не любить
на цій чудесній, радісній землі!

Плюскóчуть – хлюпочуться

Ридá – сильно плаче

Повіки – вії (рос. веки)

Курлі́чуть – журавлі подають голос

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чому майже кожна строфа вірша починається словами «Люблю весну»?
- 2 Що можна сказати про почуття й настрої поета, його ставлення до природи?
- 3 Змалюючи весну, автор відтворює такі її ознаки: шелест листя, запах квітів, плін води в річці, спів солов'я, світло сонця, тепло ночі. Знайди у вірші поетичні вислови, в яких описана кожна з цих художніх деталей.
- 4 Добери синоніми до слів: *цвіте, шепоче, ласкавий, чудесний, радісний*.
- 5 Знайди у вірші повтори, порівняння, слова в переносному значенні.
- 6 Визнач основну думку поезії.
- 7 Вивчи вірш напам'ять і підготуйся до виразного читання його в класі.

Твої літературні проєкти

Усно намалюй картину весни в повному розквіті. Використовуй у своїй мові художні порівняння, пестливі слова, поетичні епітети з вірша або створені, придумані самостійно.

Ти – творча особистість!

Назви вірші про пори року, написані українськими, молдовськими та російськими поетами.

Які музичні твори про різні пори року ти знаєш? А живописні картини?

Назви авторів цих творів.

Напиши запрошення Природі й Людині від імені Весни. За можливості використай словосполучення з вірша.

Збагачай своє мовлення!

Запам'ятай народні прикмети:

Рано вилітають бджоли – до ранньої і теплої весни.

Птахи в'ють гнізда з сонячного боку – буде холодне літо.

Регулярно кує зозуля – погода буде тепла й припиняться заморозки.

Зацвіла горобина – довго будуть теплі дні.

У травні два холоди: коли абрикос цвіте й коли дуб розпускається.

Якщо в ясну і прохолодну погоду дим піднімається вгору – можливі заморозки.

Тече багато соку в березах – літо буде дощове.

Береза раніше за вільху лист викинула – літо буде сонячним, а якщо вільха раніше за березу розпустилася – на холод і дощі.

Логічний наголос та інтонація

Частина речення між двома паузами називається **мовленнєвим тактом**.

Під час читання у мовленнєвих тактах не всі слова належить вимовляти однаково. Найважливіше слово слід читати з трохи більшою силою голосу, ніж інші.

Запам'ятай!

Вимова важливого слова в мовленнєвому такті трохи більшою силою голосу називається **логічним наголосом**.

Точно, правильно, яскраво передати зміст і настрій художнього твору допомагають також **інтонація** і **темп** (швидкість вимови). Інтонація буває: розповідна, оклична, питальна, спонукальна, перелічувальна. Інтонацією можна передати різні почуття і переживання: радість, ніжність, пошану, улесливість, смуток, біль, глузування. Залежно від зображуваних подій та почуттів персонажів інтонація читання різних місць тексту буде неоднакова.

Розповідна інтонація вірша В. Сосюри «Люблю весну» має бути радісною, задушевною. Темп вірша дещо уповільнений.

Максим Рильський

* * *

Вербова гілка зацвіла
У мене на столі,
Як символ сонця і тепла,
Ще схованих в імлі,
Як знак зеленої весни,
Котра ще вдалині,

Як знак, що щастя сад рясний
Даровано мені.
Вербова гілка на столі
У мене розцвіла...
Прилинуть, серце, журавлі,
А в них на кожному крилі
Дар сонця і тепла!

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему поезії. Що означає весна в поезії?
- 2 Що символізує вербова гілочка?
- 3 Словесно опиши картини, які можна побачити, читаючи вірш.

Ти - творча особистість!

Створи малюнковий фільм на окремих аркушах, кожен кадр опиши своїми словами.

Українські народні казки

У кожного народу з давніх-давен існують казки. Сила-силенна їх в українського народу. Де тільки хата біла, господиня мила, котик сіренький і дитина маленька, там ходить сон коло вікон, а дрімота коло плота. І не зайдуть вони в хату, поки там не погостює казка.

Слово казка походить від слова «казати» (розповідати). Це вимишлені, незвичайні, фантастичні події. Лисиця вчить вовка, як ловити рибу («Лисичка-сестричка і вовк-панібрат»), Івасика-Телесика гуси взяли на крилята («Івасик-Телесик»). Проте в казці вимисел пов'язано з життям.

Казка вчить нас бути правдивими, сміливими, чесними, милосердними.

Запам'ятай!

Казка – це цікаве усне оповідання про вимишлені повчальні події.

Є різні види народних казок: про тварин, фантастичні, соціально-побутові. У соціально-побутових відображено повсякденне життя і народний побут. У фантастичних казках герої переживають неймовірні пригоди.

У казках про тварин за допомогою веселого вимислу, дотепного жарту алегорично висміюються людські вади: тупість, хвалькуватість, зазнайство; засуджуються жорстокість, лицемірство, лестощі.

Запам'ятай!

Алегорія (від грец. *allegoria* – інакомовлення) – змалювання людських рис в образах тварин, рослин, предметів, явищ.

В казках ми часто зустрічаємо тупого і жадібного вовка, хитру та винахідливу лисицю. Ведмідь тупий та нетямущий. Цим хижакам протиставляються добрий зайчик, хоробрий півник, працююча мишка. Вони завжди перемагають хижаків. Чому це так? А тому, що вони добрі, чесні, працюючі, дружні, готові прийти на допомогу в біді тим, хто цієї допомоги потребує.

У казках народ прославляє розум, добро, сміливість, мужність, працюючість, а засуджує зло, неправду, лінощі.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що таке казка?
- 2 Які є види казок?

- 3 Які казки називаються казками про тварин?
- 4 Назви кілька казок про тварин. Які персонажі казок тобі запам'яталися?
- 5 Що в них прославляється, а що осуджується?

Запам'ятай!

Казки, в яких дійовими особами є тварини, називаються **казками про тварин**.

Як звірі хату будували

(Українська народна казка)

Обридло Волові всю зиму тремтіти на морозі. Не раз він думав собі: «Не хочу я жити в холодній країні; переживу сю зиму, перелітую, і як тільки птиця почне летіти до вирію, подамся і я до теплого краю».

Пролетіло літо, як один день, не встиг Віл оглянутися, як настала осінь, мокра та холодна. Він гнувся, гнувся в загороді й згадав про теплий край... Настав день, Віл піднявся і пішов з двору на городи. Побачили його Півень та Качка й питають: «Куди ти йдеш?» – «Та тікаю від зими, йду шукати літа». – «І ми підемо з тобою». – «Що ж, ходімо, гуртом веселіше буде».

Вийшли вони з двору, а на воротах сидить Кіт; побачив їх і спитав: «Куди йдете?» – «Тікаємо від зими, йдемо шукати літа». – «Візьміть і мене». – «Ходімо, коли хочеш, гуртом веселіше буде».

Пішли вони далі. Аж у полі їм зустрівся Баран. Порівнявшись із ними, спитав: «Куди йдете, земляки?» – «Тікаємо від зими, йдемо шукати літа». – «Візьміть і мене». – «Ходи, коли хочеш, гуртом веселіше буде».

Пішов і Баран з ними.

А далі й Свиня пристала до гурту. Пішли. Дорогою вже й підтоптались, а до літа ще далеко. Аж ось випав сніг, вдарили морози, занесло дорогу... Далі йти несила. Зайшли вони до лісу, забилися у затишок і стали, тулячись один до одного. А далі Віл і каже: «Давайте, братці, збудуємо собі хату, перебудемо в ній до тепла, а потім далі».

Як давай, то давай. Гурт не малий...

«Треба ж місце добре відшукати», – каже Кіт. А Качка й собі: «Ходімо, знайдем таке місце, де б вода була недалечко».

Пішли, знайшли таке місце, взялися до роботи. Віл зі Свинею риють, Качка воду носить, Свиня місить, Півень глевки робить, Баран із Котом мастять. Поклали вони хату, а Качка й каже: «Коли поклали хату, то ще викопаймо у хаті таку яму, щоб вода була: як прийде зима, щоб мені не ходити далеко».

Свиня вирила таку яму, й Качка наносила її повну води. А Кіт каже: «Коли поклали хату, то покладімо ще й піч, щоб мені було де взимі погрітися». А Півень і собі: «Коли поклали хату, то покладімо й жердину, бо я не при звичаєний на голій землі спати».

Так й як уже вони ту жердку та піч поклали, тоді Баран каже: «Що ви хотіли, то вже маєте; зробіть же тепер постіль, щоб я на голій землі не ночував».

Пішли вони до лісу, наносили багато листу, зробили постіль і для Барана, й для Свині, й для Вола. Тоді Віл каже: «Тепер ходімо, на носім собі всякої поживи».

Порозходилися вони всі, кожне взялося добувати поживи для товариства. Волові та Баранові кукурудзи сухої, сіна, соломи просяної дістали; Свині картоплі, буряків нарили; Качці бурякового листу наносили, ячменю, проса багато; Котові мишей ловити допомогли, горобців; Півневі – зерна поназбираували різного, хробаків усяких. Наносили вони всього того досить, зробили собі сани й стали складати. Що на сани покласти не можна було, на себе взяли. Віл із Бараном тоді запряглися, а Свиня з Півнем слідом ідуть, господарства спільного доглядають.

Поклали вони все те в порядку, посідали та й сидять у теплі та добрі. Кіт на печі сидить та мурчить, Півень на жердці виспівує, Качка в воді хлюпочеться, а Свиня простяглася на постелі, лежить і рохкає. Надворі мороз та шквиря, а в них затишок та їсти є що.

Аж ось бігла повз їхню хату Лисиця, вчула, як Півень виспівує «кукурі-ку», й захотілося їй курятинкою поласувати. Зупинилась, кортить їй, та в хату піти боїться, бо чути, що там не один Півень, а крім нього ще хтось гомонить. Метнулася тоді вона по лісі, знайшла Ведмедя та Вовка й каже:

«Я надибала цілий скарб. До нашого лісу забрела ціла ватага тварин із села – там чути голос Півня, Качки та й ще когось... Так ходімо, розділимо їх проміж собою. Я візьму Півня та Качку, а ви вибирайте собі кому що до вподоби». – «Ну, ходімо, ми з ними розправимося по-своєму».

Підійшли вони до хатки й почали турбуватися, кому поперед іти в хату. Лисичка подумала і каже: «Якщо йти, так не кому іншому, як Ведмедеві. Він найдужчий і найхоробріший. Іди, Ведмедю, а ми тут постережемо». – «Як іти, то йти», – каже Ведмідь і посунув до хати.

А тут його тільки і ждали. Віл як кинувся на нього, довбнув його рогами і почав перти до стіни. Баран розгнівався й ну штовхати ведмедя під боки; Свиня кинулася його гризти; Кіт стрибнув Ведмедеві на голову, щоб очі видряпати; Півень як закричить що є сили: «Ку-ку-рі-ку!»

Ведмедеві й в очах потьмарило. Зібрався з силою, рвонувся з хати та й побіг у світ за очі, не оглядаючись. А Лисиця й Вовк бачать, що непереливки, та за ним... Тільки їх і бачили.

А Віл зі своїми товаришами ще довго жили в хатці, гуртом працюючи та про спільне добро дбаючи.

Гуртом – разом, колективно

Жёрдка – горизонтально підвішена чи прикріплена перекладина

Товариство – близькі товариші, приятелі, друзі

Шквіря – снігова буря, хуртовина

Повз хату – мимо хати

Ватага – синонім товариство

Неперелівки – важко, скрутно комусь прийшлося

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чому звірі вирішили збудувати собі хату?
- 2 Що ти можеш сказати про стосунки між звірами під час спільної праці?
- 3 Чому вони перемогли Ведмедя?
- 4 Знайди у казці рядки, в яких прославляється дружба, спільна праця.
- 5 Добери по 2 прикметники для характеристики кожного персонажа казки.

Ти - творча особистість!

Прочитай виразно казку в особах. Слова кожної особи читай так, щоб передати її вдачу.

Виразне читання казок

Казка читається розповідною інтонацією, у середньому темпі: читець-оповідач ніби пригадує розвиток подій, вчинки й поведінку персонажів, їх переживання, тому не може говорити швидко.

Текст казки розповідається упевненим тоном, немов у ній зображено цілком достовірні, правдиві події, які читець-оповідач сам спостерігав або чув про них від їхніх учасників, які заслуговують на довіру.

Фантастичні моменти передаються трохи притишеним голосом, наче ви довіряєте слухачам цілком правдиву, але незвичайну й секретну таємницю.

Пан Коцький

(Українська народна казка)

У одного чоловіка був кіт старий, що вже не здужав і мишей ловити. От хазяїн його взяв та й вивіз у ліс, думає: «Нащо він мені здався, тільки дурно буду годувати, – нехай лучче в лісі ходить».

Покинув його й сам поїхав.

Коли це приходить до кота лисичка та й питає його:

– Що ти таке?

А він каже:

– Я – пан Коцький.

Лисичка й каже:

– Будь ти мені за чоловіка, а я тобі за жінку буду.

Він і згодився. Веде його лисичка до своєї хати, – так уже йому годить: уловить де курочку, то сама не їсть, а йому принесе.

От якось зайчик побачив лисичку та й каже їй:

– Лисичко-сестричко, прийду я до тебе на досвітки.

А вона йому:

– Є у мене тепер пан Коцький, то він тебе розірве.

Заєць розказав про пана Коцького вовкові, ведмедеві, дикому кабанові. Зійшлися вони до купи, стали думати, як би побачити пана Коцького, – та й кажуть:

– А зготуємо обід!

І взялися міркувати, кому по що йти. Вовк каже:

– Я піду по м'ясо, щоб було що в борщ.

Дикий кабан каже:

– А я піду по буряки і картоплю.

Ведмідь:

– А я меду принесу на закуску.

Заєць:

– А я капусти.

От роздобули всього, почали обід варити. Як зварили, почали радитись, кому йти кликати на обід пана Коцького. Ведмідь каже:

– Я не підбіжу, як доведеться тікати.

Кабан:

– А я теж неповороткий.

Вовк:

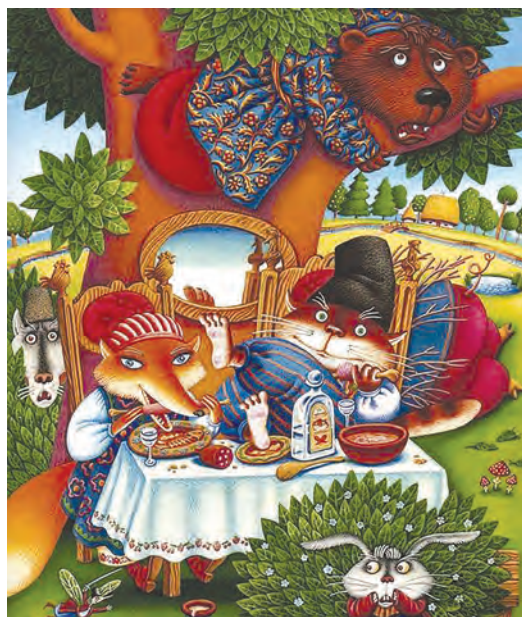
– Я старий уже і трохи недобачаю.

Тільки зайчикові й приходитьсья. Прибіг заєць до лисиччиної нори, коли це лисичка вибігає, дивиться, що зайчик стоїть на двох лапках біля хати, та й питає його:

– А чого ти прийшов?

Він і каже:

– Просили вовк, ведмідь, дикий кабан, і я прошу, щоб ти прийшла зі своїм паном Коцьким на обід.

А вона йому:

– Я з ним прийду, але ви поховайтесь, бо він вас розірве.

Прибігає зайчик назад та й хвалиться:

– Ховайтесь, казала лисичка, бо він як прийде, то розірве нас.

Вони й почали ховатися: ведмідь лізе на дерево, вовк сідає за кущем, кабан заривається у хмиз, а зайчик лізе в кущ.

Коли це веде лисичка свого пана Коцького. Доводить до столу, а він побачив, що на столі м'яса багато, та й каже:

– Ма-у!.. Ма-у!.. Ма-у!..

А ті думають: «От вражого батька син, ще йому мало! Це він і нас поїсть!»

Виліз пан Коцький на стіл та почав їсти, аж за ушима лящить. А як наївсь, то так і простягсь на столі. А кабан лежав близько столу в хмизі, та якось комар і вкусив його за хвіст, а він так хвостом і крутнув; кіт же думав, що то миша, та туди, та кабана за хвіст. Кабан як схопитись, та навтіки! Пан Коцький злякався кабана, скочив на дерево та й подерся туди, де ведмідь сидів. Ведмідь як побачив, що кіт лізе до нього, почав вище лізти по дереву, та до такого доліз, що й дерево не здержало – так він додолу впав – гуп! – та просто на вовка, – мало не роздавив сердешного. Як схопляться вони, як дременуть, то тільки видко. Заєць і собі за ними – забіг не знає куди... А потім посходились та й кажуть:

– Такий малий, а тільки-тільки нас усіх не поїв!

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чому господар вигнав kota?
- 2 Кого зустрів у лісі пан Коцький?
- 3 Що приготували звірі для пана Коцького?
- 4 Яких негативних рис kota потрібно уникати людям?

- Встав пропущені букви, прочитай слова:

Ка..ка, лиси.., каба.., пан....., по..ва..ся

- Доповни речення, встав пропущені слова:

Просили ..., ..., ..., і я прошу, до нас на обід.

Я з ним прийду, а ви ..., бо він розірве вас.

- Заміни виділені займенники на іменники:

Почали **вони** ховатися. Коли це веде **вона** пана Коцького.
Він побачив, що м'яса багато, та й каже: Ма-у! Ма-у!...
 А ті думають: – Це **він** і нас поїсть!

Пан Коцький
 Лисичка
 Звірі

Ти - творча особистість!

Склади свою казку за малюнком.

Літературні казки

Крім народних казок, є казки літературні. Це казки, створені письменниками.

У літературних казках ми зустрічаємося з тим же казковим світом – світом сонця і темряви, добра і зла, красивого і потворного, правди і кривди, що й у народних. Тут діють різні тварини, які говорять людською мовою, герої за одну ніч будують небачені міста, облітають увесь світ чи перепливають океани; тут зустрічаємо і молочні ріки, і золоте царство, і бабу-ягу, і різних звірів: лева, осла, лисицю, зайчика.

Літературні казки – це переважно казки про тварин і фантастичні. Менше серед них соціально-побутових. Письменники іноді складають і віршовані казки («Лис Микита» І. Франко, «Золотий олень» Д. Павличко та інші).

Іван Франко

Фарбований Лис

(Скорочено)

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілька разів гонили його стрільці, травили його псами, заставляли на нього заліза або підкидали йому затруєного м'яса, нічим не могли йому доїхати кінця. Лис Микита кпив собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови – чи то до курника, чи до комори, то не було смілішого, вигадливішого та зручнішого злодія над нього. Дійшло до того, що він не раз у білий день вибирався на полювання й ніколи не вертався з порожніми руками.

Це незвичайне щастя і та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

– Що ви собі думаєте! – величався він перед своїми товаришами. – Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з торговиці курку вкраду.

– Ет, іди, не говори дурниць, – уговкували його товариші.

– Що, дурниць! Ану, побачите! – решетився Лис.

– Побачимо або й не побачимо. Там пси купами по вулицях ходять, то вже хіба б ти перекинувся в блоху, щоб тебе не побачили й не роздерли.

– От же побачите, і в блоху не перекинуся, і не розідруть мене! – товк своє Лис і поклав собі міцно зараз завтра, в сам торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити курку.

Але цим разом бідний Микита таки перечислився. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти та ховаючися між яриною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвилю вискочити на вулицю, збігати на торговицю і вернути назад. А на вулиці і на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса туркочуть, коні гримлять копитами, свині квичуть,

торгівці шваркочуть, селяни гойкають – одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чував.

Але що діяти! Наважився, то треба кінчати те, що зачав. Посидівши пару годин у бур'яні коло плоту, що притикав до вулиці, він освоївся трохи з тим гамором. Позбувшись першого страху, а надто роздивившись потроху, куди і як найліпше бігти, щоб досягнути своєї цілі, Лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло і їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й за примітив, і нікому до нього не було діла. «От Пес та Пес», – думали собі люди. А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетках, у кошах і кобелях¹ на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сім'я, курей, качок і інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до торговиці, коли йому настрічу біжить пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього, Псів уже наш Микита не здурить. Зараз занюхали, хто він, загарчали та й як не кинуться до нього! Господи, яке страхіття! Наш Микита скрутився, мов муха в окропі: що тут робити? куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі отворені сіни, а з сіней на подвір'я. Скулився тут і роздивляється, куди б то сховатися, а сам надслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в куті стоїть якась діжа. От він, недовго думаючи, скік у діжу та й сховався.

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли надбігли пси цілою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

– Тут він був! Тут він був! Шукайте його! – кричали передні.

Ціла юрба кинулася по тісенькому подвір'ю, по всіх закутах, порпають, нюхають, дряпають – Лиса ані сліду нема. Кілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який ішов від неї, відгонював їх. Вкінці, не знайшовши нічого, вони побігли далі.

Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несповідано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Власне завтра мав малювати якийсь великий шмат паркану і відразу розробив собі цілу діжу фарби та й поставив її в куті на подвір'ю, щоб мав на завтра готову. Вскочивши в цю розчину, Лис Микита в першій хвилі занурився в неї з головою і мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплено в фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Отак він вичекав, поки минула страшна небезпека. Серце у бідолахи билось сильно, голод крутив кишки, запах олії майже душив його, але що було діяти! Слава Богу, що живий! Та й то ще хто знає, що буде. Ану ж надійде господар бочки і застане його тут?

Але й на се не було ради. Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі аж до вечора, знаючи добре, що якби тепер, у таких строї, появився на вулиці, то вже не пси, але люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося, Лис Микита прожогом вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і, не спостережений ніким, ускочив до садка, а відси бур'янами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висохла. Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у противнім. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому треба було ще бігти за дві милі, але на це у нього не ставало вже сили. Тож, покріпившись трохи кількома яйцями, що знайшов у гнізді перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився у ньому з головою і заснув справді, як по купелі.

Чи пізно, чи рано встав він на другий день, цього вже в книгах не записано, – досить, що, вставши з твердого сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора йому була така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячій груді. «Саме добре пора на полювання!» – подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе – Господи! Аж скрикнув неборачисько. А це що таке? З переляку він кинувся тікати, але ба, сам від себе не втечеш! Зупинився і знов придивляється: та невже це я сам? Невже це моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не пізнає, не пізнає та й годі. Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими гудзами, не то їжовими колючками, а хвіст у нього – не хвіст, а щось таке величезне, а важке, мов довбня або здоровий ступернак, і також колюче.

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися – не йде. Пробує обкачатися в траві – не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами – болять, але не пускає! Пробує лизати – не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, – де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає.

Роби що хочеш, небоже Микито!

В тій хвилі де не де взявся Вовчик-братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та гудзах і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, як не пішов удирати – ледве хлипає! Подибав у лісі Вовчицю, далі Вемедя, Кабана, Оленя – всі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та знай тільки лепоче:

– Он там! Он там! Ой, та й страшне ж! Ой, та й люте ж!

– Та що, що таке? – допитують його свояки.

– Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшенне ж!

Що за диво! Зібралось довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напиться. Мавпа Фрузя вистригла йому три жмільки волосся з-між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвівся, але де тобі, все дарма. Бачачи, що з Вовком непорадна година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшно. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зирнули собі ж та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка у нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подобою, а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а оце тепер і на інших звірів. «Гей, – подумав собі хитрий Лис, – та це не кепсько, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти. Стійте лишень, я вам покажу себе!».

І, піднявши вгору хвіст, надувшись гордо, він пішов у глиб лісу, де знав, що є місце сходин для всієї лісової людності. Тим часом гомін про нового, нечуваного і страшного звіра розійшовся геть по лісі. Всі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека придивитися новому гостеві, але ніхто не смів приступити ближче. А Лис Микита, мов і не бачить цього, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сидати Ведмідь. Сів і жде. Не минуло й півгодини, як довкола майдану нагромадилось звірів і птахів видимо-невидимо. Всі цікаві знати, що це за поява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилі, щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

– Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-не-ледве переводячи дух, запитав:

– А ти ж хто такий?

– Приступіть ближче, я вам усе розповім, – лагідно і солодко говорив Лис. Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не важилися.

– Слухайте, любі мої, – говорив Лис Микита, – і тіштеся! Сьогодні рано святий Миколай уліпив мене з небесної глини – придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив:

– Звіре Остромисле! В звірячій царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний свого життя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів!

Почувши це, звірі аж у долоні сплеснули.

– Ой Господи! Так це ти маєш бути наш добродій, наш цар?

– Так, дітоньки, – поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звірячій царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курей, вовки та ведмеді нарізали овець, телят й нанесли цілу купу перед нового царя. Цей узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіх голодних. Знов радість, знов оклики зачудування і поядки! От цар! От добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічності, мов у Бога за дверима!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізне, навіть обскубане і обпатране, приносили йому услужні міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден. Кого вбили стрільці, той мусив загинути, а хто втік, той Богу дякував, що жиє. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього і ласкавого царя, а надто так неподібного до всіх інших звірів.

І Лис Микита зробившись царем, жив собі як у Бога за дверима. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав тільки на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є Лис, а не жаден звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати врочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з лисів, вовків, ведмедів, уложено чудову кантату, і вечором по великих процесіях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж око в'януло. Але як молоді лисички в народних строях задзявкотили тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як не задзявкає й собі по-лисячому!

Господи! Що стало? Всі співаки відразу затихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та ж це Лис! Простісінький фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фабрикою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах ти, брехуне! Ах ти, ошуканче!

І, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величану мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки. І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелю і дасть йому добре одуритися¹; коли який драбуга отуманить нас, обідре, оббреше і ми робимося хоч дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: «Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі».

Кпіти – насміхатися, глузувати
Решетітися – нахвалятися
Перечислітися – прорахуватися
Кобелі – торбинки
Стрій – вбрання, одяг
Гудз – гуля

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Назви основні події, про які розповідається в казці.
- 2 Назви дійових осіб казки.
- 3 Добери з тексту прислів'я та приказки, якими можна їх охарактеризувати.
- 4 Розкажи про спосіб життя Лиса Микити, визначивши основні риси його вдачі.
- 5 Розкажи, який випадок різко змінив життя Лиса.
- 6 У казці говориться: «Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердим». Якою була його справедливість? Як жилося звірам за Лисового царювання? Відповідаючи, посилайся на текст.
- 7 Як звірі ставилися до Лиса: коли він фарбованим з'явився в лісі; за його царювання; викривши обман? Чому звірі не прогнали Микиту, а розірвали на шматки?
- 8 Яка головна думка твору?
- 9 Поділи казку на частини за змістом, дібравши до них заголовки. Запиши їх у зошит.
- 10 Вибери прислів'я та приказки, що якнайкраще характеризують казкового Лиса Микиту.
 З лиса лиш кожух добрий.
 Лиса вбили – курям радість.

Лисиця спить, а курей бачить.
Старого лиса не виведеш з ліса.
Стара лисиця від собак захиститься.
І на хитру лисицю капкан знайдеться.
Лис став монахом не на те, щоб гріхи спокутувати, а щоб нові зробити.

Твої літературні проєкти

- 1 Напиши невеликого листа (4–5 речень) Лисові Микиті з порадами, як стати кращим.
- 2 Розкажи казку «Фарбований лис» вдома своїм батькам, братикам і сестричкам.

Збагачуй своє мовлення!

Випиши з казки приказки і поясни усно зміст кожної.
Запам'ятай значення висловів:

Вертав з порожніми руками – повертався ні з чим.

Скрутився, мов муха в окропі – швидко.

Баньки витріщив – зробив великі очі від здивування.

Дати драпака – втікати.

Ти – творча особистість!

Уяви собі, що лісові мешканці відразу впізнали Микиту. Яким би було тоді продовження казки? Напиши свою казку про фарбованного Лиса.

Про ідею твору

З темою твору тісно пов'язана його ідея. У казці І. Франка «Фарбований Лис» темою є пригоди Лиса. Змальовуючи певні явища життя, письменник дає їм свою оцінку, підводить читача до якихось висновків. Це і є ідея твору, його головна думка.

Запам'ятай!

Ідеєю твору (від гр. idea – поняття, уявлення) називається **основна думка** автора, його висновок про зображені в творі життєві явища, події.

Ідею можна правильно визначити тільки після осмислення змісту твору.
У казці «Фарбований Лис», показуючи пригоди Лиса, автор засуджує хитрість, обман.
Ідея формулюється реченням після роботи з текстом твору.
Ідея казки Фарбований Лис Івана Франка: обман завжди розкриється. Обман до добра не доведе.

*Василь Королів-Старий***Хуха-моховинка***(Скорочено)*

...Вона була останньою.

Народилася не ранньою весною, як всі її сестри та брати. Було тоді вже тепло, ясне, веселе літо. Тим-то вона була найменшою в родині, «мізинчиком». Її дуже жаліли й любили, але ж любили не тільки за те, що була вона манісінька, як кошенятко. Була вона добра, лагідна, плоха, звичайненька, слухняна, роботяща. А граючись з іншими малими хухами, радо приставала на всяку забавку, до якої її кликали. І ніколи ніхто не бачив, щоб вона колись гнівалася, чи була роздратованою, або ж мала якісь примхи. Коротко кажучи, це була дуже гарна хушка, може, ліпша, як всі інші хухи в тому лісі.

Звали її Моховинка...

Рід цих хух споконвіку жив у бору, тому вона була хухою-боровинкою. У лісі порядкував дуже добрий лісник, тому хухи жили спокійно та затишно. В тім бору, між корінням великої сосни, зробила на осінь Моховинка собі хатку.

Була вона й сама така пухка, як мох. Мала довгу вовночку, що, мов шовком, вкривала все її тільце. Сама тільки мордочка була голенька й нагадувала садову жовто-фіолетову квіточку – «братки». Та були ще в неї голенькі зісподу, рожеві лапки. Як і всі інші хухи, Моховинка так само мала мінливу вовночку, яка враз сама собою робилася того кольору, що й ті речі, біля яких бувають хухи. Моховиночка найчастіш була зеленою, бо рідко відбігала від своєї зеленої хатки. Але ж, коли вона бігала по соснових старих глицях, що лежали на землі, то ставала такою ж рудувато-червоною, як вони. Біля потоку була вона блакитною, як вода; на піску – жовтою, як пісок; між кущами шипшини – рожевою; на вереску – фіолетовою, на снігу ставала білою...

Одного разу Хуха прокинулася, бо змерзла, і побачила перший сніг. Водночас почула якийсь незнайомий звук: то був дід із сокирою, що рубав її сосну. Хухи мерщій покотили до лісничової хатинки й розбудили лісника. Дід утік від нього, але ж моховинчину хатинку було знищено.

Хухи були дуже самостійні, тож Моховинка подалася шукати власне житло, хоч родичі й кликали до себе. Моховинка бігла все далі й далі від домівки. З часом натрапила на щілину, через яку пролізла в козячий хлівець... Тут було тепло, було багато запашного сіна, що так само гарно пахло, як і мох.

Так і стала хуха-боровинка хухою хлівною...

Через якийсь час відчинилися ті дверцята, під якими пролізла Моховинка, й у хлівець вступила дівчинка. Вона була гарнесенька, білява, з блакитними очицями. І одразу сподобалась Моховинці.

Андрій Щербак «Хуха-Моховинка»

Дівчинка увійшла з дійницею та шматочком хліба, що був дуже смачний, бо Хуха потім знайшла на соломі три крихітки й наїлася досхочу. Так щодня приходила вона кілька разів у хлівець...

Хуха мріяла удень і вночі, коли ж прийде час, що вона зможе повернутись до своєї батьківщини, але боялася зимового холоду. Одного дня в хліві трапилось нещастя: коза Лиска заплуталася у сітці. Моховинка кинулася кликати дітей і сповістила про нещастя.

Так Хуха врятувала свою приятельку Лиску, яка дозволила їй жити в теплому хлівці.

Діти були їй дуже вдячні. Тепер вони приносили Моховинці крихітки всього того, що їм давали найсмачнішого. А Хуха, коли ніде поблизу не було когось із людей, показувалася дітям, гралася з ними, дуже їх бавила...

Одного разу нечутно відчинилися двері й у хату увійшов отой самий дід, що хотів колись зрубати сосну, в якій жила Моховинка, він кинув на неї сокиру, щоб її вбити, і влучив їй по задній ніжці. Лихий дід почав її лаяти й ганити увесь хушачий рід, бо то ж – нечиста сила! Діти слухали й не вірили. Знали вони, яка вона мила, добра, нешкідлива. А вона пошкандибала до свого рідного бору.

...Всі хухи-боровинки раділи з її повороту. Залюбки вони слухали її цікаві оповідання про те, як цілу зиму прожила вона з козами та людьми. І з того часу почали її кликати хатньою хухою, або кривенькою Моховинкою...

Минув рік. Знову у лісі нападало багато снігу. Моховинка бігла лісом, коли зненацька почула стогін. Вона метнулась в той бік й угледила в наметі майже зовсім заметеного снігом злого діда. Шкода стало Моховинці діда, вона покликала інших хух, і всі разом врятували діда. Радий та щасливий, виліз він з намету й став на снігу, але зрозумів, що заблукав, і застогнав знову.

Тоді перед ним об'явилася Хуха-Моховинка.

– Хуха! – затрусився він і закричав не своїм голосом, шукаючи сокири.

– Так, я – хуха! І навіть та сама, якій ти зруйнував торік хатку, а потім у хаті в добрих людей хотів мене зарубати своєю сокирою...

Дід затрусився ще дужче. Він був певен, що тепер Хуха помститься на ньому.

– Але ж тобі нема чого мене боятися! – продовжувала Моховинка. – Знай, що всі хухи на світі ніколи не шкодять людям, а, навпаки, дуже часто їм допомагають. Ми – добрі й не пам'ятаємо лихого. Це ж ми, хухи, допомогли тобі вилізти з намету. А тепер я допоможу тобі вийти й з лісу. Не бійся нічого й іди за мною!

Хуха довела діда до узлісся. Радий, він питав, як їй віддячити.

– Хухи не потребують подяки. Вони роблять добро з повинності. Але ж на пам'ятку цього дня я просила в тебе ось про що. Розкажи людям, що з тобою трапилось. А тепер ходи здоров!..

Тої ж миті Моховинка зникла, але ж вона ще чула, як дід щиро їй дякував.

А дід щасливо дійшов до своєї хати й з того часу почав переконувати й дітей, і дорослих, що не слід боятися маленьких, добрих та гарнесеньких хух...

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Назви героїв казки. Запиши у зошит імена усіх героїв казки «Хуха-Моховинка», розподіливши їх у дві колонки:
1) реальні персонажі; 2) вимишлені.
- 2 Розкажи про вчинки Моховинки. Як до неї ставиться автор казки?
- 3 Чому Моховинка не залишилася жити у хліві?
- 4 Що приваблювало дітей у характері Моховинки? Чому вона дітям показалась?
- 5 Як ти розумієш: Хухи **не потребують** подяки. Вони роблять добро з повинності.
- 6 Чого навчає казка В. Королева-Старого «Хуха-Моховинка»?
- 7 Усно перекажи уривок, у якому йдеться про життя Моховинки в хліву й серед дітей.

Ти – творча особистість!

Склади продовження казки про пригоди Хухи.

Перекажи казку від імені Хухи-Моховинки; від імені діда, коли він заблукав у лісі; від імені дитини, коли вона побачила Хуху.

Вівірка – білка

Віграшки – ігри

Вівничка – тут: вовна

Галузка – гілка

Глянці – тут: хвоя сосни

Вбрес – назва рослини

Повстяники – валянки

Сплюндрувати – знівечити, погубити

Запам'ятай!

Пауза, тобто зупинка голосу під час читання, робиться у тих місцях тексту, де стоять розділові знаки.

Паузи можуть бути довгими, середніми й короткими. Довгі робляться на крапці, двокрапці, трикрапці, крапці з комою, рисці з комою, знаках оклику та запитання.

Іноді зупинка голосу потрібна також там, де немає жодного розділового знаку.

Наприклад: «А на той час прийшли двоє / до пана судитися. // От пан вийшов на рундук та й питає//». Посеред кожного з цих речень робимо зупинку голосу, бо за один видих довге речення вимовити важко: не вистачить повітря в легенях. Крім того, зміст усього речення ми зрозуміємо краще, коли осягнемо його частини.

Зупинка голосу на тих місцях, де немає розділового знаку, називається **логічною паузою**.

Вона завжди коротка, ледь помітна. У довгих реченнях може бути дві, зрідка – три логічні паузи.

Наприклад: «З тих пір / і почали називати місто / Сміла / на честь сміливої козачки / ім'я якої / так і залишилося невідомим //».

Отже, речення в тексті ми читаємо частинами, роблячи паузи на розділових знаках або в середині довгих фраз.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що називається паузою? Які є її види? Коли вони застосовуються?
- 2 Скільки їх може бути в одному реченні?

ЛІТЕРАТУРНІ ТВОРИ

Тарас Шевченко
(1814-1861)

* * *

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Розташуй послідовно художні образи поезії відповідно до їх згадування у творі.

дівчата
плугатарі
хрущі
матері

соловейко
зіронька
діточки
мати
- 2 Яку пору року змальовано у вірші? Як ти це зрозумів / зрозуміла?
- 3 Визнач художні деталі, які допомагають автору змалювати картину українського вечора.
- 4 Який настрій викликав у тебе вірш? Поясни свою думку.

І ДОСІ СНИТЬСЯ: ПІД ГОРОЮ

І досі сниться: під горою
Меж вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внука.
І досі сниться, вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки, і годує,
І спать несе. А дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: – Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги?

І нищечком старий читає,
Перехрестившись, Отче наш.
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне. День погас
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Прочитай вірш, дотримуючись потрібних пауз.
- 2 Які дві картини зображено у вірші? З яким почуттям описує поет хату, матір?
- 3 Як члени родини ставляться одне до одного? Доведи словами вірша.
- 4 Розглянь картину Тараса Шевченка «Селянська родина». Чим ця картина близька до поезій «Садок вишневий..» та «І досі сниться: під горою»? А чим відмінна?
- 5 Чи є пам'ятник Кобзареві у твоєму селі / місті / Республіці Молдова?
Зроби селфі біля пам'ятника й добери цікавий підпис, використовуючи рядки віршів Тараса Шевченка.

Це цікаво знати...

В Україні та світі є 1384 пам'ятники Кобзареві, з них 1256 – в Україні та 128 – за кордоном у 35 країнах. Це найбільша у світі кількість монументів, установлених діячеві культури. У Республіці Молдова встановлено 4 погруддя Т. Шевченка.

ЗА СОНЦЕМ ХМАРОНЬКА ПЛИВЕ

За сонцем хмаронька пливе,
 Червоні поли розстилає
 І сонце спатоньки зове
 У синє море: покриває
 Рожевою пеленою,
 Мов мати дитину.
 Очам любо. Годиночку,
 Малую годину
 Ніби серце одпочине,
 З Богом заговорить...
 А туман, неначе ворог,
 Закриває море
 І хмароньку рожевую,
 І тьму за собою
 Розстилає туман сивий,
 І тьмою німою
 Оповиє тобі душу,
 Й не знаєш, де дітись,
 І ждеш його, того світу,
 Мов матері діти.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яку частину доби змальовано у вірші? Із чого це видно?
- 2 Ліричний герой у першій частині вірша милується вечірнім пейзажем. А які почуття ліричного героя передано у другій частині? Прочитай вголос ці дві частини, передаючи інтонацією зміну почуттів ліричного героя.
- 3 Знайди в поезіях Т. Шевченка епітети, уособлення, пестливі слова.

Ти – творча особистість!

Проведіть конкурс на найкраще виразне читання поезій Т. Шевченка.

Ліричний твір

Запам'ятай!

Ліричний твір пишеться у віршованій формі. У ньому виражаються думки, почуття, переживання ліричного героя.

У ліричних творах предметом зображення є не події, а емоції та переживання, викликані подією або, як у Т. Шевченка, картиною вечора.

Емоційності ліричним творам надають засоби образної мови, зокрема епітети, уособлення (персоніфікація), пестливі слова.

Запам'ятай!

Епітет – художнє означення яскравих особливостей зображуваного предмета. Наприклад, *садок вишневий, вечірня зіронька* тощо.

Уособлення – це перенесення на предмет ознак живої істоти: *сонце зове, серце одпочине*.

Михайло Коцюбинський
(1864–1913)

РАНОК У ЛІСІ

(Уривок з казки «Хо»)

Ліс ще дрімає в передранішній тиші. Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою. Тихо навкруги, мертво... Лиш де-не-де прокинеться пташка, непевним голосом обізветься зі свого затишку. Ліс ще дрімає..., а з синім небом вже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спашне сяйвом, немов від радощів. Небо міниться, небо грає усякими барвами, блідим сяйвом торкає вершечки чорного лісу... Стрепелуся врешті ліс і собі заграє... Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травиці комахня, розітнулося в гущині голосне щебетання й полинуло високо – туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами.

На галявину вискакує з гущини сарна і, зачарована чудовим концертом, зупиняється, витяга цікаву мордочку до кривавої смуги обрію, що червоніє на узліссі поміж деревами, і слуха.

Полохливий заєць, причаївшись під кущем, пригина вуха, витріща очі і немов порина ввесь у море лісових згуків...

Аж ось ринуло від сходу ясне проміння, мов руна, простяглося до лісу, обняло його, засипало самоцвітами, золотими смугами впало на синю від роси траву на галявині, де гостро на тлі золотого світла випинається струнка постать сарни.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яка пора року описана в тексті? Доведи своє твердження посиланням на текст.
- 2 Прочитай перший абзац до слів «*Стрепенувся врешті ліс...*». Які звуки ти почув, які кольори «побачив»?
- 3 Добери речення з тексту, в яких описана сарна. Знайди епітети і поясни, як вони допомагають уявити образи цих тварин.
- 4 Знайди порівняння, що допомагають уявити небо.
- 5 Поділи текст на частини так, щоб кожна з них відтворювала певний етап наставання ранку.
- 6 Склади до тексту план, використовуючи питальні речення. Перекажи текст за складеним планом.

Твої літературні проекти

Напиши опис-пейзаж на підставі спостережень над природою або на основі вражень від картини художника.

В образотворчому мистецтві пейзаж – це зображення картин природи, різних природних явищ, краєвидів. В уривку «Ранок у лісі» М. Коцюбинський зображує природу. Це також пейзаж, але літературний. Він створюється за допомогою слів, різних художніх засобів – епітетів, уособлень, порівнянь, а також звуків і барв.

Запам'ятай!

Літературний пейзаж відтворює не лише зовнішній вигляд предметів і явищ природи, а й рух, звуки, запахи її. Живописний пейзаж ми бачимо, а літературний уявляємо.

Літературний пейзаж

Літературні пейзажі надають творам більшої художньої виразності, захоплюють читача своєю красою і величчю, допомагають конкретніше уявити, де й коли відбуваються події, зображені письменником.

Таким чином, потужним засобом зображення в літературі є пейзаж. Зрозуміти твори великих поетів і письменників без аналізу природних описів неможливо. Саме в них нерідко криються глибинні думки й ідеї авторів. За допомогою пейзажу висловлюють свою точку зору на події, а також своє ставлення до природи, героїв твору.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Який опис називається пейзажем? Наведи приклади.
- 2 З якою метою зображується пейзаж у літературному творі?

Збагачуй своє мовлення!

Запам'ятай народні прикмети погоди і наведи свої приклади:

Ввечері випала роса – чекайте сонячної погоди.

Квіточки фіалки розкриті – буде довготривала сонячна погода.

ХАРИТЯ (Оповідання)

I

В печі палав вогонь і червоним язиком лизав челюсті. В маленькій хаті було поночі, по кутках стояли діди. На постелі лежала слаба жінка й стогнала. Се Харитина мати. Шість тижнів поминуло, як помер її чоловік, батько Харитин, і відтоді бідна удова тужить та слабує, а оце вже другий день, як зовсім злягла. Злягла саме в жнива, в гарячий час, коли всі, хто вміє жати, подались на ниву збирати на зиму хліб. І вдовине жито поспіло, та нема кому його жати: сиплеться стигле зерно на землю, а вдова лежить недужа: тяжка слабість спутала руки й ноги, прикувала до постелі... Лежить бідна мати Харитина та б'ється з думами...

Рипнули двері.

– То ти, Харитю? – почувся млявий голос слабої.

– Я, мамо!

З дверей виткнулось спершу відро, до половини виповнене водою, далі русява головка дівчинина, нахилена набік до відра, а далі права рука, піднята трохи догори. В хату увійшла Харитя і поставила коло печі відро. Їй було вісім років. Десять дуже важким видалось Хариті те відро з водою, бо, поставивши його на землю, хвилинку стояла нерухомо, спершись на припічок і важко дихаючи. Ліва рука від незвичайної ваги зомліла, і Харитя не могла її зігнути. Але се було одну хвилину. В другій – метнулась Харитя до мисника, легесенько, мов кізка, стрибнула на лаву, зняла з полиці горщик і поставила його коло відра.

– Що ти робиш, доню? – поспитала мати.

– Вечерю варитиму, мамо.

Слаба тільки зітхнула.

А Харитя й справді заходилася коло вечері. Змила в мисчині жменьку пшона, вкинула щіпку солі та зо дві чи зо три картоплини, налила в горщик води і приставила його до вогню. Любо було глянути на її дрібненькі, запечені на сонці рученята, що жваво бігали від одної роботи до другої. Великі сиві очі з-під довгих чорних вій дивилися пильно й розумно. Смугляве личенько розчервонілося, повні вуста розтулилися, – вся увага її була звернена на роботу. Вона забула навіть і за нові червоні кісники, що двічі обмотували її русяву, аж білу, головку. Кісники ті були її радість, її гордощі. Оце третій день, як хрещена мати подарувала їй ті кісники, а Харитя й досі не натішиться ними.

Мати стиха застогнала.

Харитя стрепенулась і підбігла до ліжка.

– Чого ви, матінко? Може, водиці холодної? Що у вас болить? – ластівкою припадала вона коло недужої.

– Ох, дитино моя люба! Все в мене болить: руки болять, ноги болять, голови не звезду. От, може, вмиру, на кого ж я тебе лишу, сиротину нещасну?.. Хто тебе догляне, вигодує?

Харитя почула, що її маленьке серце заболіло, наче хто здавив його в жмені; сльози затремтіли на її довгих віях. Вона припала матері до рук і почала їх цілувати.

– Що ми робитимемо, доню? От довелось мені злягти саме в жнива... Хліб стоїть у полі невижатий, осипається... І вже не знаю, як мені, бідній, недужій, запобігти лихові... Як не зберемо хліба – загинемо з голоду зимою!.. Ох, боже мій, боже!

– Не журіться, мамо! Не плачте! Адже ж бог добрий, мамо! Бог допоможе вам одужати, допоможе вам хліб зібрати... Правда, мамо?.. Правда?..

II

Поки Харитя говорила ті слова, в біленькій головці її промайнула думка: як то нема кому жати? А вона що ж робитиме? Ще торік ходила вона з мамою на ниву, бачила, як мати жне, ба, сама брала серп і жала! Адже ж вона багато б нажала, якби мати не сварила за скалічений палець! Але торік вона була ще маленька, маленькими рученятами не могла вдержати серпа, а тепер вона вже виросла, набралася сили і руки побільшали. Харитя глянула на свої руки. Адже сими рученятами вона принесла з річки піввідра води, хоч яке воно важке, те відро! Завтра, коли розвидниться, встане Харитя, нагодує маму (коли б ще схотіли їсти, а то відколи слабі – саму воду п'ють), візьме серп і піде в поле. А вже як буде жати! І не розігнеться! І уявилась Хариті вижата нива, а на їй стоять полукіпки і блищать проти

сонця, як золоті. І сама Харитя стоїть на полі, дивиться на свою працю і думає, як би звести хліб у stodолу. От що вона зробить: піде до хрещеного батька, обійме його рученьками за шию і скаже: «Тату мій любий та милий! Я вже вам бавитиму маленького Андрійка, буду йому за няньку, тільки зведіть наш хліб та складіть у stodолу!». Він добрий, батько хрещений, він її послухає, зведе хліб. А як же зрадіє мати, коли Харитя прийде до неї й скаже: «А бачте, матусю кохана, а я ж вам не казала, що бог допоможе нам зібрати хліб? Увесь хліб у stodолі!». Мати з радощів вичуняє, пригорне доню до серця, поцілує, і знову житимуть вони веселі та щасливі і не згинуть зимою з голоду...

В печі щось бухнуло, засичало.

То збігав куліш.

Мерщій кинулась Харитя до печі, одставила горщик, доглянула страву й насипала в полив'яну миску гарячого кулішу. Мати виїла ложок зо дві та й поклала ложку. Страва здалась їй несмачною, противною. Харитя їла чи не їла, швиденько помила посуд, поскладала його на мисник, засунула сінешні двері і стала навколішки перед образами молитися богу. Вона складала ручки, хрестилась, зітхала та здійсмила очі догори і дивилась пильно на образ, де був намальований бог-отець. Вона вірила, що господь любить дітей і не дасть їх на поталу. Адже недурно тримає він у руці золоте яблучко з хрестиком: певне, він дасть те яблучко добрій, слухняній дитині. І Харитя своїм дитячим лепетом прохала у бога здоров'я слабій матусі, а собі сили вижати ниву. Ся думка не давала їй спокою, їй хотілося швидше діждатися ранку. «Ляжу зараз спати, щоб завтра раніше прокинутися», – подумала Харитя й, поставивши коло мами воду на ніч, лягла на лаву. Але сон не зліплював їй очей, він десь утік з цієї хати, бо й недужа мати не спала й стогнала. Повний місяць дивився у вікно і на комині намалював також вікно з ясними шибками та чорними рамами. Харитя поглядала в той куток, де лежав серп, і думала свою думу. А надворі так місячно, ясно, хоч голки збирай. Харитя сіла на лаві і глянула у вікно. В імлистій далині, осяяні срібним промінням місячним, стояли широкі лани золотого жита та пшениці. Високі чорні тополі, як війсьکو, стояли рядами край дороги. Синє небо всипане було зорями. Зорі тихо тремтіли... «А що, якби тепер вийти на ниву? Е, ні, страшно, вовк вибіжить з лісу, русалки залоскочуть, страхи повилазять з пшениці...». І Хариті справді стало страшно, вона знов поклалася на лаві і одвернулася од вікна.

– Чому ти не спиш, доню? – питає мати.

– Так... я зараз спатиму, мамо!

Мати стогне, а Харитю живий жаль бере за серце. Бідні мама! Все болить у них. Коли б той добрий бог послав їм полегкість! Аж ось трохи згодом і слаба мати, і копи на полі, і русалки, і вовк, і ясне вікно на комині змішуються в якійсь кумедній плутанині. Сон, влетівши до хати, бере Харитю під

своє крило. Срібний промінь місячний тихо сяє на білій головці дівчинки, всміхається до нових червоних кісників, гуляє по смуглявому видочку та по білих дрібненьких зубках, що виглядають з-за розтулених повних уст.

Харитя спить солодким сном.

III

Рано встало золоте сонечко. Рано, разом з сонцем, прокинулась і Харитя. Хутенько зварила куліш, нагодувала маму, сьорбнула й сама кілька ложок. Упоравшись, зняла серп з полиці, поклала в торбинку хліба та цибулі і за-в'язалась рябенькою хусточкою. Далі поцілувала маму й каже:

– Піду я, мамо, на вулицю до дівчат, побавлюся трохи.

– Іди, доню, та не барись..

Іде Харитя селом, і якось їй чудно. Ніколи не ходила вона сама так далеко від хати. От вже й крайню хату минула, вийшла на поле й стала, задивившись в далечінь на чудовий краєвид. І справді було гарно на ниві, несказанно гарно! Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. Половіли жита й вилискувались на сонці. Червоніло ціле море колосків пшениці. Долиною повилась річечка, наче хто кинув нову синю стрічку на зелену траву. А за річкою, попід кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелеться килим ясно-зеленого вівса, далі, наче риза рути, темніє просо. Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав великі шматки полотна білити на сонці. В долині, край лісу, висить синя імла. І над усім тим розкинулось погідне блакитне небо, лунає в повітрі весела пісня жайворонкова. Віють з поля чудові пахощі од нестиглого зерна і польових квіток. І добре Хариті на ниві, їй страшно. Стала вона й не знає, чи йти далі, чи вертатися. Але виткнулась десь далеко з жита червона хустка жіноча, і Харитя згадала і хвору маму, і чого прийшла. Вона подалася стежкою межи жита. Як тільки Харитя увійшла межи жита, гарний краєвид зник. Босі ноженята ступали по втоптаній стежці, над головою, межи колосками, як биндочка, синіло небо, а з обох боків, як стіни, стояло жито й шелестіло вусатим колоссям. Харитя опинилась наче на дні в морі. В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку. Польова повитиця полізла догори по стеблині жита і розтулила свої білі делікатні квіточки. Харитя мимохідь зривала дорогою квіточки та йшла все далі. Аж ось і їх нива. Вона добре знає свою ниву, ось і рівчак той, що промила весняна вода. Харитя поклала торбинку, взяла в руки серп і почала жати. Тихо навкруги. Тільки цвіркун цвіркоче в житі, шелестить сухий колос та інколи запідпадьомкає перепелиця. Жне Харитя, але якось недобре йде робота. Довге стебло путається, великий серп не слухається в маленькій руці, колосся лоскоче спітніле личенько... Аж ось щось наче впекло Харитю «в палець. Вона вихопила руку й побачила на пальці кров. Серп випав Хариті з рук, лице скривилося з болю, на очі набігли сльози, і Харитя от-от запла-

кала б гірко, коли б не нагадала про свою бідну маму. Швиденько обтерла вона кров з пальчика спідничкою, затерла врізане місце землею і почала жати. Стерня коле босі ноги, аж на плач збирається Хариті, піт великими краплями падає на землю, а бідна дівчинка жне та й жне. Якось обернулась Харитя назад, щоб покласти нажатую жмільку, глянула навкруги – і страх обхопив її. Адже вона одна на ниві! Ану, який страх вискочить із жита й задушить її! Раптом – фуррр!.. Перепелиця пурхнула перед самою Харитею і, тріпочучи короткими крилами, ледве перенесла на кілька ступнів своє тяжке, сите тіло. Серце закалатало Хариті в грудях з переляку; далі наче спинилось, і Харитя скаменіла на місці.

Однією рукою стиснула жмільку жита, другою – серп. Лице пополотніло. Здорові сиві очі з жахом дивилися в жито. За хвилинку Харитя трохи відійшла. Серце знов застукало в грудях. Харитя наважилась тікати.

Стежкою наближались дві молодичі. Харитя постерегла їх, знов нагадала недужу, бідну маму і, схиливши русяву головку, взялась до роботи. Вона мусить вижати жито! Вона мусить потішити свою добру нещасну маму!

Молодиці наблизилися до Хариті, впізнали її і глянули одна на одну.

– Ти що тут робиш, Харитю? – спитали разом. Харитя здригнулась, підвела очі на молодичь і засоромилась.

– Жну... мати слабі лежать... нема кому хліб вижати... з голоду згинемо зимою... В голосі її тремтіли сльози. Молодиці знов глянули одна на одну.

– Бідна ж ти, дитино, бідна!..

Враз Харитя почула, що сльози душать її. Зразу якось дуже жаль стало їй слабої матері, дуже заболів той пальчик, що втяла серпом, заболіли ноги, наколені стернею, згадався переляк недавній, – сльози, мов град, посипалися на землю, і Харитя, голосно хлипаючи, заридала.

Молодиці кинулися до неї.

– Що з тобою, дитино? Не плач, перепілочко! Мати твоя, дасть бог, одужає, а жито ми вижнемо, не дамо вам згинуть з голоду. Ну, не плач же, квіточко!

Молодиці взяли на руки бідну Харитю, цілували, потішали.

– Ходімо зараз до матері, хай вона втішиться, що має таку добру дитину...

Молодиці взяли за руки Харитю і подались стежкою назад у село. Харитя йшла і тихо хлипала.

IV

Незабаром Харитина мати одужала. Молодиці вижали удовине жито, хрещений батько Харитин звів хліб у стодолу, і сироти вже не боялися голодної смерті.

Мати цілувала та пестила свою добру дитину, а Харитя щебетала:

– Хіба я не казала вам, матінко, що добрий бог дасть вам здоров'я і може зібрати хліб? Хіба не на моє вийшло?

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 В яку пору року відбуваються події, описані в оповіданні?
- 2 Що сталося з батьками Хариті?
- 3 Як Харитя доглядає маму? Чи легко їй поратись? Аргументуй відповідь.
- 4 Через що переживають мама і Харитя?
- 5 Які почуття пережила дівчинка у полі? Хто допоміг Хариті та її мамі?

Пріпічок – прибудований до печі виступ для лежання

Діди – снопи, які ставили за старим звичаєм у кутку

Кісники – стрічки для вплітання в косу

Місник – місце зберігання посуду

Запам'ятай!

Образ-персонаж – не копія конкретної людини, а художньо переосмислений герой.

Степан Васильченко
(1898-1904)

СВЕКОР

Тими сірими великими очима, що суворо оглядали всякого з-під великого чола, тією поважною ходою Василько завжди викликав усмішку в дорослих. Коли б хто почув, як було гукне він улітку, одвертаючи од гречки корову, то, не бачивши його, подумав би, що то гримає старий, бородатий Микита-чабан, а не малий Василько, якому тільки цієї весни пошили штани.

Дома Василько часом як почне «старувати», то всі тільки дивуються!

За обідом нехай тільки хто накришить хлібом на столі або розіллє борщ з ложки, – Василько так і гукне, чи то буде свій, чи чужий: «А нащо так накришувати та наляпувати!». Або забуде хто шапку в хаті зняти, – він зразу видереться на лаву або на ослін, підбереться, скине шапку й пучкою на образи покаже, мовлячи суворо: «Он бач, що там таке!».

Не вподобається йому що-небудь – зараз на піч, укриється рядном і почне звідтіль вичитувати та всі непорядки в хазяйстві перебирати: і те в нас недобре, і те не так, як у людей ведеться!

Батько було слухає, а потім скаже:

– Десь ти, Василю, старшиною будеш колись, що такий сердитий!..

Отакий Василько. Недурно всі в сім'ї взивали його «свекром».

Свекор, свекор, а проте кожного ранку любив лазити під піч, де в його було сховане в куточку з деяких цяцьок ціле хазяйство. Часом з ранку до самого обіду сидить там, цяцьками бавиться, щось до їх бубонить собі.

– Ти б, Василю, взяв краще букваря та азбуки вчився, – каже йому одного разу мати, – тебе он женити пора, а ти раз у раз шмаруєшся попід піччю.

– Ну, так і женіть, коли пора! – озвався з-під печі Василько.

– От такої!.. – сміється, дивуючись, мати, – а до школи ходити вже й не хочеш?

– Що мені та школа – хліба дасть? – старує десь у куточку Василько, перекладаючи бляшки та стекольця.

Увечері до хати посходилася уся сім'я: батько, мати, два старших брати, сестра-дівка. Після вечері батько сів край столу, схилився на руку, глянув на матір, на діти та й промовляє:

– Хай його батько стеряється!.. Не хочу вже робити: ось і ноги подерев'яніли, спину ломить, руки болять, – старий роблюся вже!.. Треба, мабуть, женити котрого-небудь з хлопців та й хазяйство з рук передати. Нехай хазяйнують молоді, а нам вже з старою й одпочити можна!

Василько сидить на полу коло вікна, немов дивиться на місяць, як він срібні свої ріжки вистромив над вербами; а сам все ж ухо наставляє, щоб почути батькову мову.

– Тільки котрого б нам з трьох женити? – міркує батько далі. – Миколі он на осінь у москалі треба йти, Петро не скінчив ще науки своєї... хіба Василь? Він вже й до хазяйства більше має охоти, ніж до вчення.

Василько спідлоба поглянув на батька й знову дивиться у вікно, немовби не про його й річ...

– То як ти скажеш, Василю? – вдався вже до його батько. – Тебе будемо женити чи, може, пождемо, поки Петро школу скінчить?

– Ги!.. – засміявся Василько, соромливо закриваючись рукавом. Батькова розмова йому до вподоби, проте він стережеться, чи не жартує батько.

– Ну, то чого ж там сміятися! – промовляє поважно батько. – Кажи: коли женити – будемо женити, коли ні – підождемо.

– Кажи, Василю, – то, може, сьогодні де-небудь і засватаємо дівчину, – обізвалася й мати. Василько оглянув усіх – ніхто не сміється.

«Чому б і справді мені не женитись?» – подумав він собі. Було б добре, коли б у його була жінка: обід варила б йому, сорочки прала, а він лежав би собі на печі та погукував би до неї: «Стара, а принеси огню, я люльку запалю!..».

– Ну, то як же? – казала мати. – Хочеш одружитися?

Василько витер рукавом носа, почервонів трохи й промовив, закриваючи рот рукою:

– Хо-чу!..

– Ну, от і гаразд! – каже батько. – Тепер тільки молоду треба йому вибрати. Чи, може, в тебе вже є на приміті яка?

А в Василька й справді є вже одна дівчина на думці. Давно вже сподобалась йому чорнобрива Ганна – ще тоді, як вирятувала його з багнюки, як він був загруз колись, вертаючись з церкви; тоді Ганна вирятувала спершу його самого, потім його чоботи, що тільки халявки визирали з калюжі; втерла йому носа, заплакане обличчя та на додачу й поцілувала ще.

– Ганну хочу, – промовив Василько сміливіше.

– Ганну то й Ганну, – згоджується батько, – тобі видніше. Та коли казати правду, то й дівка вона хороша: доброго роду, й на вроду гарна, й здорова... та, може, ще й приданого сот п'ять дадуть!.. Поможі тобі боже, Василю!

Василько знає, що тут йому слід було б подякувати батькові, та чогось соромився й тільки чмихнув носом.

– Ну, то не будемо ж і гаятися, – каже далі батько, – будемо зараз одягатися та й по рушники підемо!.. Подай-но йому Петрову свитку! – гукнув до матері.

Мати стягла з жердки свитинку, червоного пояса – кличе Василька одягатись. Василько зліз з полу, взяв палець у рот, боком виходить на середину хати. Трохи немов соромно йому, ну та в новину це, – то й не дивно. Одягла його мати в свитину, поясом підперезала, в кишеню поклала батькову люльку, папушу тютюну за пояс застромила. Батько взяв з столу хліб, дає йому під пахву. Взяв Василько той хліб, обома руками вчепився в його, насилу вдержить.

– Ну, сину, помолимося богу й підемо, поки зовсім не спізнило, – каже до його батько. – Тільки треба тобі ще дещо сказати, попереду як іти. Чи будеш же ти за мене в громаду ходити, податки платити?

В громаду ходити – Василько залюбки ходив би, а от податки платити – то вже й не до душі йому...

– А де ж я грошей візьму? – спитав він.

– Як де грошей візьмеш? – дивується батько. –

А ти ж будеш заробляти! Будеш орати, сіяти, косити... Ти ж тоді хазяїном будеш у нас. Ми тебе всі будемо слухати.

– Е-е!.. – протяг Василько з непевністю.

– Будеш уже сам усе робити – себе й жінку годувати й зодягати, сестру заміж оддаси, а мене з матір'ю до смерті доглядати мусиш. Будеш доглядати? – перепитав батько.

Василька в жар кинуло, а уші зашарілись. Він уже й не радий був, що розпочав таку справу!

– Я не хо... – промовив він і схлипнув. Очі зразу налилися слізьми.

– Ну, а як же, сину? – ласкаво й тихо казав батько. – Хто ж нас з матір'ю стане годувати та доглядати? Поки ми здужали – робили, вас усіх годували, до розуму доводили, а як постарілися, то невже ж ти доженеш із хати, щоб ми з торбинками пішли попідвіконню?

Василькові зробилось і боязно чогось, і, боже, як шкода тата з мамою...

Хліб випав у його з рук, і він на всю хату так і заголосив:

– Я ма-а-лий ще!..

Всі, що були в хаті, далі не могли вже втерпіти й весело зареготали.

Василько глянув кругом і зрозумів, що то все були жарти. Він з радощів аж сам засміявся. Потім засоромився, закрився руками та, скинувши Петрову свитку, вистрибом так і метнувся на піч!

Часто після того питали його:

– А що, Василю, швидко будеш женитися? Василько було помовчить трохи, а потім поважно одмовить:

– Так-то й женитись!.. Там тобі така морока, що нехай його й кат візьме!..

Свёкор – так дружина називає батька свого чоловіка

Старувати – говорити, міркувати, як стара людина

Пучка – палець руки

Образі – ікони

Придане – гроші, певне майно, яке давали батьки дівчині, коли вона виходила заміж

По рушникі йти – йти свататися

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Назви персонажів оповідання.
- 2 Які деталі говорять про вік Василька? За що його прозвали «свекром»?
- 3 Над чим розмірковував батько після вечері?
- 4 Яким уявляв подружнє життя хлопчик?
- 5 Чому Василь вибрав Ганну? Чого передумав одружуватись?

Ти – творча особистість!

Виконай одне із завдань за вибором: інсценізація уривку оповідання; інтерв'ю з Васильком; продовження оповідання.

Микола Вінграновський
(1936–2004)

СІРОМАНЕЦЬ
(Скорочено)

Вночі прийшла осінь, і вовк хмукнув на сизий листок ожини, хмукнув і сказав: «Ого-го!» Тоді він підняв лапу і лапою вмився.

Промив очі, пострушував з себе листя, послухав свист синиці і знову ліг. – Далеко! – сказав він собі. – А навіщо?

Потім вовк заспівав. Він співав тихим старим голосом, і така дорога лежала за ним, що аж за Одесою і за Єгиптом виднілася кожна бадилина. Вовк лежав між грибами, очима у поле, і над ним по листочку опадав ліс. Звали його Сіроманцем, і він був найстарішим вовком у світі. Все своє сіроманче життя він водив зграю. Молоді вовки з лісів і яруг мріяли пройти у нього бойову вовчу стратегію і тактику. Він снівся молодим вовчицям.

Не один кінь з предсмертним кривавим хрипом падав на траву чи на сніг од зубів Сіроманця. Його проклинали конюхи і пастухи. Коли ж нічого було їсти і вовк пересиджував день або й три на болоті чи в чагарях, то й зграя сиділа позаду нього, кусаючи себе за хвости.

– Не здохнете! – казав їй вовк. – Вам аби їсти! Лягайте та спіть. У мене самого живіт – аж можна почухати його крізь спину!

І зграя мовчечки лягала.

Отоді вовк ставав на великий піст. В таку пору він любив, як цвітуть будяки. Їхні малинові голови під ластівками навпроти хмар нагадували вовкові рясну велику кров, і він, засинаючи, медово позіхав. Тепер, на старість, вовк осліп. Бурхлива темнота зацарювала в його очах. Один лише нюх водив його по світу. І кашляти вже почав. І снівся щоночі йому єдиний сон: срібні очі постріляних вовченят, постріляні вовчиці з білими зубами у землю, і снівся він собі сам.

Свистіла уві сні синиця, хропли миші у норах, і здалеку запахло кіньми. Сіроманець здув прилиплий до носа листок, встав і пішов на кінський той запах. За лісом при горі-долині миготіло село. Від села охляп на коні їхав Василь Чепіжний. Кінь крутився під ним, харапудився, але Василь бив його

прикладом рушниці по заду, і кінь віз його далі. Сіроманець похлебтав з калюжі води, лугом відбіг від лісу і від дороги, заліг за копицею сіна. Нанюхав у сіні кількаторо мишей, підснідав ними і знову виструнчив носа у спину Василя Чепіжного та його коня.

Чепіжний в'їхав конем у мокрий ліс. Сіроманець поволеньки на старих своїх лапах рушив за ними.

Чепіжний наставив вуха на лісову невідомість, сплигнув з коня, перекинув рушницю з руки в руку, повів коня стежкою, вивів його на галявину, прив'язав до сосни, а сам відійшов і заліг у ямі. Сіроманець заліг і собі позаду Василя Чепіжного і його коня. Вітер дув Сіроманцеві в ніс. Вітер гостро пахнув конем, але між конем і Сіроманцем лежав Чепіжний та його рушниця.

Щось хряснуло в соснах! Василь зняв картуза і задихав у нього. Кінь затрусився, застриг вухами і ліг на землю.

– Не лягай! Не лягай на землю! – зашепотів коневі Василь Чепіжний. – Встань! Встань і пахни!

Знову щось мокро хряснуло в лісі. Рушниця в руках Василя Чепіжного сіпнулася на той хряскіт, око завмерло на мушці. Кінь не вставав, дрібно тремтів, падали краплі на нього, і від кожної крапельки він здригався, як від пострілу.

«Старе і хворе! – подумав про свого коня Чепіжний. – Чом він тебе не з'їв, коли ти ще було молоде!.. То вже лежи, а прийде – на цей раз я його неодмінно укохкаю!». Свиснула синиця. Її порожній осінній свист не сподобався Чепіжному. Посіявся дощ. Чепіжний одягнув картуза і ліг щогою на курки. Так вони і лежали: кінь, Чепіжний, а поза ними вовк.

Вовк звівся на лапи.

Не встиг Чепіжний ойкнути, як вибита з його рук рушниця полетіла в куці, і Сіроманець задихав йому в покраплену дощем горлянку. Скочив на ноги кінь, хилитнув сосною, заіржав, відірвався, повалив один куц, другий – Сіроманець побіг було за ним, проскочив галявину, але повернувся до Чепіжного. Чепіжний світив сірник по сірникові, задкував лісом від Сіроманця, відмахувався патронташем, ускочив в болото, у воду, в мочарі – Сіроманець спокійно ішов за ним.

– На, на, все, що хочеш, на! – викидав під ніс Сіроманцеві Чепіжний із торбини і хліб, і бринзу, патрони викидав. Сіроманець загнав Чепіжного по шию в озеро і сам сів на березі. Перед оком Чепіжного на воді тихенько кипів осінній дощ, за осокою сірів Сіроманець.

– Замерзаю! – кричав Чепіжний крізь дощ над водою. – Пропаду! Пропадаю! Гав! Гав! Гав! – загавкав Чепіжний до Сіроманця і люто рушив з води на нього. – На мене – їж! Жери мене! Зжери мене, як ти з'їв мою козу восьмого березня! Я перебив твою зграю і вовчєнят перебив, я! Чепіжний вигрібся на берег, плюнув у руки і кинувся на вовка. Сіроманець збив його своїми старими грудьми назад, у воду...

Мрячився дощ, при горі-долині миготіло село, гуркотів у небі високий літак...

На подвір'ї стояв газик: батько приїхав на обід. Мати з рушником через плече зливала батькові на руки.

– Тату, прилетіли!

– Хто, синочку?

– Аж з області. Може б, ти зараз сходиш до них та що сказав?

По Сіроманця прилетіли! А це ж то нечесно – він один, а їх онде скільки! Тату, вони з дядьком Чепіжним у конторі, сходи!

– А що ж їм тато може сказати? – мати подала батькові рушник.

– Як-то що? – здивувався Сашко, – Татко – голова колгоспу!

– А Сіроманець – то вовк!

– Вовк, мамо, вовк!

– Він не колгоспівський, і тато за нього не відповідає.

– Тату, так? – Сашко мало не кричав. – Раз він не колгоспівський, то чий же він і що, його треба, виходить, убивати?

– Та не знайдуть вони Сіроманця, синочку.

Сіроманець найхитріший вовк у світі, – сказав тато.

– А зграю його ж перебили і вовчєнят! Сам дядько Василь премій за вовків отримав стільки, що аж чорного мотоцикла купив.

– А ти, Сашко, забув, – обізвалась від столу мати, – скільки Сіроманець коней та овець переїв?

– Скільки? От скажи, тату, скільки?

– У нашому колгоспі – нічого. Правда, козу дядька Чепіжного...

– Так, – палєнів Сашко, – козу з'їв. Бо дядька Чепіжного Сіроманець не любить. Дядько Чепіжний на нього ями копає по лісосмугах. А коли пропала вівця, то всі звернули на Сіроманця. А Сіроманець її в очі не бачив.

– Побігало відшкодував: заплатив штраф, – сказав батько.

– Тоді хто з них вовк – Сіроманець чи дядько Побігало, що на своїх іменинах ту вівцю з'їв?

– Дався тобі цей вовк, – сказала мати, – і що ти з нього робиш святого? – Так він живий, мамо, і йому треба жити. А потім, на те він і вовк: не буде ж він їсти манну кашу, як я. І ніхто не пече йому і не варить.

– Це у твого вовка голова не варить: загнав дядька Чепіжного в холодну воду по шию. Тепер хай тікає, куди очі бачать!

– Та не впораються вони з Сіроманцем, – знову сказав батько. – Доки вони там гомонять у конторі, Сіроманець накивав п'ятами – не те вертольотом, ракетою його не доженеш. Іди, сину, до школи, бо спізнишся.

До школи Сашко ходив далеченько. До школи була і дорога, нею ходили всі, хто хотів, а Сашко ходив стежкою, лісом. Лісом, потім трохи полем, за полем починався райцентр, а в ньому скраєчку стояла Сашкова триповерхова біла школа.

Сашко пройшов ліс, вийшов у поле, як почув скрекотіння вертольота: півколом низесенько над лісом він летів на Сашка. Сашко чи злякався, чи що, але сів на землю і прикрився портфелем: над Сашком пролітало однооке обличчя Чепіжного, воно швидко летіло туди, у степи, у яри, за Буг, до лиманів, Сіроманцеві на погибель.

Того дня до школи Сашко не пішов. Він повернувся до лісу, пригарбав листям портфель, щоб не носитися, подивився на срібне павутиння на сучках, на павучків, заліз рукою у низеньке порожнє чиєсь гніздечко, пошарудів у гніздечку опалим листям і – куди б це його піти? – подався до яру.

У яру нічого не росло – боялося весняних вод: з полів саме цим яром летіла весняна вода і могла забрати не те що деревину або кущ, а навіть і п'ятеро вертольотів, коли б вони їй стали на дорозі. Тому яр порожнів і влітку і восени. Дріботіли по ньому вівці та кози, скубли під молочаєм присохлу траву та боялися Сіроманця.

У яру пахло овечим та козячим духом, хоч їх самих давно вже перегнали в інші ситіші місця. Нагрітий за літо яр дихав Сашкові в обличчя перецвілими будяками. Тихо пливло павутиння, і тоненька хмарина лежала над яром, наче капустяний листок. Сашко приліг на молочай і заплющив очі: «Де він є, отой Сіроманець? – думав собі Сашко. – Взяв би та й утік десь в інші краї чи гори, де вовків люблять. Аби я був вовком, я б тоді все розказав Сіроманцю і про Василя Чепіжного, як він ночами краде у полі соломку на мотоциклі: під'їде до скирти, нав'яже на дріт в'язку соломи, прив'яже до мотоцикла ззаду і тягне. І ніхто не ганяється за Чепіжним на вертольоті! Ніхто! Ні за ним і ні за такими, як Побігайло!».

Вечоріло. Сіре повітря між вечором і ніччю текло собі яром до лісу, і в такому повітрі над Сашком летіла чи то сорока, чи інший хтось. Сашко поплентався до лісу по портфель. Поминув сосняк, пішов дубиною; в дубині вечеряли дятли, наїдаючись, видно, на зиму. Ще по дорозі провів рукою по ліщині, намацав горішок, кинув на зуби: горішок сухо стрельнув під зубами; гойднувся листок на березі, наче подумав: падати йому сьогодні чи почекати краще до завтра.

Раптом Сашко відчув, що хтось дивиться йому в спину: за дубом хтось стояв! «Піти глянути чи не йти? А може, воно звір який та ще вкусить? – завагався Сашко. Але вирішив: – Чого це я та стану його боятися? Піду гляну».

За дубом стояло теля. Відбилося, мабуть, заблудило, не знає, куди йти.

– Що, дурнесеньке, страшно? І їсти хочеш? Ото не треба блудити, – Сашко підійшов до теляти, хотів було почесати йому за вухом, але рука завмерла: перед Сашком стояв вовк. Сіроманець. Сашко задерев'янів. Сіроманець тим часом обнюхав його з ніг до голови, лизнув на куртці гудзика і ліг на листя.

Сашко потроху відторопів, прийшов до тям і сам сів навпочіпки біля Сіроманця.

Вовк потягнувся до нього мордою і ще раз лизнув Сашкове коліно.

– Так от ти який лизунчик, а ще Сіроманець, – сказав Сашко і погладив Сіроманцеві шию, почухав під горлом. Сіроманцеві це, видно, дуже сподобалось, ніхто його так приємно не лоскотав, і він по-вовчому сказав Сашкові:

– Ще!

– А за тобою ж погналися по степах на вертольоті – даром бензин палять! – засміявся Сашко. – А ти ось тут біля мене! Ти і не подумав тікати, бо ти у мене розумний, вовчичку. Пиріжка з печінкою хочеш?

Ліс поночів на очах, і де того портфеля шукати, коли темно? Сашко повзав від дуба до дуба, перегрібав листя – нема. Вовк і собі зачав нюхати під дубами, попірхав в листі неподалеку від Сашка і тихо вискнув – портфель!

Пиріжки з печінкою вовк, видно, любив з дитинства, бо ковтнув пиріжки, навіть не пожувавши.

– Я тобі завтра ще принесу, – сказав йому Сашко, – завтра у мене неділя, увесь день – наш! Але ж ти мені дивись: з лісу не виглядуй. Чепіжний думає, що ти втік з нашого лісу, і вірно: нехай так думає...

Сіроманець провів Сашка до узлісся, потерся мордою об Сашкове плече і так стояв, аж доки запах його нового товариша не ослаб у глибині темного листопадного вітру.

* * *

Сашко задихався і заморився – більше години вони бігли з Сіроманцем лісом до глинищ. Ті глинища були покинуті у яру давно. Ніхто не навідувався до них уже роками. Ще після війни люди возили звідти глину на хати: світло-жовту, червону, брали й білу. Але то було давно. Тепер глинища позаростали шипшиною, глодом, усім колючим, що тільки росло на світі.

Туди і привів Сашко Сіроманця.

– Будеш отут жити. Тут тебе ніякий Чепіжний не знайде.

З глиняних глибоких нір дихало вогкістю і пусткою. Сашко вибрав підходящу для Сіроманця нору, розчистив її трохи лопатою, нарвав пирію, настелив, ліг сам:

– Тепло і тихо, і на голову не буде крапати.

Сіроманець заліз і собі, обнюхав стіни, сів поруч з Сашком.

– Поки поживеш тут. А далі будемо думати. Треба, щоб минув якийсь час. Потроху-потроху я підготую батька, щоб ти перейшов жити до нас додому. Чого ти сам будеш тинятися? Зграю твою перебили, лишився ти сам, дійсно, як вовк, – будеш жити у нас. На харчі я тобі зароблю, сяду на все літо на трактор – от тобі і харчі, ще й лишиться! Не треба, Сіроманцю, лише падати духом. А житимеш у нас – Чепіжний тебе пальцем не торкне.

Вовк слухав, поклавши морду на лапи, заплющив очі, задрімав.

Для Сашка настали дні щастя і тривоги. Сіроманець проводжав його лісом до школи, зустрічав його на узліссі. Одного дня Сашко відкрив, що Сіроманець сліпий. Він показав вовкові кольорові малюнки різних звірів у журналі «Натураліст»: Сіроманець дивився кудись у просторінь, в одну точку.

Сашко заводив журналом перед його очима: ніякої уваги. Сашко підняв над головою яблуко:

– Ну, подивись, що це у мене в руці, подивись!

Вовк ліг на землю і тихо заскімлив.

– Ти що, вовчику, не бачиш, ти сліпий?

Сашко провів рукою по очах Сіроманця – той не змигнув. Лизнув лиш Сашкову руку.

– А як сніг упаде, стане видно твої сліди, що тоді? Живи в гнилиці і нікуди не виходь. Сьогодні я поговорю з батьком.....

На другий день Сіроманець Сашка не зустрів. Даремно Сашко і гукав його, і шукав слідів на снігу. Сашко побіг до глинищ.

В глинищах і біля вовчої нори сніг лежав чисто. Сашко заліз у нору – цієї ночі Сіроманець тут не ночував.

«Злякався снігу і втік, де сніг ще не впав і де його мало знають, – подумав Сашко. – Та, мабуть, і добре зробив, та й харчуватися ж треба... А тут ще батька нема, як на зло...».

Гірко і тоскно стало Сашкові.

Вночі йому снилися айсберги: вони пропливали в синьому океані біля Сашкової хати повз голу грушу, і Сашко сумно дивився на них із вікна.

Проснувся Сашко від собачого лементу.

– Мамо, що там таке?

– Сіроманця спіймав дядько Василь. Впав, бідненький, таки у яму...

– Як?!

Біля контори на возі лежав зв'язаний Сіроманець. Шевчук і Побігайло зосереджено курили, кидаючи на Сіроманця значущі погляди.

З контори долітав голос Чепіжного:

– Алло! Алло! Так, у яму. Коли? Сьогодні вночі. Я як знав. Дай, думаю, вранці запряжу та поїду подивлюся. Приїжджаю – є! Ну, ми його з Шевчуком і з Побігайлом того... Де? А ось на возі лежить перед конторою... Так коли вас чекати? Ага. Слухаю. Єсть.

Сіроманця повезли до кузні.

* * *

– Добрий день!

– Добрий день!

– Сідайте... Сашко, це правда, що з вашого села сьогодні втік із кузні Сіроманець?

– Втік, – відповів Сашко і сів.

– Ти сам бачив? – запитала Надія Петрівна.

– Бачив.

– Діти, де живуть вовки?

– У лісі, – хором відповів клас.

– У лісі. Вірно. А от ти, Сашко, ходиш лісом до школи. Невже тобі нема асфальтової дороги?

– Надіє Петрівно, – важко підвівся Сашко, – хай нею ходить хто хоче. А я люблю лісом.

– От скажи, Галю Грушецька, про що я розповідала на минулому уроці?

– Про Індію. Про тигрів-людодів, – тонким, як ліщина, голосом відповіла над головою Сашка Галя Грушецька.

– А в нас тигрів немає! – скинувся Сашко. – І ще ви говорили, Надіє Петрівно, що звірів треба оберегати... А я вовків не боюсь, бо якраз на тій моїй стежці до школи я нікого не боюсь.

– Чому? – спитала Надія Петрівна.

– А тому.

– Мусиш бути, Сашко, чемнішим.

– Вибачаюсь. Вибачте.

– Тепер відповідай точніше.

Сашко подивився на біле вікно, на біле небо, з якого наче й ніколи не гримів грім, і ластівки не літали по ньому, і запитав:

– А коли діти, приміром, такі, як ми, лишилися після війни без батьків, то їх держава спасла?

– Так, – сказала Надія Петрівна. – Держава дала їм дитячі будинки, школи, харчі, одержу.

– А тепер людям старим? – домагався Сашко.

– Наче ти не знаєш, Сашко! – скрушно відповіла Надія Петрівна.

– А якщо хто осліп?

– Чому ти про це запитуєш? – насторожено підійшла до Сашка вчителька. – Відповідаю: держава посиляє таких людей, ну, наприклад, в Одесу, в знамениту на увесь світ лікарню імені Філатова. Але я не розумію, Сашко, – посміхнулась Надія Петрівна, – в чому ти потребуєш допомоги: в пенсії, чи, може, ти погано бачиш?

Клас засміявся. Засміявся і Сашко:

– То ви ж самі кажете, Надіє Петрівно, що людей у нас оберегають.

– І воду, і землю, і звірів треба оберегати.

– І я про те ж.

– І що, оце після уроків ти сам будеш іти лісом? – запитала Надія Петрівна.

– Так я на лижах.

– На лижах. А ніч?

– А я нічого не боюся.

– А раптом вовк? – строго запитала Надія Петрівна.

– Не лякайте. А то я й справді злякаюсь, – сказав Сашко. – Ви краще, якщо хочете, спитайте мене про будь-яку столицю на світі і де вона є, в якій країні?

– Спитаю...

Сховався Сіроманець на полігоні. Далеко в піщаних неродючих степах він надибава на полігон і наче знав – відчував, що тут йому буде спокій.

Фанерні танки, старі віджилі машини стояли в цій мертвій зоні, – ні деревини, ні куща, сніги, та піски, та воронки від бомб.

Сіроманець, злякався: він добре знав, чим ці сніги йому пахнуть. Вдень і вночі він рився в снігах, орав їх лапами і зубами, але небо наче прорвало, і жодної миші, як на гріх!

Сіроманець охляв. Він часто провалювався в сніг з головою, годинами лежав, збираючись з останніми силами, щоб виповзти на поверхню і поповзом добиратись: куди – невідомо.

Нарешті, однієї ночі підморозило. Сіроманець зрадив, але на лапи зіпнутися не міг, безсилі лапи вже не носили його. Він ліг на спину і покотився з горба покотом.

Знайшли його льотчики. Вранці капітан Петро Лях біг на фіззарядку і за щось зачепився, впав. Витрусив сніг з-під майки, придивився – собака. Собак у їхньому молодому висілку ще не було.

– Хлопці, а чий собака? – гукнув Петро своїм товаришам.

– Де?

– А ось, замерз.

Льотчики чобітьми повідкидали з вовка сніг.

– Цуценятко – слава богу! – сказав Петро. – Щось змахує на вовка. Андрійку!

Прибіг Андрійко Лях, став на коліна, придивився і прошепотів:

– Вовк... Тату, це вовк! Не канадський, не кордільєрський, а наш степовий, польовий вовк!

– Замерз, бідолаха... Чи, може, вбили? Але хто? – звернувся Петро до товаришів. – Ніхто у нас ніколи не стріляв. – Вітер забив Петрові подих. – Добре. Побігли на зарядку, а потім розберемось!

Льотчики побігли на спортивний майданчик. Андрійко Лях схилився над Сіроманцем, відгорнув йому сніг від пащі – під пащею сніг трохи підтав. Андрійко підняв вовчу голову, поколупав підталий сніг пальцем і закричав:

– Тату! Тату, а вовк живий!

Доки біг тато з товаришами, Андрійко потягнув вовка до гаражів:

– Тату, розпалюй плитку в гаражі, я його тягну. Він дихає, хоча й помирає.

– Не тягни! Покинь, бо, може, вкусить, – з порога крикнула Андрійкова мати.

– Не вкусить! Він непритомний! І, видно, голодний, диви, які ребра, тому й прийшов до нас при такому вітрі та при зимі. – Андрійко заволік Сіроманця в гараж, підстелив під нього стару куфайку. Петро Лях нагримав на сина:

– Не підходь до нього! Якщо вовк, то нехай буде вовк. Але ти мені до нього не підходь!

Андрійко відійшов і сказав:

– Тату, ти не знаєш вовків.

Петро Лях розпалив плитку, його товариші-льотчики миттю збили в кутку гаража вовкові клітку з дверцятами, принесли м'яса і води.

Петро Лях сказав:

– Хай полежить до вечора, може, одійде.

– Прилетимо, а там побачимо...

– А що ми з ним будемо робити, якщо він оклигає? – запитав Андрійко. – Тату, хай живе у нас! Я ж то всіх вовків знаю тільки по картинках, але це ж справжній і такий здоровенний!

– Побачимо! – сказав Андрійкові тато і з товаришами пішов до зелених машин.

Вовк підняв носа – пахло бензином і м'ясом. Нанюхав м'ясо, з'їв. Десь далеко на полігоні зірвалися бомби, вовк ледь-ледь їх почув із далеких степів. Потім він обнюхав куфайку, прислухався: за стіною хтось ходив.

* * *

Дихнула весна з лиману. Теплий погляд весни зупинився найперше на снігах – і осіли сніги. Навпроти сонця удень засокотіли з-під них золоті струмки. Вологими ночами Сіроманець покрадьки зачав виходити в степ і там непорушно сидіти. Щось бентежило його вовчу душу, кликало її на ноги.

«А ти думав як, Сіроманчику, це вже нам з тобою кінець? Ну, скажи, думав?» – не покидав його голос Сашка.

Сашко стояв під грушею і слухав, як шуміла ярами весняна вода. На городі лежав опівнічний туман. Попискували сонні горобці під дахом. Пахло далеким вітром, якого вчора звечора не було.

– Засумував чомусь наш Сашко, – тихо говорила в північній мати. – І вчитися гірше почав, і все йому валиться з рук. Ти помітив?

– Може, переростає, – тихо відказав батько. – Та воно й весна... Може б, йому десь на літо путівку до моря...

– Я вже казала. А він: «Не хочу, буду це літо на тракторі в полі». Запав йому цей трактор...

Сашко зайшов у коридор.

– Це ти, сину?

– Тату, а у вовка вікно є?

– Вікно? Яке вікно?

– У лісі, чи де він там живе... Бо йому ж то треба дивитися, щоб не вбили.

– Нема у нього вікна, синочку.

– А вовк у лапи замерзає?

– Ще й як.

– Тату, от коли б я там був би вовком, я б теж замерзав?

– Такий ти хитрий, – сказала мати.

– От і не хитрий, мамо, – Сашко зайшов у свою кімнатку, ліг.

Його обійняв теплий сон: пливли білі айсберги в океані повз хату під голою грушею далеко. Вовка не було....

Сашко здавав екзамени. Вставав раненько, йшов купатися, приходив, сідав за підручники, потім одягав нові штани, білу сорочку, галстук, ішов до школи, здавав екзамени, ішов зі школи, і от одного разу... Сашко не повірив своїм очам: на стежці перед ним стояв Сіроманець! Високий, широкогрудий, з малими вушками на великій голові, з великими димчастими незрячими очима.

– Здрастуй... – самими губами сказав йому Сашко.

Сіроманець плакав. Великі срібні сльози котилися по його морді і падали на пісок під лапи.

Сашко обійняв його за ший, але в цю мить вовк відскочив від Сашка в ліщинник.... Вдосвіта Сашко потихеньку вийшов з дому. На столі в його кімнатці біліла записка:

«Тату і мамо, мене не буде кілька днів. З шафи я взяв 50 карбованців.

Сашко».

Низький туман застелив город. З городу над картоплями стирчали самі лише мокрі макові голови.

На леваді стало холодніше, а туман вищим: якраз Сашкові по ший. Тепер над туманом мокрою маківкою пливла Сашкова голова.

Біля озера Сашко зупинився. Було тихо, тільки з очерету очеретянки співали, не як люди.

– Доброго ранку, – сказав Сіроманцеві Сашко. – Що снилося? Нічого? Поснідаємо в дорозі, а тепер – бігом!

Вони бігли під жайворонками світанковим полем. Била роса по колінах. Над білою гречкою гундосив безхатній, видно, джміль. Сонця на землі не було, але вгорі, у небі, жайворонки були вже золотими.

– Будемо бігти, доки не впадемо, – говорив Сашко Сіроманцеві. – А як упадем, отоді вже будемо лежати. До Одеси лісу не буде. Яри та байраки. Мені одне: аби ти не забоявся трамваїв.

Бігли вони степовими дорогами. Коли ж попереду чи позаду них з'являлась якась машина чи трактор – ховатися було де: соняшники, пшениці, лісосмуги. Як їхало щось далеченько, то не ховалися й зовсім: мало що, хлопчик біжить з собакою, що ж тут такого? Буває, собаки й самі бігають по полях. Є такі собаки. А який це розумний буде бігати зранку дорогами з вовком?...

В самій Одесі Сіроманець занервував: на вулицях траплялись собаки і собачата, на таких, як і він, повідках, але, зачувши його, одні в паніці рвалися з рук господарів тікати, а другі ошкірювались на нього, бризкали слиною, кипіли очима, повними зненависті.

Сіроманець сопів у намордник, по шкірі пробігали дрижаки. В таких випадках Сашко прискорював ходу або забігав у якийсь під'їзд, і там вони з Сіроманцем перечікували.

Біля лотка дядьки пили пиво. Сашко, ховаючи за собою Сіроманця, швидко підійшов до них і запитав:

– Де тут лікарня Філатова?
– Три зупинки любим трамваєм – туди.
– Куди – туди? – перепитав Сашко.
– Униз. Ну і собачка! – одесит з двома бокалами пива в руках нагнувся до Сіроманця. – А вона не кусається?

– Ні.

– Ну і собачка! А шия, а лапи – прямо тобі вовк!

Сіроманця обступили одесити з пивом, продавець покинув свій торг, став на бочку і звернувшись дивився на Сіроманця:

– А він хоч учений?

– Не бачиш? – гукнули продавцеві знизу. – По очах видно. Такі дурними не бувають. Часом не продаєш, малий?

– Не продаю.

– Цікаво, – продовжував продавець, – скільки ж це треба, щоб його нагодувати?

Сашко помітив: натовп навколо Сіроманця налипав, як снігова баба. З'явилися і жінки, ставали навшпиньки, заглядали чоловікам через плечі:

– Оренбурзькі платки? Почому?

– Ватин? Пропустіть, я питаю – ватин?

Сашко потягнув Сіроманця крізь натовп. Сіроманець подав тихий голос, і натовп обурено розступився:

– Куди батьки дивляться? Таке страховисько дитина водить, хоч і піонер!

Сашко зайшов у тихий двір лікарні. Сліпі люди ходили по споришу з паличками. Ходили, видно, і не зовсім сліпі, попідруки, говорили, навіть посміхалися своїм словам.

Перше, що впало Сашкові в очі: густий бузок біля сарайчиків чи складів під червоною марсельською черепицею. Туди він і завів Сіроманця:

– Стій отут, Сіроманчику, і не ворухись, Я миттю все розізнаю.

Від лікарні до моря було недалеко, і дачники чи курортники спускали з повідків своїх собачаток, аби вони погуляли саме в цьому місці біля лікарні, де в глибині синіло море.

Треба сказати, ці, як правило, фокстер'єри, молоді чи старі, проводили час у дружбі та злагоді: давно перезнайомились, їли приблизно однакову їжу, навіть перебігали трамвайну лінію під гастроном чи домову кухню по щось новеньке на зубки.

І треба ж було цьому народу зачути вовка!

Сашко пройшов коридором першого поверху – ніде нікого. Піднявся на другий поверх: літня жінка в білому халаті натирала шваброю підлогу.

– Здрастуйте! – привітався Сашко. – Скажіть, будь ласка, а де у вас той лікар, що лікує очі? Я здалеку. І в мене мало часу. Але я хотів би з тим вашим лікарем поговорити.

– Приходьте після обіду, – відповіла жінка, не підводячи голови. – У нас – обід. Тридцять перша кімната.

На лікарнянім подвір'ї знявся собачий лемент і гвалт. З вікна Сашкові було видно дахи сарайчиків чи складів під червоною марсельською черепицею: на цю черепицю один за одним з криками і сльозами вилітали і падали фокстер'ери. Вони підстрибували у вікні, як м'ячі, і падали на черепицю.

– Що там за гвалт? – занепокоїлась прибиральниця.

Сіроманця обступило в бузку все собаконаселення району, він відступив до ракушнякової стіни паркану, далі вже було нікуди, а воно лізло, його було багато, тоді Сіроманець перекусив намордник і став хапати їх за загривки і викидати на черепицю.

Сашка, йому здалося, дуже довго не було, позаду – стіна, тоді Сіроманець перескочив через стіну і щез.

Сашко кинувся в бузок, вискочив на вулицю, в один провулок, в другий провулок, покликав Сіроманця над глиняним урвищем понад морем – сів і заплакав...

Сіроманець прийшов у Сашкове село. Сіроманець минув пошту, контору.... Найдовше стояв Сіроманець перед будинком Чепіжного, але й Чепіжного, на його превеликий жаль, не було на цей раз удома: косив горох. На цей раз Чепіжний укохкав би Сіроманця, який прийшов помирати сам...

Сашко зліз з одеського автобуса і полем побіг до лісу. В лісі Сашко ходив до вечора, кликав Сіроманця у глинищах... Сіроманця не було.

... Сіроманець ліг на спину, підняв лапи, і на його лапи западав дощ, за дощем – сніг, аж до тих пір, коли на кожній його лапі не звили собі гнізда сорокопуди... Бігла біла вода, відцвітав пізній глід, пищали сорокопуденята, і сине небо продовжувалось в небеса.

З води сходило сіре сонце, на ньому скидалась риба, і Сашко обнімав Сіроманця за шию:

– А ти думав, вовчику, як? Ти думав, що це нам уже і кінець з тобою? – Сашко обнімав Сіроманця за шию.

Яру́га – синонім яр

Патронта́ш – сумка або пояс з футлярами (гніздами) для рушничних і пістолетних патронів

Глі́нище – місце, яма, звідки беруть глину

Га́зик – автомобіль

Збагачуй своє мовлення!

Хоч око виколи – дуже темно

Око завмерло – уважно дивиться

Накивати п'ятами – втекти

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яким був Сіроманець у молодості? Чим він полюбляв займатись? Що змінилось, коли прийшла старість?
- 2 Що пов'язувало вовка з Василем Чепіжним?
- 3 Хто був у селі єдиним захисником вовка? Чому?
- 4 За яких обставин відбулося перше знайомство хлопчика з вовком?
- 5 Чому Сашко ходив до школи через ліс?
- 6 Як військові поставилися до Сіроманця? Чим Андрійко схожий на Сашка?
- 7 Чим близький тобі Сашко?
- 8 Заверши прислів'я: «Скільки вовка не годуй...». Хто частину цього прислів'я промовляє в повісті? Чи можна так сказати про Сіроманця?
- 9 Чого навчає читачів повість М. Вінграновського «Сіроманець»?

Характеристика літературного героя

Орієнтовний план характеристики

1. Дані про героя.
2. Портрет героя.
3. Вчинки героя. Як вони розкривають його внутрішній світ?
4. Мова героя.
5. Ставлення до героя інших персонажів твору. Чим воно зумовлене?
6. Додаткові художні відомості (деталі, описи, тощо, які характеризують внутрішній світ героя, зміни, які з ним відбуваються).
7. Ставлення автора до свого героя.
8. Твоє ставлення до героя.

Твої літературні проєкти

- 1 Охарактеризуй улюбленого літературного героя повісті за поданим планом.
а) Ім'я героя, вік, фах; б) портрет; в) вчинки персонажа; г) мова літературного героя; г) моє ставлення до нього.
- 2 Подумай, як ти можеш зробити світ добрішим. Може, хтось потребує твоєї дружби?

Володимир Бровченко
(1931–2013)

ДВА ХЛОПЧИКИ

Два хлопчики в зелену пору року
до лісу вийшли, – вікових дібров.
Один із них прискалив миттю око
й прикинув діловито: «Скільки дров!»

А навкруги і щебетало, й квітло,
як сто віків тому, так і тепер...
Не стримавсь другий хлопчик:
«Скільки світла!»
Промовив і, схвилюваний, завмер.

Два хлопчики... І ліс так пильно в вічі
дививсь сусідам димокурних труб.
Він ще не знав, хто буде тут лісничим:
чи садівник життя, чи дроворуб...

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Про що розповідається у вірші?
- 2 Яка відмінність у поглядах хлопчиків на ліс?
- 3 Що означає вислів «зелена пора року»? Як би ти за аналогією назвав інші пори року?
- 4 Якого висновку доходить автор твору?
- 5 Постав запитання *хто? що? де? коли? як?* до уривка:

Два хлопчики в зелену пору року
до лісу вийшли, – вікових дібров.

- 6 Доповни речення словами з тексту:

Все навколо і ... – природа співала свій гімн красі.
З класом ми пішли на чудову прогулянку – до

... із нашої школи були нагороджені грамотами за перемогу на чемпіонаті із шахів.

7 Добери синоніми до слів і виразів:

Зелена пора року, вікові діброви, прискалити око, крикнути діловито, схвилюваний, дивиться пильно.

Твої літературні проекти

Склади невеликі діалоги, вживаючи слова і словосполучення:

Весна, розквітла природа, діброва, лісничий, берегти, нові насадження, порядок, праця, радість.

Пейзаж, малювати, око, художня школа, виходити, птахи, світло, мить, хвилюватися, навкруги.

Збагачуй своє мовлення!

Зелена пора року – весна.

Вікові діброви – старі діброви.

Прискалив миттю око – примружив швидко око.

Димокурні труби – димарі.

Ти – творча особистість!

- Евристична бесіда. Спостереження над текстом.
 - Чи можна все в природі оцінювати з точки зору його користі?
 - Уяви ситуацію: ти був присутній / була присутня при розмові двох таких хлопчиків. Що б ти їм сказав / сказала, на чиєму боці був / була би?
 - Діловитість, яка, напевно, була у хлопчика-«дроворуба» – це позитивна чи негативна риса характеру? Чи можна за одне слово осуджувати другого хлопчика? Свою думку обґрунтуй.
 - Яка основна думка поезії?
 - Якими художніми засобами В. Бровченко розкриває основну думку твору?
- Підготуй виразне читання вірша В. Бровченка, зроби до нього ілюстрації. Підготуй усний твір «Ліс, який я запам'ятав» на основі власних життєвих спостережень.

Запам'ятай!

Ліси – це джерело нашої атмосфери. Деревина вбирають велику кількість вуглецю, віддаючи нам життєдайний кисень. І чим більше на землі буде лісів, тим чистішим буде повітря. Не можна бездумно вирубувати велику кількість лісів. Зрубати дерево можна за годину. А щоб воно виростило, потрібно не одне десятиліття.

Віктор Близнець
(1933–1981)

КРИВЕНЬКА

Качина ферма в нашому колгоспі стояла на горі, якраз над річкою Сухим Ташликом.

Господарювала там старенька жінка Ганна Іванівна, або, як її називали в селі, баба Ганя. Років п'ятнадцять, якщо не більше, розводила вона в колгоспі качок. Ставили Ганну Іванівну і до іншої птиці, проте вона не хотіла, казала, що кури й гуси – то суцця морока, дуже шкідлива птиця. Так і бігай за ними, так і приглядай, бо лізуть то на левади, то на пшеничне поле; де що зійде – вищипають до корінця. От качечки – золоте діло! І починала Ганна Іванівна вихвалити свою породу так званих глинястих качок, руденьких, завезених аж із Полтави. Усім розказувала, які вони в неї розумні, які слухняні та ненабрідливі. Справді, качки не дуже надокучали їй.

Рано-вранці, коли баба Ганя виходила із своєї сторожки і відчиняла ворота ферми, птахи збиралися в гурт і йшли до берега. Цілий день хлюпались на річці, виловлювали там ряску, щось добували собі із дна, із теплого мулу. І тільки ввечері, коли сутеніло над берегами Ташлику, поверталися до ферми.

От попереду гордовито виступає старий обважнілий селезень. У нього на крилах темно-синє, з перламутровим відблиском пір'я, дві білі подушечки на щоках – бакенбарди. Він рівно й високо несе голову, зрідка оглядається на свій табун і поважно крикає. Товста качка-матрона, що йде за ним, киває головою, ніби говорить: «Так, так, батечку! Передам, передам негайно, щоб підтяглись!». Вона теж крикає, тільки стримано, щось лопоче молодшій качці, а та киває, погоджується, слухняно підкрякує, і вже видно, як наказ батечка-селезня передається довгим живим ланцюжком аж у берег, де ще пірнають один попід одного молоді, ласі до купання качури. Ніяк їм не хочеться вилазити з теплої вечірньої води.

А тим часом тягнеться стежкою довга качина низка. Перші вже заходять у двір, а молодняк ще тільки вибирається на берег, общипується, прихорошується, залишає на вгрітій землі мокрі лапаті сліди.

Тась, тась, тась! – кличе останніх баба Ганя.

Вона стоїть на воротах – стара маленька жіночка. Видно лише її хустку, та широку рясну спідницю, та ще те, як вона склала руки на грудях – милується колгоспною птицею. Качки відгукуються на її голос, шупьотять, перебирають ногами швидше, і бабуня говорить: «От розумники, от золоті мої діти!».

І зачиняє за ними ворота.

На подвір'ї качки збираються в тісний гурт, довго вмощуються, всідаються на траву, чистять дзьоби, пера, стиха перемовляються. Потім ховають голови під крила і – засинають.

Ніч покриває їх темрявою, теплим туманом, роса лягає на землю, а вони сплять собі, ніби купа сірих горбочків, і сниться їм річка, плюскіт м'якої літньої води, жирні пуголовки у прибережних затоках.

Ніколи баба не чула, щоб хтось тривожив птицю вночі.

Та якось удосвіта, тільки вона прокинулась у сторожці і зібралась іти до птахів, раптом озвалась, задеренчала шибка. Щось фуркнуло попід вікнами, скрикнули разом качки, забили крилами, заметалися по всьому подвір'ї.

Сліпа й гаряча від сну, вискочила баба з комірчини.

А на фермі пір'я літає хмарою. Качок закружляло й розкидало хтозна-куди. Ситі й неповороткі, позастрявали вони в кущах, в перекинутих відрах, між планками старенького плоту. Б'ють крилами, гребуть у повітрі лапами, викахкують, аж захлинаються.

І бачить баба: щось руде й перелякане шмигнуло в дірку під плотом, потягло в зубах качку.

Лисиця! – сплеснула баба руками. – А щоб тобі добра не було! Злодійко! Віддай качку, кажу тобі!

Пригнулась, схопила палицю і пошпулила на лисицю. Та не попала.

Швиденько почовгала за нею.

Коло самої ферми починався колгоспний лан, якраз наливалось жито, високе й густе. Туди, через дорогу, і подалася лисиця, волочачи за собою качку. Баба знов жбурнула палицю. Дринькнула вишничина на сухих грудках. Лисиця, видно, злякалась. Присіла, неспокійно забігала очима. Вона була ще молода, полохлива і ніяк не могла упоратись із такою важкою здобиччю.

Ачу! – крикнула баба.

Лисиця кинула качку, злодійкувато крутнулась, дзявкнула по-собачому і побігла в жито, низько опустивши хвоста.

Баба Ганя підбрала качку. Думала, що нежива. Але качка, хоч і слабо, стріпнула крилом, шарпалась, розтуляла то одне, то друге око.

«Очунює!» – зраділа стара. Правда, коли пустила качку на землю, та лягла на бік, якась приглушена й пом'ята, і крило розпустила віялом. Тут господарка додивилась, що в птахи переламана ніжка.

От нещастя! – забідкалась баба і почала сварити лисицю. – Що ж ти наробила, окаянна душа! Скалічила мені руденьку! Найкращу несучку!

Постояла, зітхнула баба і вже спокійніше мовила:

Ну, нічого. Спробую тебе підлікувати.

Забрала качку в свою сторожку. Перев'язала їй марлею ногу, щоб рівненько зросталась, і пустила під лаву. Настелила в кутку соломи. Та все заглядала туди, гомоніла, розпитувала її: «Що ж тобі дати, сердешна? Може, зерна?

Чи трави з берега? Чи води свіженької підлити? От клопіт мені, ти ж нічого не їси!».

Качка й справді не хотіла їсти. Тихо й сумно сиділа під лавою, не ворухилась. Часто засинала, і в неї, сонної, голова сама виповзала з-під крила і потихеньку опускалась вниз, аж поки не стукала дзьобом об долівку.

Тоді качка скрикувала, злякано билась у кутку, – мабуть їй снилася лисиця. На другий чи третій день вона трохи очуняла. Зашаруділа в соломі. Боком, розпластано поповзла до миски, підпиhaючись крилом. У неї, очевидно, страшно пересохло в горлі. Вона довго, з оторопілим

виглядом пила воду, важко віддихувалась і тут же заснула над мискою.

Ще минуло день-два, і качка почала вставати. Низько, аж до землі, припадала на одне крило, та все-таки виходила з-під лави. Дибуюла по комірчині, вибиралась навіть у сіни і там ловила собі під порогом жуків.

Баба називала її Кривенькою. Бо видно було, що так і доведеться пташині весь вік шкандибати.

Тась-тась! – кликала її Ганна Іванівна і несла до лави повну пригорщу пшона.

Кривенька весело кахкала, спиналася на здорову ногу і шкутильгала до баби, зазираючи їй у руки дробинками чорних живих очей.

Пір'я на ній, що злиняло було й вицвіло, тепер знову розгладилося, стало туге й блискуче.

Словом, одужала Кривенька.

І баба Ганя пустила її до гурту. Пустила, та не знала, який матиме клопіт.

Тільки кривенька задибуляла до качок (а від хвилювання й каліцтва вона падала і плуталась у траві), весь табун раптом закрикав, загомонів – неспокійно, стривожено, затряс на неї дзьобами. «От тобі й на! – здивувалась баба. – Свою не впізнали? Та гляньте, це ж ваша!». А табун гомонів, наступав, погрозливо витягав шиї.

Кривенька злякалась. Вона присіла. Тихо, скривдженим голосом озвалась до своїх: «Невже забули? Це я, руденька». Підвелась і знов пошкандибала до гурту. Птахи захвилювались ще дужче, і коли Кривенька придибуляла до них і покійно схилила голову, найсердитіші – а то були старі товстобокі не-сучки – одна перед одної вихоплювалися із гурту у скубли, відганяли її.

Та чи ви здуріли! – обурилася баба. – Цілою оравою – і на кого? На скалічену птаху!

І подумала баба: може, Кривенька й досі пахне лисицею?

Поки бабуня роздумувала, качки бунтували, скрикували, вже й молоді почали вибігати з гурту, щоб і собі вскубнути калічку. І тільки селезень-вожак гордовито стояв осторонь, згори поглядаючи на збунтоване птаство. Аколи купою підбігали до кривенької, він різкувато крякав, сварився, і птахи відступали назад.

Потім селезень забив крилами, гукнув на весь вигін.

«Годі! – так можна було зрозуміти його сигнал. – На річку пора!».

Ще якусь мить табун кричав, невдоволено товкся на місці і все-таки, видно, прийняв Кривеньку. Бо коли вона підвелась і якось принижено, винувато задибала слідом, на ней вже не накидалися, не шипіли, хоч, правда, і поглядали в її бік не дуже ласкаво.

Потяглась Кривенька за всіма до води.

Мабуть, їй гірко було шкутильгати останньою, але вона розуміла: тепер їй завжди тут місце, деь позаду-позаду...

Табун вже спустився до річки, давно вже купається під вербами, а

Кривенька повзе ще горою, да смажить сонце. Присяде, відпочине трохи і потихеньку дрібоче далі. Останньою поверталась вона й на ферму.

І баба Ганя тривожилась: чи не підстереже її лисиця, не схопить знов, нещасну, деь у бур'яні?

Бабине серце тривожилось не даром.

Одного вечора Кривенька не повернулась на ферму. Не було її й наступного дня, не було цілий тиждень. «Пропала моя сердега», – з жалем подумала баба Ганя. Та якось в обід, в найбільшу спеку, коли всі качки купались на річці, стара почула під вікном сторожки знайоме крякання. Так тихо, лагідно подавала голос тільки її Кривенька.

Вибігла баба на подвір'я і охнула. Знайшлась! Стоїть руденька птаха, головою припадає до землі, ніби кланяється чи просить у баби пробачення. І як схудла! Наче аж висохла, і пір'я на ній пожухло, настовбурчилось, як і тоді, коли хворіла.

Де ж ти була? – заохала баба. – Де ти пропадала? Мабуть, нічого ж не їла?

Винесла з комірчини води, насипала проса.

І качка одразу накинулася і на воду, і на просо, шупьотіла, визбирувала дзьобом корм, а потім запивала водою. Наситившись, вона ще раз поклянялась бабі і глянула на неї так, як уміють дивитися тільки птиці: голову схилила набік і одним оком уважно зазирнула старій у лице.

Кривенька ніби щось очікувала, ніби питала дозволу: ну, то я піду, добре? Та йди, йди, голубонько, – промовила баба. – Тільки бережи себе, повертайся з качками.

Але в тім-то й секрет, що Кривенька не повернулася. Ні ввечері, ні на світанку. Прибилась вона на ферму тільки через три дні і знов у гарячий полудень. Схудла ще більше, здається – пилом сухим припала.

«Де вона блукає? – сушила собі голову баба. – Може, в бур'янах ховається?».

Нагодувала Кривеньку і, коли та пошкандибала з подвір'я, – за нею. Це не сподобалось качці. Вона стала, витягла шию і стурбовано крякнула на бабу Ганю. Мовляв, не треба, не ходіть за мною. Жінка одвернулася, ще й рукою загородилась: та йди собі куди хочеш. У мене свої роботи до пропасті! Он каченят малих дві сотні, і кожне доглянути треба!.. Але тільки руденька зашкандибала, баба нишком подибуляла услід. Качка знову зупинилась. Ще раз сердито крякнула на господиню.

От Господи! – відмахнулася Ганна Іванівна. – Та я хочу шпаків поганяти. Гат-тя! Бач, як всілися в людей на шпанку! Аж гілля угинається. Пірг-гай!

Стара затрималась трохи на стежці, а Кривенька тим часом пригнулась і шуснула в кущі, в густу траву. Швидко, як тільки могла, тікала вона від баби, пірнала під листя, змійкою повзла між полином. Качка зникла, сховалася в гущині, баба лише бачила, як десь попереду легенько схитувались вершечки бур'яну. По тих вершечках, що кивали їй, баба й гналась за качкою, мліла на спеці, заплутувалась у рясній своїй спідниці, але все-таки не відставала.

Довго вони кралися в берег. Пригінці, перебіжками, ховаючись одна від одної.

Птиця раз у раз прислухалась, виглядала з трави: чи ніхто не стежить?

І тільки вона визиркувала – бабуня враз присідала й ховала голову в бур'ян.

Словом, обхитрила баба Ганя Кривеньку. Підгляділа, де вона обжилась.

А качка вибрала собі місці гарне. За осокою, на острівці, стояла трухлява, поколота від старості безверха верба. І якраз над водою чорніло в ній просторе дупло. Туди й полізла качка.

Ач яка мудра! – усміхнулась бабуня й витерла хусткою піт. – Ловко ти влаштувалася! Над водою! Прямо з річки – в дупло. Там тебе ніхто не доставе – ні лисиця, ні хом'яки. Живи!

Рада за птаху, заспокоєна почовгала баба Ганя потихеньку до ферми.

І думала дорогою, що Кривенька, мабуть, нанесла в гнізді яєць, бо з дупла виглядало пір'я й сухе, втоптане листя.

Минув ще з тиждень, а може, й більше. І от якось уранці почулося на порозі сторожки веселе дрібноголосе качине лопотіння.

Стара виглянула й від радості аж засвітилася.

Дивиться – Кривенька не сама прийшла! Ціла сімейка з нею! Привела на ферму восьмеро маленьких жовтобоких клубочків і гукає в сторожку:

«Приймайте! Ось нас скільки! Чи прогодуєте всіх?».

Прудкі пухнасті каченята, які народились на волі в дуплі, жваво лопотіли, щось визбирували на порозі та все пригорталось до своєї матері, до її крила.

Баба Ганя стояла, мов заворожена, дивилась на ці пухнасті клубочки, що перекочувалися у неї під ногами, й щасливо зітхала.

«Ну й слава Богу, ну й добре! Не буде Кривенька самотньою».

Так, тепер у Кривенької був свій табун. Невеличкий, але дуже дружний.

Тісною купкою мати з дітлахами йшла на річку, турботливо їх стерегла, повчала, а ввечері приводила додому.

Збирались на фермі й старі качки. Вони всідались окремо, коло жолобів з водою, а кривенька з своїм виводком – поруч. Малі каченята одразу бігли до гурту, до старих качок, лізли на спину селезневі, клювали в ніздрі товсту нуднувату несучку, думали, що темні дірочки в її дзьобі – то мухи.

І ніхто не гнав малих, не скуб, навпаки – всі їх жалили, чепурили, розпушували пір'ячко, всі бульботіли під ніс щось веселе. Мабуть, розказували смішні качині історії.

Кривенька дивилась на ті забави і вдоволено кахкала.

Що не кажіть, а приємно бачити, як люблять твоїх дітей! Ростимуть вони в гурті, разом бігатимуть на річку, весело купатимуться під вербами, і ніхто з них не знатиме, як гірко плестись останньою, десь позаду-позаду.

Поміркуй і дай відповідь!

1 Розкажи, як баба Ганя лікувала руденьку.

Виділи у тексті фрагмент, де розповідається, як баба Ганя вистежувала качку.

У чому проявилася жорстокість качок по відношенню до Кривенької? Чим це пояснила баба Ганя? Як повівся вожак?

Чому, на твою думку, Кривенька покидала своє гніздо в найбільшу спеку?

Розкажи, як поставилися качки до нової сім'ї Кривенької.

Чи доводилося тобі спостерігати за життям і поведінкою птахів або звірів? Що ти побачив й почув?

2 Доповни речення словами з тексту:

1. Починала Ганна Іванівна вихваляти ...

2. Кожного ранку Ганна Іванівна щоб її качечки змогли піти до річки.

3. Ввечері на фермі качки і засинають.

4. Лисиця , бо зрозуміла, що у її здобичі є оборонець.

5. Селезень ... і спостерігав за ... , але готовий захистити Кривеньку.

3 Доповни речення:

1 . Влітку діти люблять 2. Кури, гуси, качки, індики – це

3. Ферма знаходиться 4. Восени відлітають у теплі краї ...

5. У неділю можна подивитись мультфільм про

Твої літературні проекти

Склади невеликі діалоги, вживаючи слова і вирази:

- а) пір'ячко, розпушувати, грайливо, річка, плестися, гідке каченя, казка, Андерсен, лебідь, захоплено;
- б) робота, ферма, допомога, вранішня роса, схід сонця, краса, милуватися, пишатися.

Ти – творча особистість!

Перечитай мовчки уривок від слів: *«От попереду гордовито виступає старий обважнілий селезень...»*, кінчаючи словами: *«І зачиняє за ними ворота»*.

Перекажи цей уривок так, як ти собі уявляєш зображене письменником.

Усно опиши зовнішній вигляд селезня, качки, маленького каченяти.

Збагачуй своє мовлення!

Ка́чина фє́рма – ферма, де розводять качок.

Су́ща моро́ка – великий клопіт.

Шко́длива пті́ця – птиця, яка робить шкоду.

Золо́те ді́ло – вигідна справа.

Сто́рожка – хатина сторожа.

Обважні́лий – товстий.

Се́лезень – самець качки, качур.

Ка́чка матро́на – найстарша качка, качка-мама.

Лопо́че – тут: повідомляє.

Тягну́тися сте́жкою – йти стежкою.

Пу́голки – личинки жаби.

Задеренча́ти – задзвеніти.

Пошпу́лити – кинути.

Почо́вгати, відчо́вгати – йти, ледве переставляючи ноги, плестися.

Жбу́рну́ти – кинути.

Очу́нювати – видужувати, ставати здоровим.

Оторопі́лий – переляканий.

Дибу́ляти – йти перевалюючись.

Вихо́плюватись із гу́рту – вискакувати з гурту.

Пригінці́ – нагнувшись.

Плесті́сь – повільно йти, відставати.

Запам'ятай прикмети погоди, які віщують птахи!

Безперервно пірнають і хлюпочуться качки – буде дощ. Птахи замовкли, але ластівки та стрижі літають над землею – на грозу. Кури, гуси, качки змащують своє пір'я жиром, а курчата не відходять від квочки – чекай негоди.

КРАСА РІДНОГО КРАЮ

Любий друже!

Цей розділ познайомить тебе з поетами Республіки Молдова. Вони народились у різних куточках Молдови чи в сусідній Україні, жили в нашій країні і творили різними мовами. Їх об'єднала любов до нашої Батьківщини.

Читай, міркуй і перед тобою відкриється ще одна сторінка культури рідної землі.

Найбільшу насолоду і радість, найпалкішу любов до рідного краю, до життя викликає спілкування з природою. Вона завжди чарувала і чарує, хвилювала і хвилює людину. Шепіт голубої води, зелених дібров, дзвінкоголосий спів пташок, запах і розмаїття квітів – усе це дорога серцю, ні з чим не зрівняна природа рідного краю.

У творчості багатьох поетів Республіки Молдова значне місце посідає тема оспівування природи рідного краю та любові до рідної землі. З рядків поезії перед нами яскраво постають образи-пейзажі, образ рідного краю.

Степан Келар

Український поет, перекладач, новеліст. Народився (1939-2018) на півночі Молдови, в селі Марамонівка. Закінчив у 1973 р. факультет журналістики Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Працював в ліричному та сатирико-гумористичному жанрах для дорослих і дітей, у галузі художнього перекладу.

Перекладав з багатьох мов, зокрема з гагаузької, болгарської, польської, румунської, сербохорватської та інших. Досліджував молдовський, гагаузький і ромський фольклор. Нижче подано переклади С. Келаря із різних мов, надруковані в його збірці «Філософія буття» (Київ, 1998). Завдяки нашому земляку твори залунали українською мовою.

Поглиблюй свою грамотність!

- 1 Випиши слова з суфіксом **-ськ-**.
- 2 Утвори прикметники від слів: *північ, природа, лірика, пейзаж, фольклор*.
- 3 Чи є в них подвоєння приголосних?

Збагачуй своє мовлення!

Земляк – людина, що народилась на моїй рідній землі.

Міхай Ємінеску

Міхай Ємінеску (1850-1889) – румунський поет, публіцист, громадсько-культурний діяч, класик румунської літератури. Народився Міхай Ємінеску у м. Ботошани, Румунія. М. Ємінеску – співець природи і кохання.

ЛІСЕ, ЧОМ ГОЙДАЄШСЯ...

Лісе, чом гойдаєшся,
Нема вітру побіля,
Ти ж додолу гнеш гілля?
– Я гойдаюсь не з добра,
Вже пройшла моя пора.
День змалів, ніч – довга, млиста,
Поріділо моє листя,
Бо вітри, що налітають,
Його з лютістю зривають.
Й птиць-співунок вже не чуть,
Лиш вітри шумлять, гудуть.
І зима вже на порозі, –
Несе дихання морозів.

Як же мені не хилитись,
Не гойдатись, не журитись?
Промайнули кращі дні,
Тому й сумно так мені.
Відлітають вже пташині
Табуни в краї чужинні
Наді мною, над степами
З моїм щастям та думками.
Я тепер осиротілий
Залишився і спустілий
Про цей біль свій і шепчу я,
Може, й хтось його відчує!
(Переклад з румунської С. Келаря)

Збагачуй своє мовлення!

Класик – видатний, загальноновизнаний митець, творчість якого стала взірцем для наступних поколінь.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яку пору року змальовано у поезії?
- 2 Якими словами зображено пізню осінь?
- 3 Добери синоніми до слів «побіля», «змалів», «млиста».
- 4 Зверни увагу: якого роду слово «біль» в українській мові? Який настрій відтворено у поезії?
- 5 Образ лісу є уособленим. Чому? Чому ліс сумує?

- 6 Цей вірш складається з питання поета і відповіді лісу. Як називається розмова двох осіб?
- 7 Прочитай вірш виразно, передаючи сум лісу і співчуття ліричного героя.

Георгє Воде

Георгє Воде (1934-2007) – молдовський поет, сценарист та кінорежисер кіностудії «Молдова-фільм», автор книг для дітей. Народився у с. Велень Кагульського району.

Рідний краю, я твоя частинка,
Відчуваю всі твої віки.
У твоїх долонях – я зернинка,
Я краплина в течії ріки.

Батьківщино! Ми міцні тобою,
Твоє саяво – в зорях наших доль.
В твою книгу, в літопис героїв,
Мій рядочок занести дозволь.

Нас багато, ти у нас єдина,
Наша совість – всьому голова.
То ж прийми низький уклін від сина
І любові щирої слова.

(Переклад з румунської С. Келаря)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 До кого звертається поет? Якими словами він вшановує Батьківщину? Як називає себе?
- 2 Поясни розділові знаки після слів «рідний краю» і «Батьківщино».

Збагачуй своє мовлення!

Сценарист – письменник, що пише літературний текст кінофільму, сценарій.

Кінорежисер – постановник кінофільму.

Анатол Чокану

Анатол Чокану (1940-2012) – молдовський поет, перекладач, сценарист кіностудії «Молдова-фільм» та «Телефільм-Кишинів». Народився у с. Меленешть Ришканського району.

МОЛДОВА

Коли бачу землю милу – тоді маю її силу,
руки випростаю – знову крила дасть мені Молдова,
як вдихну повітря чисте – кличуть зорі променисті,
осінь золотом багата – є намиста всім дівчатам.
З цим ім'ям мені усюди двері одчиняють люди,
а в дорозі засипаю – подих кодрів відчуваю,
призьба батьківського краю – всі думки сюди звертаю!
(Переклад з румунської С. Келаря)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Якими словами поет А. Чокану передає красу Молдови?
- 2 Які епітети добирає?
- 3 Якими виразами передає свою любов до рідної землі?

Поглиблюй свою грамотність!

Яке слово вірша пишеться з апострофом, а які – з м'яким знаком?

Ніколає Дабіжа

Ніколає Дабіжа (1948-2021) – молдовський поет, видатний журналіст, працював у журналах «Ністру», «Горизонт», газеті «Література ши арта». Народився у с. Кодрень Чимішлійського району.

ВІЧНА БАТЬКІВЩИНА

Трава від дощів оживає в долині,
В баладі гучнішає слово знайоме.
Дзеркалиться річка в спокійному плині:
Дізнайся – тече чи стоїть нерухомо.

І зірка горить на вершечку ялини,
І мова поета, як зорі вогнисті.
Це все ми у серці несем, Батьківщино,
До кроку останнього ще від колиски.

Ти праведний меч на підлоту і зраду,
Ти щирої липи духмяне суцвіття.
Дерева оці, і шляхи, і левади –
Не знаю дорожчого в цілому світі.

Твій голос могутній – це мова безсмертя,
Якою пов'язані мертві з живими.

Крізь мене проходить твоє милосердя,
Як ранок пронизує промінь незримий.
Одвічна Вітчизно, квітучії віти,
На лірі спочити спинилось зітхання.
Я колосом вчуся у полі бриніти
І слухать джерел твоїх чисте дзюрчання
(Переклад з румунської С. Келаря)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 В чому поет Н. Дабіжа бачить красу нашого краю?
- 2 Як він називає Батьківщину?
- 3 Знайди у вірші два порівняння, зверни увагу на розділовий знак.

Архип Чиботару

Архип Чиботару (1935-2010) – молдовський поет, перекладач, журналіст, драматург. Народився у с. Кобильня Шолданештського району.

МИТЬ

Небо плаче зірками,
Хмара плаче дощами,
Листям своїм – деревина,
Сльозами плаче людина.
Небо сміється сонцем,
Блискавкою хмарина.
Дерево цвітом сміється,
Сльозами сміється людина.
(Переклад з румунської С. Келаря)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Кого у горі й радості порівнює поет А. Чиботару?
- 2 Які образи є уособленими?

Збагачуй своє мовлення!

Драматург – письменник, що пише п'єси.

Думітру Матковський

Думітру Матковський (1939-2013) – молдовський поет, автор багатьох пісень, журналіст, драматург і прозаїк. Народився у с. Вадул-Рашков Шолданештського району.

НЕ РОЗЛУЧАЮСЬ Я

Із мамою і татом
Не розлучаюсь я.
З сестрицею і братом
Не розлучаюсь я.
Із дойнами – піснями

Не розлучаюсь я.
Народ і батьківщину
Ніколи я не кину.
Без них, як листя, всохну,
Без їх тепла загину.
(Переклад з румунської С. Келаря)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Хто у поета Д. Матковського представляє Батьківщину? Які слова втілюють його любов до Батьківщини?
- 2 Згадай: який розділовий знак потрібен у реченні при повторі слів?

Збагачуй своє мовлення!

Прозаїк – письменник, що пише повісті, оповідання, романи.

Тодур Занет

Т. Занет – гагаузький поет, прозаїк, драматург, перекладач, фольклорист, журналіст. Автор Національного гімну Гагаузії. Народився у 1958 р. в с. Конгаз Комратського району.

ЛЮДИНІ ПОТРІБНО...

Людині потрібно місце,
Яке б стало її причалом,
І, як мати, її чекало.
Людині потрібне місце.

Людині потрібна домівка,
Що вогнища жар зберігає
І світлом минушини сяє.
Людині потрібна домівка.

Людині потрібне сонце,
Щоб теплими були стосунки,
Щоб юність сміялася лунко.
Людині потрібне сонце.

Людині потрібна Вітчизна,
Країна її народу,
Де корінь прадавнього роду.
Людині потрібна Вітчизна.

ОДИНОКА ПТИЦЯ

Зима незвичайно сувора,
Морозів не слабшає лють,
А птиці, здається, учора
На південь, відлинули в путь.

Одна тільки не відлетіла,
Лишилася в ріднім гаю,
Лишилася й закрижаніла,
Зронивши голівку свою.

Ви скажете – стужа жорстока
Її доконала. Та ні! –
А те, що була одинока
Пташина в ті зимні дні.

Отак – без уваги людської –
Самотня людина, бува,
Не винесе долі гіркої
І кригою стане в жнива.
(Переклад з гагаузької С. Келаря)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Про що розмірковує поет Т. Занет? Для чого у вірші «Людині потрібно» вживає повтори? Який рядок передає ідею вірша?
- 2 Яку картину створено у вірші «Одинока птиця»?
- 3 Добери синоніми до виразів «морозів не слабшає лють», «відлинули в путь».
- 4 З ким поет порівнює птицю?
- 5 Слова «крига», «жнива» тут ужито в прямому чи переносному значенні?
- 6 Сформулюй ідею твору.

Збагачуй своє мовлення!

Фольклорист – дослідник фольклору.

Ніко Стоянов

Болгарський поет, перекладач, журналіст, сценарист «Молдова-фільм». Народився у 1947 р. в с. Нова Іванівка Одеської області. Живе в Кишиневі.

Біля пам'ятника Тарасу Шевченку в Харкові

Вечорами густішає шум,
І на вулицях швидшає рух.
Тільки він в тихім сяєві дум
Тут стоїть, поглядає навкруг.
Посивілий, скудлачений вус,
І шинелю стискає рука,
І зривається з бронзових вуст
Заклик – й серце моє обпіка:

«...та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!»
Грають поряд лише голуби,
То сідають, то спурхують знов...
Він у серці моєї доби,
Вічна шана йому і любов.

(Переклад з гагаузької С. Келаря)

Ти – творча особистість!

Порівняй зображення пам'ятника Т. Шевченку в Харкові з картиною, змальованою поетом Н. Стояновим. Що ти бачиш спільного? Що поет зобразив по-своєму? Які деталі неможливо відобразити у скульптурі, а поет може передати словом?

Поглиблюй свою грамотність!

Знайди у вірші речення з однорідними членами, поясни розділові знаки.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чи всі наведені вірші можна віднести до пейзажної лірики?
- 2 У яких з них змальовано картини природи?
- 3 Які вірші є міркуванням?

Українські поети молдовської землі

Зінаїда Гурська

Українська поетеса і відома журналістка. Живе і працює в Кишиневі.

РІДНИЙ ПОРІГ

Цілую стежку
На своїй землі,
Що привела
До рідного порогу.
Молюся щохвилини Богу,
Що маю спокій
У своїй сім'ї.

Я поклонюся кожному
Листочку
І поцілую батьківський
Поріг
За те, що після
Безлічі доріг
Поплачу в татову
І мамину сорочку.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яка тема вірша З. Гурської?
- 2 Які почуття передано у вірші?
- 3 Якими словами їх передано?

Поглиблюй свою грамотність!

- 1 Зверни увагу, як пишеться слово «щохвилини».
- 2 Яким словосполученням його можна замінити?
- 3 Утвори і запиши кілька слів з такою ж будовою, як «щохвилини».

Юрій Дячук

Український поет, художник, майстер різьби по дереву. Живе і працює в Кишиневі.

ПОСПІВАЙ ЗІ МНОЮ

Поспівай зі мною, поспівай,
Мій пісенний, світанковий край,
Поспівай зі мною навесні
Наші щирі, лагідні пісні.

При дорозі сядем пліч о пліч,
Почекаєм тихо теплу ніч,
І коли вона обгорне світ,
Заспіваєм пісню давніх літ...

Про натхнення радісних хвилин,
Про затишок батьківських хатин,
Про гаї, де в'ються солов'ї,
Про любов до рідної землі...

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 До кого звертається поет Ю. Дячук?
- 2 Які епітети він добирає?
- 3 Які почуття передають ці епітети?

Поглиблюй свою грамотність!

- 1 Зверни увагу: *пліч о пліч* пишеться окремо. Як ти розумієш це слово?
- 2 Випиши слова з апострофом і подвоєнням приголосних.

Світлана Лозинська

Українська поетеса, педагог.
Живе і працює в Кишиневі.

МОЄ ГНІЗДО

Батьківський сад в краю села,
Вишня рясно зацвіла.
Сідаю тихо біля неї.
Травиця в кущику зелена.
Вітрець з розчулених полів
Приніс весняний переспів.
Курлик! Курлик!...
Над всім селом –
Лелеки радісним гуртом
Кудись з надією летять
І ні хвилинки не мовчать.
Махаю вслід...
Вже їх немає...

А з ними радість відлітає.
Мабуть, своє гніздо шукають.
Свій шлях додому добре знають.
Рідне подвір'ячко знайдуть,
Їх щиро і родинно ждуть...
А я гніздо батьків лишила –
У світ безкрило полетіла.
Тепер не знаю, де воно,
Моє родинне те гніздо.
Моя печаль...
Летять лелеки
Такі рідненькі і... далекі.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які образи постають у твоїй уяві під час читання поезій?
- 2 Опиши рідний край за допомогою словосполучень з поезій.
- 3 Представники яких національностей проживають у Республіці Молдова?
- 4 В яких місцях компактно проживають українці, гагаузи, болгари?
- 5 Що спільного і що відмінного у віршах представників різних народів Республіки Молдова?

Ти – творча особистість!

Прочитавши уважно довідки та вірші, підготуй невеличке повідомлення про одного з поетів «Мій земляк – видатний поет» з виразним читанням улюбленої поезії.

Збагачуй своє мовлення!

Мій земляк – людина, що народилась на моїй рідній землі.

Українські поети Молдови постійно знаходяться у творчих пошуках. Їхнє поетичне надбання представлено збірками Галини Рогової, Світлани Лозинської, Ніни Авідон, Юрія Дячука та інших. Кость Попович написав у своїх «Нарисах української літератури»: «У Молдові зародився і триває справжній літературний процес». Академік К. Ф. Попович був відомим дослідником творчості М. Ємінеску. Він став фундатором українського роману в Республіці Молдова і активно підтримував поетів, що пишуть по-українськи.

Це цікаво знати...

Ім'я К. Ф. Поповича занесено в енциклопедії Республіки Молдова, України, Росії, університету м. Кембридж (Великобританія) та ін. Сам він є автором багатьох статей для молдовських, українських та російських енциклопедичних видань.

Тест 1

Прочитай уважно текст і виконай завдання до нього.

Маленький Михайлик побачив у косі матері три сиві волосинки.

– Мамо, у вашій косі три сиві волосинки, – сказав Михайлик.

Мама усміхнулась і нічого не сказала. Через кілька днів Михайлик побачив у материній косі чотири сиві волосинки.

– Мамо, – сказав Михайлик здивовано, – у вашій косі чотири сиві волосинки, а було три... Чого це посивіла ще одна волосинка?

– Від болю, – відповіла мати. – Коли болить серце, тоді й сивіє волосинка...

– А від чого ж у вас боліло серце?

– Пам'ятаєш, ти поліз на високе-високе дерево? Я глянула у вікно, побачила тебе на тоненькій гілці. Серце заболіло, й волосинка посивіла.

Михайлик довго сидів задумливий, мовчазний. Потім підійшов до мами, обняв її і тихо спитав:

– Мамо, а коли я на товстій гілці сидітиму, волосинка не посивіє?

(Василь Сухомлинський)

1. Дай відповіді на запитання до прочитаного тексту.

- 1) Що побачив Михайлик у косі матері?
- 2) Від чого посивіла ще одна волосинка?
- 3) Де побачила мати сина?

2. Добери і запиши заголовок до прочитаного тексту.

3. Склади і запиши три запитання до прочитаного тексту за поданим початком:

- 1) Хто?
- 2) Що?
- 3) Чому?

4. Поділи слова на склади.

Сивіє

Усміхнулась

Пам'ятаєш

5. Поділи слова для переносу:

Кілька, посивіє, пам'ятаєш, здивовано, навчають.

6. На місці крапок встав пропущену літеру, добери і запиши перевірене слово.

Зд...вуватися – _____

В...соке – _____

Д...рева – _____

Пос...віла – _____

7. На місці крапок встав, де потрібно, пропущені літери. Розкрий дужки.

Сер..це кожної мами наповнене безмежною любов..ю до д..тини. Мамині прац..овиті руки готують нам їсти: варят.. смачні борщі, варенички, печуть пироги. Без мами не можна уявити жит..я. (Не)засмучуйте своїх мам!

8. Підкресли слова, написані з помилками.

Совісний, доблестний, якісний, злістний, областний, жалісливий, радістний, тиждня, пестливий.

9. Склади і запиши зв'язний текст за темою «Бережіть маму – найріднішу людину» із 5 речень за поданим початком.

Мама – Я вважаю, що Все життя Болить серце Для мами

Тест 2

Прочитай уважно текст і виконай завдання до нього.

ЧИ ВИНЕН М'ЯЧ?

Одного разу діти грали в м'яча. Весело було грати, радісно.

Повз стадіон йшла старенька бабуса. Вона недобачала, ішла поволі, пробуючи ціпком стежку. Чи випадково, чи, може, й навмисне хтось ударив м'яч так, що той покотився під ноги бабусі, вдарився об ціпок і вибив його з рук. Зупинилась бабуса, розгубилась, не знає, що робити. Нахилилась, шукає ціпок, а він лежить далеченько. Не бачить бабуса ціпка.

Діти дивляться на бабусю й сміються. Нікому з них і на думку не спало підійти до старенької, попросити пробачення й допомогти їй.

Діти сміються, а бабуса стоїть і плаче. І нікому й не тенькнуло, що в цю хвилину коїться велике зло: людина знущується над людиною.

Сміятися над старістю – сміятися над собою. Кожен із тих, хто сміявся над бабусею, через кілька десятиріч сам стане старим. А ще більший гріх – сміятися над фізичною вадою людини. То вже злочин.

(Василь Сухомлинський)

1. Прочитай вголос текст.

2. Як гадаєш, що означає сміятися над старістю?

3. Як вчинив би ти у такій ситуації?

4. Охарактеризуй поведінку хлопчиків, дібравши три прикметники.

5. Випиши словосполучення, в яких слова вжиті в переносному значенні.

Грали в м'яча, грали промені, грали в мовчанку.

Срібний голос, срібний ніж, срібне волосся.

Сумує ліс, сумує матір, сумує небо.

Йде бабуся, йде дощ, час іде.

6. Перепиши. У реченнях підкресли омоніми.

Він серйозно займався спортом. Займався мутний березовий ранок. Буває, так зажуришся, що й люлечка не куриться. Куриться шляхом курява.

7. Запиши по 2 синоніми до слів:

Йти –

Сміятися –

8. До поданих слів добери антоніми з тексту:

Плачуть –

Сумно –

Молоденька –

Навмисне –

Добро –

9. Склади речення з омонімами і запиши.

Наніс, на ніс; любо, Любо.

Тест 3

Прочитай уважно текст і виконай завдання до нього.

Клен цілу зиму спав. Крізь сон він чув завивання хуртовини і тривожний крик чорного ворона. Холодний вітер гойдав віти, нагинав їх. Та ось одного сонячного ранку відчув Клен, ніби до нього доторкнулось щось тепле і лагідне. Прокинувся Клен. А то до нього прилинув теплий весняний Вітер.

– Годі спати, – зашепотів весняний Вітер. – Прокидайся, весна наближається.

– Де ж вона – весна? – запитав Клен.

– Ластівки на крилах несуть, – каже теплий Вітер. – Я прилетів з далекого краю, від теплого моря. Весна йде полями – завітчалась квітами красуня. А ластівки на крилах несуть барвисті стрічки.

Ось про що розповів теплий весняний Вітер Кленові. Клен зітхнув, розправив плечі. Зазеленіли бруньки. Бо йде весна-красуня.

(Василь Сухомлинський)

1. Добери і запиши заголовок до прочитаного тексту.

2. До якого типу мовлення належить прочитаний текст?

1) Розповідь. 2) Опис. 3) Міркування. 4) Текст комбінованого типу.

3. До поданих слів добери антоніми з тексту:

Теплий –

Заснув –

Відповів –

Похмурий –

4. До поданих слів з тексту добери по 2 форми:

Вітер – _____

Стрічка – _____

Клен – _____

5. Випиши з тексту три слова, вжиті у переносному значенні.

6. Зроби словотвірний розбір слів:

Зашепотів, тривожний.

7. До поданих слів добери спільнокореневі слова.

Сонце – _____

Весна – _____

Краса – _____

Холод – _____

Зима – _____

Сад – _____

Земля – _____

Вода – _____

8. Розбери за будовою слова:

Заквітчала, сонячний, зазеленіли, клен.

9. Заміни словосполучення словами з префіксами пре-, при-:

Дуже гарний, поява птахів навесні, дуже малий, наблизитись до чогось, дуже сміливий.

10. Склади і запиши зв'язний текст із 6 речень на тему «Чим пахне весна».

Тест 4

Прочитай уважно текст і виконай завдання до нього.

У саду на лавці с..дів Музикант. Він грав на флейті. До його чудової пісні прислухалися і пташки, й д..рева, й квіти. Навіть Вітер приліг під кущем і з под..вом слухав гру на флейті. Грав Музикант про сонце в блакитному небі, про б..леньку хмаринку, про жайворонка і про щ..сливі д..тячі очі.

Замовкла пісня, поклав Музикант флейту на лаву й пішов до хати. Підвівся Вітер з-під куща, прилетів до флейти та й подув зі всієї сили. Загула флейта, мов осіння непогода під стріхою. Подув вітер ще дужче, а флейта не грає. І подумав Вітер: «Чому ж це так? Адже я залюбки можу вирвати дуба з корінням, скинути дах з хатини. Чому ж флейта не підкоряється мені, не грає?».

(Василь Сухомлинський)

1. Добери і запиши заголовок до прочитаного тексту.

2. Визнач тип прочитаного тексту.

1) Розповідь. 2) Опис. 3) Міркування.

3. Перепиши виділені речення і встав пропущені букви.

4. Поділи на склади слова:

Прислухалися _____

Осіння _____

Скинути _____

5. Добери до поданих слів антоніми з тексту:

Не слухали - _____

Залунала - _____

Присів - _____

Не кориться - _____

6. Випиши з тексту речення з двома граматичними основами, підкресли їх.

7. Випиши з тексту речення з однорідними членами, підкресли їх.

8. Поміркуй, чому флейта не підкорялася Вітрові? Запиши відповідь 5 реченнями.

УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА

АЛЛА НІКІТЧЕНКО
СВІТЛАНА ПОДЛЕСНАЯ
ОЛЬГА КУРЛЯНЦЕВА
АНЖЕЛА ЧЕБАН

